

Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет
Факультет післядипломної освіти
Кафедра соціальної роботи та кадрового менеджменту

В.В. Васильєв, Ю.В. Борисова, С.В. Глазунов, В.П. Ключєв,
Л.В. Міхненко, Л.А. Пірог, А.П. Гірман

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Дніпропетровськ
РВВ ДНУ
2006

УДК 304.4(477)
ББК 60.561.7 / 4укр / я73
С 69

Рецензенти:

П. І. Гнатенко, член-кореспондент АПН України, доктор філософських наук, професор;

В. А. Полторак, доктор філософських наук, професор;

І. Г. Батраченко, кандидат психологічних наук, доцент

Рекомендовано до друку вченою радою факультету післядипломної освіти Дніпропетровського національного університету (протокол № 2 від 31.10.2005 р.).

С 69 **Соціальна і гуманітарна політика:** Навч. посіб. / В. В. Васильєв, Ю. В. Борисова, С. В. Глазунов та ін. – Д.: РВВ ДНУ, 2006. – 112 с.

У посібнику висвітлені основні моделі, напрямки та завдання соціальної політики, виокремлені індикатори якості життя людини; розглянуті особливості соціальної роботи державних органів з реалізації соціальної політики щодо різних категорій населення в умовах реформування українського суспільства; подана загальна характеристика гуманітарного розвитку та гуманітарної політики держави.

Розрахований на слухачів системи підвищення кваліфікації, також може бути використаний фахівцями із соціальної роботи, активістами громадських організацій, дослідниками з питань соціальної політики, політології, соціології, соціальної роботи.

ББК 60.561.7 / 4укр / я73

© Дніпропетровський національний університет, 2006

ВСТУП

Рівень розвитку будь-якої держави в сучасних умовах визначається не тільки параметрами економічних процесів та міццю ідеологічних настанов, як це було в недалекому минулому. Все більшу роль у забезпеченні суспільного поступу починають відігравати гуманітарний та соціальний складники, виступаючи, з одного боку, як потужні чинники суспільних зрушень, з іншого – як важливі індикатори їх результативності.

За нових умов зміцнення соціально-гуманітарних засад суспільного розвитку виступає важливим орієнтиром політики всіх цивілізованих країн. Водночас не можна недооцінювати двонаправленість цього процесу: він не буде достатньо ефективним, якщо здійснюватиметься у форматі зовнішніх для особистості імперативних впливів. Адже ж основний ресурс суспільного прогресу – це вільна, творча особистість, носій моралі, цінностей, знань, зразків практичної діяльності, тобто того потенціалу, без якого неможливе ані збереження надбань людської цивілізації та духовного скарбу національних спільнот, ані тим більше їх подальше примноження.

Саме тому пріоритети наукових пошуків у царині людинознавчих наук визначаються сьогодні, виходячи з необхідності подальшої гуманізації суспільних відносин та гуманітаризації принципів діяльності всіх інститутів суспільства. Особливого значення набувають ідеї соціальної справедливості, злагоди, добробуту як суспільства в цілому, так і окремих його соціальних груп. Вони помітно позбавилися ідеологічного забарвлення, хоча й досі подекуди виконують інструментальну роль у системі аргументації тих чи інших суб'єктів політичного процесу.

Характерною ознакою перетворень у соціальній сфері суспільства є підвищена увага до проблеми адресності соціального захисту. У нових умовах об'єктом турботи держави повинен стати не абстрактний середньостатистичний індивід, а конкретна людина як представник тієї чи іншої соціальної групи. Це підвищить як ефективність системи соціального захисту, так і задоволеність отримувачів соціальних послуг їх якістю. Тому пошуки оптимальних інструментів забезпечення адресності соціальної допомоги тривають.

Таким чином, необхідність подальшої розробки акцентованої проблематики продиктована її актуальністю. При цьому слід ураховувати, що, по-перше, діяльність держави в соціальній та гуманітарній сферах є комплексною та здійснюється за цілим рядом напрямків; по-друге, вона може будуватися на різних концептуальних засадах та моделях. Означені особливості визначили структуру пропонованого видання: у першій темі висвітлюються передумови формування, основні напрямки та завдання соціальної політики України, друга спрямована на розкриття змісту та виокремлення індикаторів соціального захисту й якості життя людини, у третій темі розглядаються питання про теоретичні засади та практичне впровадження сімейної політики, четверта фокусує увагу на діяльності державних органів з реалізації молодіжної політики в Україні, п'ята тема присвячена розгляду основних аспектів гуманітарного розвитку та гуманітарної політики української держави.

**ТЕМА 1. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ:
ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ, ОСНОВНІ
НАПРЯМКИ ТА ЗАВДАННЯ**

1.1.	Загальна характеристика основних моделей соціальної політики	5
1.2.	Історичні корені і традиції розвитку благодійності та меценатства в Україні	13
1.3.	Основні завдання, напрямки та особливості реалізації соціальної політики в Україні	17
1.4.	Розвиток державної соціальної допомоги в сучасних умовах	22
	Контрольні запитання і завдання	26
	Список рекомендованої літератури	27

1.1. Загальна характеристика основних моделей соціальної політики

Процес оформлення соціальної політики як специфічного виду діяльності держави та інших соціальних інститутів відбувався паралельно із розгалуженням системи прав, свобод і гарантій особи. Деякі форми допомоги малозабезпеченим громадянам існували ще задовго до появи перших установлених нормами права способів і методів соціального захисту, що відбивало визнання необхідності дій з боку суспільства, спрямованих на полегшення становища бідних, яке до цього розглядалося як їх особиста справа. Головним же оплотом захисту від бідності була сім'я в її різних проявах (клан, плем'я), де її більш сильні члени брали на себе обов'язок з утримання літніх й інвалідів.

Прийняті в деяких країнах у XVIII – XIX ст. так звані закони про бідних ознаменували появу першої організаційно-правової форми реалізації соціальної політики – суспільного піклування. Одержання допомоги в рамках системи суспільного піклування обумовлювалося повною відсутністю в особи засобів до існування і можливості підтримки її з боку родичів.

У результаті інтенсивної індустріалізації сформувався чисельний клас фабричних робітників, які цілком залежали від регулярної виплати заробітної плати й у разі втрати заробітку через хворобу, безробіття, трудове каліцтво або старість відразу могли стати жебраками. Щоб запобігти зубожінню таких робітників, упроваджувалися різні форми їх соціального захисту. Однією з таких форм було заохочення працюючих до особистих заощаджень. Для цього використовувалися державні ощадні банки. Ефективність цієї форми соціального захисту в період її виникнення була, природно, надзвичайно низькою. Некваліфіковані робітники не мали ніякої можливості здійснювати заощадження, тому що родина, яку вони утримували, була, як правило, великою, а заробітна плата – малою.

Іншою формою соціальної підтримки непрацевдатних працівників стало покладання на роботодавця обов'язку з їх утримання. Ця форма соціального захисту наймитів на ранніх етапах розвитку капіталістичного суспільства здавалася дуже привабливою, оскільки вона створювала в урядів ілюзію, що в такий спосіб можна вирішити проблему забезпечення хворих чи скалічених трудівників, не утворюючи спеціальної системи соціального захисту й не витрачаючи на це додаткові кошти.

У XIX ст. все більшого значення для впровадження практичної соціальної політики набувають товариства взаємодопомоги, що спонтанно виникали в різних країнах як реакція на зростаючу незабезпеченість працівників найманої праці в умовах індустріалізації. Головне завдання цих товариств полягало в тому, щоб матеріально допомагати своїм членам, надавати їм елементарну медичну допомогу і нести похоронні витрати. Члени таких товариств, у свою чергу, повинні були регулярно сплачувати відповідні внески. Товариства взаємодопомоги, як і страхові компанії, спиралися у своїй роботі на страхові принципи. Поступово ці товариства опиняються під урядовим контролем.

На противагу товариствам взаємодопомоги, уряди ряду європейських країн у другій половині XIX ст. створюють державні страхові організації, які запроваджують соціальне страхування працівників з низькою заробітною платою. Діяльність цих організацій не одержала, однак, широкого поширення. Комерційні страхові компанії, переслідуючи цілі одержання прибутку, навпаки, починають займати пануюче положення. Комерційні страхові компанії намагалися уникати страхування найбільш імовірних ризиків, залишаючи осторонь осіб, які більше всього мали потребу в соціальному захисті.

Варто нагадати, що протягом майже 50 останніх років формування соціальної політики тих чи інших держав здійснюється відповідно до задалегідь визначених принципів, цілей і завдань. У межах цієї діяльності виник ряд напрямків, що являють собою, по суті, нові соціальні інститути, які використовують різні методи і технології для здійснення окремих видів соціального захисту. Як бачимо, на різних історичних проміжках часу механізм соціального захисту поступово еволюціонував від станової приналежності й авторитету сімейних зв'язків до легітимізованих зразків сучасної демократії, де соціальна захищеність громадян забезпечується складним комплексом заходів з боку соціально-економічних і політико-правових інститутів суспільства.

В умовах кожної конкретної країни чи регіону під впливом історичних чинників, особливостей економічного та соціокультурного розвитку формується та реалізується на практиці певна модель соціальної політики. Вона завжди має конкретні правові підвалини, визначені основним законом країни і закріплені відповідними законодавчими актами. Пріоритети держави відбиваються в концепції соціального захисту населення і можуть бути сфокусовані на одному з трьох чинників – політичному, громадянському чи соціальному. Економічні процеси при цьому відзначатимуться різним ступенем регулюючої функції держави. Унаслідок впливу сукупності різнопланових факторів на ситуацію в

соціальної сфері остання характеризуватиметься комплексом показників, до яких належать: ступінь розшарування населення за майновою ознакою, рівень безробіття, включаючи приховане, частку осіб, які знаходяться за межею бідності, співвідношення між розміром гарантованих державою мінімальних доходів (мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, розмір державної допомоги й ін.) та середньою заробітною платою, співвідношення між середньою заробітною платою та вартістю споживчого кошика чи прожиткового мінімуму, індекс людського розвитку та ін.

Побудова типології моделей соціальної політики, які сьогодні застосовуються у світовій практиці, ускладнюється через динамічні зрушення в їх структурі та постійні корективи, що вносять уряди різних країн у стратегію соціальної підтримки населення під тиском інститутів громадянського суспільства. Але якщо розглядати ставлення різних держав до реалізації основних соціальних прав їх громадян, то можна виокремити декілька моделей соціальної політики, характеристики яких наведені нижче.

Соціал-демократична модель упроваджена переважно в соціальну політику скандинавських країн. Згідно з її принципами держава бере на себе значну долю відповідальності за соціальний захист населення. Це стало можливим завдяки системі оподаткування, яка дозволяє перерозподіляти національні кошти, спрямовуючи значну частку національного доходу (32% ВВП) на соціальні потреби. Рівень оподаткування у країнах скандинавського соціалізму – найвищий серед розвинених країн, він дорівнює 49,3% ВВП.

Важливим напрямом діяльності держави в межах означеної моделі соціальної політики є забезпечення високого рівня зайнятості, у тому числі й ініційованої державою, що зміцнює фіскальні джерела фінансування соціально спрямованих заходів держави. На сьогодні рівень безробіття у скандинавських країнах становить 4%.

Керування системою соціального захисту в скандинавських країнах децентралізоване, хоча й достатньо потужне: історично допомогу бідним надавали комуни. Зараз частина податків залишається в місцевих бюджетах, інша ж перераховується до державного бюджету та спрямовується на утримання закладів освіти, охорони здоров'я, силових структур (поліції, армії).

Уже напередодні Першої світової війни у Швеції діяли дві системи обов'язкового страхування – через старість й інвалідність та на випадок безробіття. У 30-ті роки у Швеції та Норвегії (а після Другої світової війни – й у Фінляндії) формується новий підхід до розвитку соціальної сфери. Він спрямований на підвищення соціального та економічного

статусу “слабких” верств населення. Зміцнення їх економічних позицій обумовило підвищення купівельної спроможності, а відтак й попиту на товари та послуги, що створило сприятливі умови для економічного розвитку цих країн.

У цей період пенсії розділилися на два види: соціальні, що нараховуються кожному мешканцю країни після досягнення ним 65-річного віку, та трудові, розмір яких визначається стажем, характером діяльності та є прямо пропорційним обсягу страхових внесків. Крім виплат за віком, нова система соціального захисту передбачала дотації сім'ям з дітьми.

“Зняття” проблеми бідності позитивно вплинуло на ставлення держави та громадськості до проблем “слабких” соціальних груп та “груп ризику” – дітей та підлітків з девіантною поведінкою, інвалідів, безробітних, наркоманів та алкоголіків. Для обслуговування цих категорій громадян у державних соціальних службах сьогодні працює велика кількість кваліфікованих працівників.

Таким чином, означена модель соціальної політики ґрунтується на принципі **розподільчої справедливості**, додержання якого дозволяє стверджувати про наявність у скандинавських країнах відносно рівних життєвих умов для всіх громадян. Лише 0,1% населення цих країн перебуває за межею бідності.

Роль держави не обмежується наданням людині мінімально необхідних життєвих благ, вона також сприяє задоволенню потреб людини в отриманні освіти, кваліфікації та оплачуваної роботи. Крім того, для соціал-демократичної моделі характерна тісна співпраця урядових структур з роботодавцями та об'єднаннями працівників, сформовані протягом десятиліть традиції **соціального партнерства**. На сьогодні частка працюючих, які беруть участь у профспілковому русі, становить у Швеції 81%, у Фінляндії – понад 70%.

Модель неоконсервативна властива багатьом розвиненим європейським країнам, однак здебільшого вона реалізується в моделі соціального захисту Німеччини. На відміну від попередньої ця модель передбачає значно менший ступінь фіскального перерозподілу національного доходу (рівень оподаткування в Німеччині становить 39,6% ВВП, соціальні витрати – 25,8% ВВП). Це призводить до значного розриву в рівні соціальної захищеності, з одного боку, працюючих, а з іншого – тих, хто не працює чи зайнятий непостійно. Остання категорія може розраховувати на громадську допомогу та отримання соціальної допомоги із альтернативних державним джерел – фондів благодійних організацій.

Німеччина була першою країною, де склалася нормативна база соціального страхування. Це відбулося під час правління канцлера О. Бісмарка, коли набули чинності три “соціальних” закони: “Про страхування на випадок хвороби (осіб промислової праці)”, “Про страхування від нещасних випадків на виробництві”, “Про інвалідність та страхування по старості”. Фінансування відповідних виплат відбувалося за рахунок страхових внесків застрахованих та роботодавців, а також дотацій держави.

Деякі пункти соціального законодавства Німеччини передбачають державні дотації, наприклад на фінансування армії й закладів освіти, трансферти на виховання дітей. Значна частка соціальних виплат (близько 80%) забезпечується за рахунок місцевих бюджетів, 20% коштів надходить від земельних влад. Право на адресну соціальну допомогу мають сім’ї з доходами на рівні або нижчими за межу бідності (близько 20% середньої заробітної плати). До категорії тих, хто має право на допомогу, практично не потрапляють малооплачувані працівники. Як правило, державні соціальні виплати одержують безробітні, люди, які не зайняті на постійній роботі, особи з недостатнім страховим стажем, вдови, одинокі матері, бездомні.

До речі, порівняно з серединою ХХ ст., коли внаслідок економічних успіхів обсяги державних витрат на соціальні програми у ФРН регулярно збільшувалися, останнім часом помітна тенденція до зменшення ролі держави в інвестуванні соціальних заходів. Це, зокрема, позначається на розмірі пенсій та ступені охоплення допомогами через безробіття.

У цілому ж неоконсервативна модель основана на державно-приватному вирішенні соціальних проблем, де рівень соціального забезпечення прямо залежить від трудової діяльності індивідів – тривалості трудового стажу та величини страхових внесків, що їх роблять працівник та роботодавець. Ієрархію пріоритетів держави, яка дотримується означеної моделі, спеціалісти вибудовують таким чином: громадянські права (найбільш важливі) – соціальні права – політичні права.

Модель неоліберальна найбільш послідовно реалізована в системі соціального захисту, яка діє у США. Ґрунтуючись на просякнутих індивідуалізмом ціннісних пріоритетах протестантської етики, основним з яких є ретельна праця як запорука життєвого успіху та одночасно ознака богообраності людини, модель розвиненої ліберальної демократії наділяє державу функцією стимулятора індивідуальної активності громадян, що передбачає їх заохочення до пошуку роботи, отримання соціального захисту, прояву підприємницької ініціативи. Держава виступає основним гарантом додержання громадянських прав людини, поділяючи функцію охорони соціальних прав з громадськими

організаціями та особистістю як такою. Можливо, унаслідок цього порівняно високою у США є частка населення, яке перебуває за межею бідності – 12,8%.

Система соціального захисту у США спирається на такі його форми:

- соціальне страхування, за яким внески здійснюють як працівники, так і роботодавці;
- державна соціальна допомога, що надається з бюджетів різних рівнів – від федерального до місцевих.

У 1935 р. у США був прийнятий закон “Про соціальне страхування”, коли внаслідок Великої депресії 1929 – 1933 рр. мільйони людей втратили роботу та потребували соціальної допомоги. Згідно з законом працівники отримали право на допомогу у зв’язку з безробіттям та через старість. Пізніше в національне законодавство були введені норми, що передбачали отримання пенсій у разі втрати годувальника, виплати за медичним страхуванням (Медикейд та Медикер) та ін. Поширеною практично у всіх штатах є програма «Допомога сім’ям з неповнолітніми дітьми (AFDC)», відома як «велфер».

Свого часу президент Д. Кеннеді надав поштовх розвиткові системи соціального забезпечення, яка фінансувалася не з бюджету, а з виплачуваних внесків-страховок. Завдяки реформам 60-х років минулого століття бідність в американському суспільстві знизилася удвічі. У подальшому, особливо у період діяльності адміністрації Р. Рейгана, успіхи в подоланні бідності у країні було закріплено, хоча ця позитивна тенденція й перервалася під час економічного спаду 80-х років. Особливо гостро наслідки економічних криз завжди відчуває на собі емігрантське населення, а також неповні сім’ї.

Слід зазначити, що у США навіть серед постійно працюючих є такі категорії робітників, які наражаються на ризик соціального виключення через неохопленість системою соціального страхування. Близько 35 млн працівників не мають медичної страховки. Найнижче місце серед розвинених індустріальних країн посідають США за кількістю працюючих, які охоплені профспілковим рухом, лише 15% найманих працівників є членами профспілок. США й досі не застосовують більшості міжнародних стандартів праці, розроблених, зокрема, МОП: з понад 180 конвенцій МОП тут ратифіковано лише трохи більше десяти, тоді як у країнах Західної Європи ратифіковано в середньому по 60 – 70 конвенцій. Низькою є участь працівників в управлінні підприємствами. На відміну від соціально-трудового законодавства країн Західної Європи закони США фактично не наділяють робітників правом обирати своїх представників до ради директорів (як у Франції) або брати участь в її роботі (як це має місце в Німеччині). Існуюча в Америці

система «Employer Stock Ownership Plan» («План придбання акцій персоналом підприємства») належить до одного з типів фінансової участі робітників у капіталі та прибутках і, з нашого погляду, не може розглядатися як зразок виробничої демократії.

На сьогодні у США існує близько 8 тисяч програм соціальної допомоги, які діють на федеральному рівні, на рівні штатів, а також на муніципальному рівні. Особи, які потребують соціальної допомоги, мають можливість отримувати її одночасно за декількома програмами (наприклад, житловими, медичними, продуктовими). На відміну від багатьох інших розвинених країн у США не існує загальнодержавних соціальних програм, які передбачали б здійснення сімейних виплат чи виплат на випадок хвороби. Водночас у країні діють державні програми з медичного страхування та надання безплатної медичної допомоги.

Означена модель вирізняється достатньо високим рівнем зайнятості (частка безробітних у США сягає всього 4%) та разом з тим не дуже високим ступенем перерозподілу національного доходу за рахунок фіскальної політики, хоча й він викликає нарікання з боку платників податків. Соціальні видатки у країнах з ліберальною моделлю здебільшого не перевищують 20% ВВП. За оцінками дослідників, США можна назвати державою, де масштаб соціальних допомог обмежується потребою уникнення гострих соціальних конфліктів і досягнення суспільної стабільності. Основним призначенням соціальної політики в даному випадку є збереження соціальних та правових підвалин демократії, що ж стосується перерозподілу національного доходу та соціальної структури, то останні не є об'єктом її безпосереднього впливу.

Свого часу в СРСР та в ряді інших країн сформувалася патерналістська модель соціального захисту з фінансуванням головним чином з держбюджету – 95 і більше відсотків асигнувань з бюрократичною системою розподілу фондів соціального забезпечення. Соціальна та економічна політика держави була спрямована на задоволення потреб людини через відносно низький рівень цін, а проблема прожиткового мінімуму, гарантованого мінімального доходу не знаходилась у центрі уваги державних структур – для боротьби з бідністю виділялись значні суми. Основними витратами держави на соціальні потреби було фінансування освіти, охорони здоров'я, а із грошових виплат – пенсії за віком.

Процес розбудови української держави супроводжується вибором стратегії реформ у соціальній сфері. Досі далеко не всі соціальні та економічні проблеми вирішені. Високою є частка населення, яке знаходиться за межею бідності (за офіційними оцінками – близько 40%, за неофіційними – удвічі більше). Прикро, що до цієї категорії потрапляють перш за все сім'ї з дітьми та пенсіонери (75% та 44,5% усіх

бідних домогосподарств відповідно). Розрив у доходах 10% найбідніших та 10% найзаможніших сягає 13 разів, у той час як критичною межею вважається розбіжність у 5,5–5,7 рази. Хоча за останні роки мінімальна зарплата виросла в декілька разів і її розмір поступово досяг прожиткового мінімуму, залишаються не виправдано малими міжпосадові розбіжності в розмірах заробітної плати. Ці розбіжності не відображають реальної різниці між висококваліфікованим трудом та трудом низької кваліфікації. Суттєвими залишаються коливання середньої заробітної плати в галузях економіки та регіонах. Що стосується розміру пенсій, то він на даному етапі також практично не відображає розбіжностей у стажі та заробітній платні колишніх працівників, їх внеску в економіку країни.

У сучасних умовах в Україні продовжують діяти деякі принципи організації системи соціального захисту населення й соціальні гарантії, які набули чинності за часів Радянського Союзу (зокрема, у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, зайнятості та ін.). Водночас зараз зрушення в економіці країни, у тому числі формування ринкових відносин, поява “третього сектору” – об'єднань громадян, громадських, благодійних організацій, наближує діючу в Україні модель урегулювання соціальних проблем до західних зразків. Соціальні гарантії населенню враховують наявність різних форм власності; вони націлені не стільки на повне піклування про всіх громадян незалежно від їх матеріального становища, скільки на забезпечення мінімуму, необхідного для того, щоб малозабезпечені верстви отримали доступ до соціальних послуг та інших життєвих благ. Означені аргументи дозволяють науковцям характеризувати діючу в Україні модель соціальної політики як таку, що має риси соціал-демократичного та одночасно ліберального варіантів. Це підтверджується способом розподілу витрат державного бюджету на головні соціальні потреби (див. таблицю.):

Соціальні видатки деяких держав у 90-ті роки ХХ ст. (% від ВВП)

	Охорона здоров'я	Освіта	Пенсійне забезпечення	Інше	Загалом
Ліберальна модель (США)	4,0	5,3	7,2	0,9	18,2
Консервативна модель (Німеччина)	6,4	4,4	11,8	1,7	25,8
Соціал-демократична модель (скандинавська)	8,5	5,9	11,2	5,7	32,0
Україна	4,3	5,4	10,2	19,5	39,4

Запроваджена у країні в 90-ті роки ХХ ст. модель ринкової трансформації не мала необхідної соціальної спрямованості. Формула “спочатку реформи, а потім реалізація завдань соціального розвитку”, що була прийнята вже на початку перехідного періоду, виявилася не просто помилковою, а глибоко деструктивною. Унаслідок цього значна кількість населення опинилася на грані зuboжіння та потребувала опіки держави. За умови дії неефективних механізмів ринкової трансформації високі бюджетні видатки на соціальні програми не здатні запобігти подальшому розшаруванню населення.

Вимоги сучасності ставлять перед Україною завдання побудови соціально-орієнтованої економіки європейського типу, яка є визначальним чинником затвердження сучасних європейських стандартів якості життя, утвердження в суспільстві надійної соціальної та політичної стабільності.

Реалізація тієї чи іншої моделі соціальної політики спирається на діючі в конкретній країні соціальні стандарти. Створення системи соціальних стандартів, адекватних міжнародній практиці, та їх дотримання дозволить більш активно впливати на соціальний захист населення, а також регулювати й контролювати рівень життя у країні.

1.2. Історичні корені і традиції розвитку благодійності та меценатства в Україні

У кожного з народів, які проживають на землі, склалася своя неповторна історія, господарство, побут, звичаї та традиції, специфічні риси й особливості національної культури. Незважаючи на це, вони мають і дещо спільне, характерне для людства в цілому, що виходить з природної сутності людини – здатність співчувати, готовність надати допомогу, відгукнутися на прохання іншого.

Потреба в соціальній допомозі й захисті була за всіх часів і в усіх народів. Багато дослідників зв'язують розквіт цього виду суспільної діяльності з поширенням християнства. У Росії з введенням християнства саме милостиня і жебраколюбство стали першими благодіяннями. Соціальна діяльність здійснювалася у формі допомоги нужденним з боку приватних осіб і церкви.

У подальшому (у добу славетного козацтва та пізніше) в Україні гуманістичні ідеї та благодійницькі традиції, що започатковані ще за часів Київської Русі, набули активного розвитку та поширення. Традиції ці, як стверджують дослідники, формувалися під впливом особливих природних та географічних чинників (безкраїсть степів, широкі Дніпрові

плеса) та під впливом культури, ідей прогресивної національної та західної інтелігенції, благодійників. Про незлобність українців, їх любов до людей, відкритість душі, уміння співчувати свідчать історичні документи та записки західних мандрівників, істориків того часу, котрі побували на Україні. Вони одностайно характеризують гостинність, лагідність малоросів і зокрема козаків як ядро українського менталітету, хвалять їх устрій, ставлення до полонених ворогів. Козаки були добродушні, безкорисливі, щедрі, схильні до щирої дружби (гріхом вважалося обдурити навіть чорта, якщо він був товаришем січовикам), їм була притаманна велика любов до свободи, глибока повага до старших воїнів, до всіх військових звань.

Розглядаючи благодійництво козаків, слід зазначити, що власне благодійницькою діяльністю в ті часи займалися гетьмани, старшини, тобто верхівка козацького війська. Щодо простого козацтва, то в його традиціях завжди була взаємодопомога, взаємопідтримка і самопожертва в дусі християнських постулатів. І хоча християнське віровчення під впливом суто українського менталітету дещо змінилося (так, свобода людини мала перевагу над «не вбий», «любить ворогів ваших»), воно завжди виступало підґрунтям для розвитку добродійності в Україні. Це підтверджується великою кількістю збережених в українській мові прислів'їв та приказок на цю тему, що складають своєрідний кодекс народної мудрості.

Саме тоді, коли Запорізька Січ стає місцем скупчення тисяч людей, коли в походах запорізьких козаків почали з'являтися поранені, частина з яких залишалися назавжди інвалідами, Січ була змушена створювати заклади соціальної допомоги своїм козакам. Так, у цей період був зведений шпиталь при Трахтемирівському монастирі над Дніпром. Завдяки великим коштам, які надавалися Січчю, цей монастир став одним із відомих в Україні. На цьому фоні і стали наявними перші паростки благодійної діяльності не тільки як допомога пораненим Запорізького війська, а й їх сім'ям та родичам, а також як збереження вже існуючих на той час історичних пам'яток, витворів мистецтва.

В основі організації козацької шкільної освіти – полкових, січових шкіл, шкіл джур – лежав принцип соціальної благодійності. Освіта була загальнодоступною, демократичною за формою організації та передбачала можливість навчання дітей-сиріт, яких всиновлювали козацькі курені (вони ж опікувалися й матеріальним забезпеченням сімей загиблих козаків).

Традиції благодійності й зародження первинних форм суспільного меценатства в Україні не могли розвиватися швидко та системно через численні війни за існування своєї самобутньої культури та відсутність

державності. За таких умов для реалізації назрілих суспільних потреб необхідні були певні зусилля з боку суспільства та державних постатей справді великого масштабу, особливо в переломні періоди історичного розвитку. Такою визначною постаттю, яка з'явилася на арені політичного життя України в середині XVII ст. був Богдан Хмельницький, який став символом єднання споконвічних українських земель.

Мудрість та далекоглядність Богдана Хмельницького виявилися в усвідомленні важливості й необхідності наповнення національної державної ідеї соціально-економічним змістом, який попри певну непослідовність і суперечливість загалом відповідав інтересам більшості населення, насамперед козацтва й селянства.

Отже, поєднанням розумної зовнішньої і внутрішньої політики, спрямованої на забезпечення основних соціальних потреб народу, Хмельницький підготував потужне підґрунтя для розвитку традицій доброчинства; він особисто захищав національну культуру, церкву зі зброєю в руках.

На добу розквіту військової слави українського козацтва припадає діяльність видатного полководця, державного діяча, дипломата, поборника української культури, духовності, освіти Петра Сагайдачного. Сагайдачний підтримував близькі стосунки з церковними та вченими колами. Відомий факт, коли гетьман П. Сагайдачний з усім Кошем Запорізьким записався до Київського братства і заповів на академію всі свої кошти. Вихованець Острозької школи, Петро Сагайдачний бере братчиків під свою опіку. Одночасно гетьман обновив декілька церков, збудував нову в Києві при Флорівському монастирі, надіслав 15 тисяч золотих червонців Львівській братській школі, робив грошові внески і іншим монастирям, церквам, школам України.

Поступово в розвитку громадського благодійництва почали більш чітко визначатися два взаємодоповнювальних напрямки.

Перший – продовження традицій української шляхти, яка надавала приклад особистого благодійництва і допомоги, захисту убогих, осіб похилого віку, сиріт тощо. Другий напрямок можна визначити як підсилення організаційного початку модернізації форм державного суспільного милосердя при збереженні благодійницької спрямованості в діяльності церкви.

Громадське доброчинне будівництво за часів Мазепи успадкували генеральні старшини й полковники, вкладаючи власні кошти у храми і церкви, що, безумовно, мало важливе соціальне значення.

Добродійність гетьмана Мазепи поширилася не тільки на всю соборну Україну, а й далеко за її межі. Численними були його

пожертвування, дарунки, милостині монастирям, церквам, митрополитам, ченцям у Греції, Палестині, Молдові, Сербії, Польщі й Литві.

Історичні джерела свідчать про те, що гуманістична діяльність меценатів, безкорисливе благодійництво – це наша добра, хоч і призабута, традиція, яка формувалася віками, маючи своїм підґрунтям духовну потребу, високу культуру й невідомий патріотизм багатьох вірних синів своєї землі.

У добу після з'єднання України з Росією традиції меценатства збереглися завдяки старанням російської й української інтелігенції та простих громадян. До речі, благодійництво і меценатство всіляко заохочувалося і підтримувалося офіційною владою. Тому, хто виявляв бажання певними щорічними грошовими внесками допомагати, наприклад, лікарням, гімназіям або училищам, надавалося звання почесного опікуна або блюстителя. Членство у благодійних організаціях було почесним та престижним.

Станції термінової медичної допомоги були обладнані найкращим чином, хоч основним джерелом поповнення витрат були добровільні внески. Ці заклади витримали перевірку часом, ще раз доводячи, що наша власна історія багата милосердям, благодійництвом, прикладами пошуків новаторських і прогресивних форм допомоги бідним, потерпілим. І дуже важливо, щоб ці традиції, які збереглися до наших днів, сучасне покоління не втратило, не забуло.

Досліджуючи традиції дореволюційних українських благодійників, можна визначити, що то була не короткочасна успішна кампанія, як це зараз дуже часто буває, а прояв внутрішньої потреби однієї частини населення допомагати іншій, до чого спонукала суто християнська гуманістична традиція.

У ХІХ ст. українські підприємці до своєї благодійницької діяльності ставилися не тільки як до джерела прибутку, а й як до виконання своєї місії, покладеної на них Богом. Про гроші казали, що “Бог дав їх у використання і вимагає відповіді”. Саме завдяки цьому в середовищі підприємців, купців була надзвичайно розвинута благодійність, на яку дивилися як на виконання згори покладеного обов'язку.

У сучасних умовах постійної трансформації національної свідомості українців, пошуку державою нової ідеології, відходу країни від психології державного патерналізму, властивого радянському періоду, дуже важливим є відновлення і збереження традицій дореволюційних українських благодійників.

Зараз уже майже зовсім забуті імена Гладюка з Києва, Волконського з Житомира, хоча саме вони будували лікарні для хворих, у тому числі і

хворих на туберкульоз, будинки для людей похилого віку, більшість з яких функціонували під гаслом «На лікування приймаються всі, хто потребує допомоги, незважаючи на віросповідання та національність».

Одним з позитивних досвідів благодійної діяльності вже в наш час можна вважати досвід інституту регіональних досліджень НАН України в Закарпатській області. В 1994 році розпочав роботу благодійний Фонд “Повага”, метою якого є підвищення рівня соціального захисту найбільш незахищених верств населення регіону. Засновники Фонду – промислові та сільськогосподарські підприємства області, які забезпечують фінансову підтримку Фонду за рахунок доходів від різної виробничо-комерційної діяльності, причому нарахування на благодійну діяльність дорівнює 50% доходів Фонду, а решта коштів витрачається на розвиток самого Фонду.

З 1993 року у Дніпропетровську працює Асоціація спонсорів і меценатів “Союз”, мета якої згідно статуту – “відродження кращих традицій спонсорства і меценатства, об’єднання зусиль людей доброї волі, залучення їх до більш активної участі в житті громадян, що потребують допомоги, соціальної і моральної підтримки”. Декілька років тому було створено “Лігу меценатів”, яка вже добре зарекомендувала себе завдяки суспільно корисним справам.

За давньою традицією про малозабезпечених турбується товариство Червоного Хреста. Головним виразником ідеї товариства є служба милосердя, діяльність якої передбачає надання медико-соціальної допомоги малозабезпеченим громадянам.

Завдяки створенню законодавчої бази для благодійності, благодійні заклади, фонди починають відігравати в суспільстві досить важливу роль як соціальні інститути, без яких неможливе формування демократичної, правової держави.

1.3. Основні завдання, напрямки та особливості реалізації соціальної політики в Україні

У кінці ХХ ст. перед Україною постала проблема відбудови соціальних інститутів за якісно новими принципами. Зміна політичних умов життя суспільства, переорієнтація економічних відносин на багатокладність та розвиток підприємництва обумовили активне розшарування населення за майновою ознакою. Значна його частина опинилася у скрутному становищі. Отже, питання державної підтримки набуло важливого, а для багатьох – необхідного значення.

Проведення соціально орієнтованої політики тою чи іншою мірою є важливою метою будь-якої держави. Кожна сучасна держава в певному сенсі – держава соціальна, бо однією з її функцій є управління витратами на соціальну допомогу, розвиток соціальної сфери. Сильна соціальна політика визначатиме майбутнє економіки. Соціальні реформи в Україні — це не тільки зростання рівня життя її громадян, але й досягнення якісно нових параметрів життєдіяльності людини.

На жаль, в Україні соціальна політика в наш час тільки формується. Компенсації, субсидії, одноразові виплати, пільги і т. д. ще не свідчать про наявність у державі системи продуманих централізованих соціально орієнтованих заходів. Сьогодні завдання розбудови України як соціальної держави, а також і формування й запровадження соціально орієнтованої політики ще не до кінця вирішене.

Мета соціальної політики держави – створити такі умови для життєдіяльності її громадян, щоб якомога менша їх кількість потребувала соціальної допомоги. Ефективними стають не ті соціальні витрати, що є соціальними доплатами, а ті, що в майбутньому повернуться поліпшенням життя людини. Пріоритетним адресатом соціальної політики повинен бути той, хто завтра сам, без будь-якої допомоги, завдяки соціальним програмам зможе підвищувати свій добробут власною працею чи використанням власності, одержаної під час приватизації. У таку соціальну політику варто вкладати гроші. Треба допомагати тим, хто зараз робить щось для себе, а завтра зробить для інших. Таким чином підвищуватиметься добробут не тільки економічно активного населення, але й тих його груп, які залежать від соціальних виплат. Адже ж тільки економічне пожвавлення сприятиме наповненню бюджету, у т. ч. і соціального.

Мета соціальної політики — всебічний розвиток людини на основі матеріального і духовного добробуту суспільства, національної рівності, рівноправності демографічних і професійних груп населення, урахування особливостей їхнього культурного розвитку.

В організаційному відношенні соціальна політика є системою принципів, заходів, методів задоволення основних потреб людини, всіх соціальних груп, прошарків, усього населення. Вона передбачає визначення тенденцій розвитку суспільства у всіх сферах життя, цілеспрямований вплив на них суб'єктів регулятивної діяльності, спрямований на забезпечення оптимального функціонування і розвиток соціального буття, розкриття творчого соціального потенціалу особистості, досягнення соціальної злагоди, стабільності, самовідтворення. Соціальна політика в Україні має бути направлена на вирішення суперечностей суспільного розвитку, які гальмують процес

формування соціально орієнтованої економіки, становлення середнього класу, здійснення соціальної мобільності, утвердження дійових механізмів соціального життєзабезпечення людини.

Головним завданням соціальної політики є досягнення відповідності, адекватності цілеспрямованої діяльності її суб'єктів вимогам об'єктивних закономірностей суспільного прогресу, цивілізаційного розвитку.

Суб'єкти соціальної політики: людина, держава, суспільство, соціальні спільноти та інститути, політичні партії, громадські організації, асоціації громадян, колективи, різноманітні фонди, суб'єкти соціального захисту, які є принципово новими для українського суспільства. Це підприємці, роботодавці, які здійснюють свою діяльність як у межах інституціональних структур, так і на самодіяльних засадах.

Основний суб'єкт даної структури — особистість, індивідуальність.

Один із основних напрямів оптимізації соціальної політики — створення умов для утвердження самостійності людини, свободи вибору нею форм самореалізації у сфері соціального і суспільного життя взагалі. Діяльність людини залежить від економічного, соціально-політичного та духовного простору, вільного вибору нею політичних, ціннісних і духовних засад. Свобода визначає соціальний вибір.

Координатором діяльності цього процесу виступає **соціальна держава**. Зміст нової концепції державного регулювання соціального процесу полягає в тому, щоб не нав'язувати “згори” способи і форми вирішення соціальних проблем, а враховувати багатогранність та розмаїття життя тієї чи іншої соціальної спільноти, підходити до неї диференційовано. Політика у сфері соціальних відносин має стати політикою самої людини, соціальної спільноти. Держава повинна забезпечити для кожної людини рівність прав і умов життєдіяльності, позбавивши її тотальної залежності від владних структур, від держави.

Забезпечення реалізації індивідуальних інтересів людини, особистості — найголовніше завдання соціальної політики держави.

Проблема безробіття має стати центром соціальної політики, тому що близько третини працездатного населення перебуває в зоні “прихованого безробіття” (робота неповний робочий день, тиждень, неоплачувані відпустки). Захист безробітних є одним із соціальних пріоритетів. Дієвим механізмом вирішення цієї проблеми можна вважати громадські роботи. Цей шлях використовувався у рувельтівській Америці, де були створені трудові табори для молоді, де молоді люди, хоч і за невелику платню, працювали, одночасно роблячи для країни важливу справу. Це краще, ніж проводити свій довільний час у підворотнях. Безумовно, ця модель — вимушений, тимчасовий засіб вирішення проблеми зайнятості. Але за рахунок саме такої організації

роботи і в нашій країні сьогодні можна було б багато побудувати, покращити стан доріг, вулиць, а не витратити кошти на оплату праці робітників іноземних будівельних фірм.

Саме ці ідеї мають консолідувати суспільство. Діяльність профспілок теж потрібно сконцентрувати на соціальному розвитку в напрямку його прогнозування, координації, визначення глобальних стратегічних завдань.

Отже, основою нової концепції соціальної політики є ефективна діяльність її суб'єктів і насамперед держави, яка має ґрунтуватись на взаємодії інтересів людини і суспільства, робітника і роботодавця, самодіяльного населення і держави.

Пріоритетні напрями соціальної політики на сучасному етапі:

- створення суспільного поля для реалізації творчого потенціалу людини, свободи вибору нею діяльності;
- забезпечення соціальної злагоди, миру та співпраці, соціального партнерства різних класів, соціальних груп, прошарків суспільства, суб'єктів соціального регулювання, ринкового господарювання;
- утвердження соціальної справедливості;
- створення умов для самовідтворення населення, виходу з демографічної кризи;
- розвиток соціально-класових відносин, основою яких є становлення різноманітних елементів соціально-класової структури суспільства, формування середнього класу, який би виступав ядром соціально-політичної та економічної стабільності суспільства, створення умов для функціонування динамічних процесів соціальної мобільності;
- регулювання розвитку соціально-етнічних і етнонаціональних відносин, виходячи з принципу рівності всіх націй та етнічних груп, єдності етнонаціонального та загальнолюдського, етнічного і соціального в національному;
- зміцнення сім'ї шляхом регулювання сімейно-шлюбних відносин;
- створення гнучкої системи оплати праці, підвищення рівня заробітної плати, наближення мінімальної заробітної плати до межі малозабезпеченості, посилення тарифної системи;
- реформування системи соціального захисту населення та системи пенсійного забезпечення (так звана солідарна пенсійна система);
- розробка і впровадження концепції пенсійного, медичного страхування, страхування у зв'язку з безробіттям;
- реформування державної житлової політики, створення ринку будівельних послуг, перехід на самоокупну систему оплати за користування житлом і комунальними послугами, надання адресних субсидій;

- формування в українському суспільстві нової соціальної культури, яка б ґрунтувалась на новому світобаченні, самореалізації соціального потенціалу людини, нових морально-ціннісних орієнтаціях, соціальних цінностях та переконаннях.

Здійснення соціальної політики в Україні супроводжується подоланням погляду на неї як на систему соціальної добродійності, зламом стереотипів соціальної беспорядності та особистої безвідповідальності серед населення. Сьогодні розпочався процес трансформації суспільства, мета якого – розбудова суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. На жаль, швидко модель переходу до якісно нового стану соціальної системи наше суспільство не використало. Цілком можливо, що “хаос” виступатиме в подальшому конструктивним механізмом розвитку, і наша суспільна система вибере свій шлях.

Найважливіший конкретний напрямок соціальної політики – житлове будівництво. Передовсім треба забезпечити житлом військовослужбовців, молодь, малозабезпечені прошарки населення, реалізувати програму “Сільський дім”, яка орієнтована на соціальну допомогу селу. Держава анулювала значну частину заборгованості сільських господарств бюджету й уживає заходи щодо зниження податків для сільськогосподарських трудівників, пільгового забезпечення села паливом, добривами, технікою.

Розвиток науки, культури та освіти теж є одним із основних напрямків соціальної політики. Суспільству слід чітко визначитись, якою має бути освіта, які освітньо-кваліфікаційні рівні та напрямки підготовки потрібні сьогодні. Освіта повинна залишатись доступною для всіх громадян України і бути якісною, це стане гарантом інтелектуального і духовного розвитку суспільства. Зараз в Україні триває реформа освіти, яка передбачає запровадження дванадцятирічної середньої, чотирирівневої професійно-технічної та багатоступеневої вищої освіти. Держава планує збільшити фінансування вищої школи, підвищити рівень оплати праці вчителів, викладачів, наукових працівників. Важливими є також державні гарантії рівного доступу до освіти різних соціальних груп, запровадження пільгових кредитів для молодих людей, які отримують освіту. В Україні створений спеціальний фонд, який сприяє отриманню обдарованими молодими людьми вищої освіти за кордоном.

Не менш значущим і суттєвим для соціальної політики є підвищення рівня, якості і доступності охорони здоров'я. Головне сьогодні – це забезпечити доступність якісної медицини для всіх. Принцип безплатності робить медицину більш недоступною для найменш захищених верств суспільства. Безплатність медичних послуг для всіх б'є

по тих, хто не може платити. Медичне обслуговування має бути безплатним для малозабезпечених, а решта населення повинна отримувати безкоштовну медичну допомогу в реально можливому обсязі. Держава буде збільшувати асигнування на медицину з метою підвищення якості (а не кількості) медичних послуг. Гарантованою безкоштовною для всіх без винятку громадян повинна залишатися швидка і невідкладна допомога, прийняття пологів, лікування хвороб, що становлять небезпеку для всіх інших членів суспільства. А решту медичних послуг потрібно оплачувати. Експерти наголошують на тому, що найбільш справедлива така ситуація, коли малозабезпечених громадян безплатно лікує держава, середній клас платить за лікування частково, а багаті люди за всі послуги сплачують у повному обсязі.

Упровадження в Україні нової системи освіти, науки, охорони здоров'я сприятиме зміцненню фундаментальної і прикладної науки, припинить "відплив умів" за кордон. Шлях до вироблення нових стандартів якості життя в нашій країні дасть їй змогу зайняти гідне місце в цивілізованому світі.

1.4. Розвиток державної соціальної допомоги в сучасних умовах

Соціальна допомога – це сукупність заходів, які гарантують сім'ї (особі) надання адресної диференційованої допомоги в особливо складних життєвих обставинах у вигляді готівкової чи безготівкової грошової допомоги, допомоги в натуральній формі, а також допомоги у вигляді пільг, послуг, консультацій тощо.

Метою соціальної допомоги є створення державою умов для подолання людиною складних життєвих обставин та забезпечення можливості рівної участі всіх громадян у житті суспільства.

Соціальна допомога громадянам надається відповідно до установлених законодавством соціальних стандартів якості життя з урахуванням рівня забезпечення цих стандартів.

Рівень забезпечення соціальних стандартів, на підставі яких обчислюється розмір соціальної допомоги, визначається Кабінетом Міністрів України щорічно при складанні проекту Державного бюджету залежно від економічних можливостей держави і затверджується одночасно з прийняттям закону України "Про Державний бюджет України".

Кожна сім'я чи особа має право отримати соціальну допомогу у випадках, передбачених цим законом, а також інформацію про

можливості, види, форми, порядок та умови надання соціальної допомоги.

Сьогодні, в умовах переходу країни до ринкових відносин, система соціальної допомоги не забезпечує адекватної соціальної підтримки громадян.

Реформування цієї системи має здійснюватися на основі вироблення нових підходів і критеріїв до оцінки існуючих соціальних програм з метою їх раціоналізації та консолідації з урахуванням наявних бюджетних ресурсів. Щоб підтримати найбільш уразливі верстви населення, держава запровадила систему обчислення гарантованого мінімального сукупного доходу сім'ї.

Для забезпечення подальшого вдосконалення системи соціальної допомоги необхідно:

- поглибити адресність державної соціальної допомоги громадянам через упорядкування пільг та допомоги, що надаються різним категоріям населення;
- оптимізувати механізм надання субсидій населенню на оплату житла, комунальних послуг, палива;
- запровадити для окремих категорій громадян залежно від їх рівня доходів надання субсидій на послуги, пов'язані із забезпеченням їх життєдіяльності (користування транспортом, телефоном тощо);
- реформувати нормативно-правову базу надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та самотнім непрацездатним громадянам на основі урахування їх сукупного доходу;
- створити систему контролю за ефективним і раціональним використанням коштів на державну соціальну допомогу;
- упровадити єдину обліково-інформаційну систему одержувачів соціальної допомоги.

Соціальна допомога надається за такими **принципами**:

- адресність, що полягає у цільовому характері соціальної допомоги та визначенні її розміру залежно від матеріального стану та умов проживання конкретного одержувача;
 - пріоритетність у наданні соціальної допомоги сім'ям з дітьми, інвалідам;
 - надання соціальної допомоги на основі встановлених соціальних стандартів;
 - добровільність отримання соціальної допомоги;
 - гуманність та доступність соціальної допомоги всім, хто її потребує.
- Надаються такі **види соціальної допомоги**:
- соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;

- соціальні послуги, що надаються стаціонарними установами;
- соціальні послуги, що надаються вдома;
- соціальна допомога громадянам, які не мають права на трудову пенсію;
- субсидії;
- одноразова соціальна допомога.

Виконавчі органи місцевої влади та органи місцевого самоврядування можуть встановлювати додаткові види соціальної допомоги за рахунок власних бюджетів та позабюджетних коштів.

Соціальна допомога надається:

- у грошовому вигляді (готівковому чи безготівковому);
- натуральному вигляді;
- у вигляді соціальних послуг вдома чи в стаціонарних установах;
- у вигляді пільг на оплату окремих видів послуг.

Соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям отримують ті сім'ї, які не спроможні власними силами та засобами або з власного доходу чи достатку досягти необхідного мінімального прожиткового рівня.

Соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям надається після отримання сім'єю всіх інших видів грошових допомог відповідно до чинного законодавства.

У натуральному вигляді соціальна допомога може надаватися продуктами харчування, одягом, гарячими обідами тощо на суму, еквівалентну розміру призначеної допомоги.

Соціальні послуги у стаціонарних установах отримують непрацездатні особи, які виявили бажання її отримати, за таких умов:

- часткова або повна втрата здатності до самообслуговування (за наявності медичного та соціального висновку про потребу сторонньої допомоги);
- відсутність працездатних дітей чи батьків, які відповідно до чинного законодавства зобов'язані їх утримувати, або неможливість утримання з поважних причин (проживання в інших населених пунктах, у тому числі і за кордоном, перебування у відрядженні, місцях позбавлення волі тощо).

Право на соціальні послуги вдома мають особи, які виявили бажання її отримувати, за таких умов:

- часткова втрата здатності до самообслуговування (за наявності медичного та соціального висновку про потребу сторонньої допомоги);
- відсутність працездатних дітей (батьків), які відповідно до чинного законодавства зобов'язані їх утримувати, або неможливість

утримання з поважних причин (проживання в інших населених пунктах, перебування у відрядженні, місцях позбавлення волі).

Діяльність державних органів, установ та недержавних організацій, які забезпечують надання соціальної допомоги населенню, передбачає застосування певних інструментів та засобів нормативно-правового, економічного, фінансового, соціально-психологічного та організаційно-технічного характеру. Це дозволяє у процесі їхньої діяльності:

- попереджувати виникнення соціальних проблем, запобігати розповсюдженню соціально небажаних явищ;
- пом'якшувати наслідки дії негативних соціальних чинників.

Основними **формами соціальної допомоги** населенню відповідно до чинного законодавства на сьогодні є:

1. Фінансова допомога – готівкова та безготівкова, у тому числі житлові субсидії, пільги, компенсації.

2. Послуги: перекваліфікація, підвищення кваліфікації; соціальне обслуговування одиноких непрацевдатних осіб та інвалідів; соціальний супровід; соціальна реабілітація; соціальна корекція; сприяння соціальній адаптації в суспільстві.

3. Консультативно-інформаційна допомога. Вона може набувати характеру масових заходів, а також надаватися в індивідуальній формі (профорієнтаційне консультування, юридичні консультації з певних питань соціального захисту). Масові заходи зазвичай передбачаються в межах реалізації комплексних соціальних програм (з підтримання здорового способу життя, планування сім'ї, боротьби з наркоманією, розповсюдженням СНІДу та ін.).

4. Санкціонування соціально небажаних чи небезпечних дій (у тому числі дискримінації за віком, гендерною, національною чи іншою ознакою, реклами тютюну та алкоголю та ін.). Подібні дії караються шляхом застосування відповідних адміністративних, фінансових, карних заходів (штрафів, додаткових податків та ін.). Отримані від застосування означених санкцій кошти можуть бути направлені на фінансування системи соціальних заходів з попередження чи боротьби з соціально небезпечними явищами (наприклад антитютюнових та антиалкогольних кампаній).

5. Правові статуси, що передбачають надання особі додаткових прав та встановлення обов'язків з боку держави (у зв'язку із заслугами особи перед державою, через шкоду, завдану особі внаслідок її участі в певній діяльності, чи дії об'єктивних обставин та ін.). На сьогодні в Україні діють статуси народного депутата, ветерана, ліквідатора аварії на ЧАЕС, безробітного, біженця та деякі інші.

6. Угоди – трудові (колективні договори, тарифні угоди, індивідуальні контракти), між соціальним партнерами (у тому числі міжнародні).

До основних джерел фінансування заходів з соціальної допомоги населенню належать:

- **податки** як основа формування державного та місцевих соціальних бюджетів;
- **відрахування з заробітної плати** працюючого населення, які надходять до Фонду зайнятості, Фондів соціального страхування, Пенсійного фонду, та **спеціальні збори** – податки до Пенсійного фонду (при купівлі нерухомості, автомобіля, коштовностей та ін.);
- **благодійні внески** громадян та організацій, спонсорські кошти, міжнародна грошова та гуманітарна допомога.

Зараз в Україні триває реформування всіх сфер суспільного життя, у тому числі й соціальної сфери. Ці зміни відображаються й на взаємовідносинах держави з громадянами з приводу реалізації державної соціальної політики.

В умовах демократичних перетворень у суспільстві формування та реалізація державної соціальної політики передбачає все більш активну участь громадян в означеному процесі. Індикатором залучення громадян до процесу державотворення є не тільки їх участь у суспільному та політичному житті, але і зміни в масовій свідомості: для зміцнення життєвої позиції слід більш відповідально ставитися до свого майбутнього, узгоджувати особисті інтереси з інтересами суспільства.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Назвіть відомі вам моделі соціальної політики та охарактеризуйте їх специфіку. Яка з існуючих на сьогодні моделей соціального захисту є, на ваш погляд, найбільш придатною для українського суспільства?
- Розкрийте зміст національних традицій українців щодо благодійності і меценатства.
- Охарактеризуйте соціальну діяльність Богдана Хмельницького.
- Наведіть приклади сучасних недержавних благодійних організацій та охарактеризуйте їх діяльність.
- Охарактеризуйте діяльність Мазепи як мецената і благодійника.
- Які недоліки існують сьогодні у сфері благодійництва та меценатства?
- Розкрийте головну мету і зміст соціальної політики в Україні.
- Назвіть суб'єкти соціальної політики.
- У чому полягає сутність нової концепції державного регулювання соціального процесу?
- Назвіть умови оптимізації соціальної політики.
- Які існують суперечності в реалізації соціальної політики в Україні на даному етапі?
- Що є основою нової концепції соціальної політики?

- За допомогою яких інструментів реалізується на практиці державна соціальна політика?
- Якими є основні джерела фінансування заходів з соціальної допомоги населенню?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Закон України "Про благодійництво та благодійні організації" // Урядовий кур'єр (Орієнтир. Інформ. додаток № 1). – 1997. – С. 2 – 5.*
- Ганслі Т.* Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки: Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 236 с.
- Горбатенко В.* Системний аналіз становлення соціальної держави в Україні: перша спроба / В. Горбатенко, Р. Павленко // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 14 – 28.
- Карабанов М. М.* Національні традиції благодійності в галузі освіти // Грані. – 2000. – № 4. – С. 46 – 53.
- Карнова-Чемерис Л.* Феномен українського меценатства // Борисфен. – 2002. – № 1 – С. 26 – 28.
- Кисільова Т.* Соціально-трудова відносина за кордоном. Вибір для України // Соціальний захист. – 2002. – № 10. – С. 35 – 39.
- Мигович І.* Історичні корені і традиції благодійництва // Соціальний захист. – 1996. – № 4. – С. 77-87.
- Мицик Ю. А.* Як козаки воювали. – Д.: Січ; К.: Пам'ятки України, 1991. – 302 с.
- Прохоров В.* Не оскудеет рука даючого // Родина – 2002. – № 2. – С. 55 – 57.
- Сичинський В.* Іван Мазепа – зиждатель храмів і скарбів духовних // Пам'ятки України. – 1991. – № 6. – С. 5 – 19.
- Скуратівський В.* Соціальна політика як суспільний феномен і вид практичної діяльності // Вісник УАДУ. – 1997. – № 1. – С. 21 – 32.
- Скуратівський В.* Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 360 с.
- Слабошпицький М.* "Ліга меценатів" – це, насамперед, рідкісні людські особистості // Освіта. – 1998. – 3 – 10 червня. – С. 10.
- Скрипнюк О.* Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
- Чернецький Ю.* Соціальні інститути перехідної економіки і проблеми державного управління / Ю. Чернецький, М. Власенко, Д. Білецький // Вісн. УАДУ при Президентіві України. – 1996. – № 2. – С. 174 – 178.
- Шевченко М.* Феномен соціальної політики в умовах трансформації суспільної системи України // Вісн. УАДУ при Президентіві України. – 1998. – № 3. – С. 181 – 186.
- Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. – Л.: Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.

ТЕМА 2. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

2.1. Поняття “соціальний захист” та “якість життя людини”	29
--	-----------

2.2. Соціальне страхування як основа соціального захисту людини	33
--	-----------

2.3. Державні соціальні гарантії особам з інвалідністю	38
---	-----------

2.4. Пенсійне забезпечення як індикатор якості життя людини	42
--	-----------

Контрольні запитання і завдання	48
--	-----------

Список рекомендованої літератури	48
---	-----------

2.1. Поняття “соціальний захист” та “якість життя людини”

Пріоритетним завданням соціальної політики України сьогодні є підвищення рівня життя громадян на основі зростання економічного потенціалу держави. Досягти цього можна шляхом упровадження вищими державними органами заходів з стимулювання зростання виробництва, реального валового продукту та національного доходу, сприяння підвищенню життєвого рівня населення. У Програмі діяльності Уряду “Назустріч людям” головною метою соціального захисту визначено розв’язання проблеми бідності, підвищення якості соціальних послуг для наближення їх до європейського рівня та розширення кола тих, хто надає такі послуги.

Соціальний захист – система принципів, методів, законодавчо встановлених державою соціальних гарантій, заходів і закладів, які забезпечують оптимальні умови життя, задоволення потреб населення. Соціальний захист забезпечує гарантії допомоги на випадок настання соціальних ризиків, яких може зазнати будь-який громадянин упродовж життя: хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, міграція і т. ін.

Нормативні вимоги щодо забезпечення соціального захисту громадян визначаються правовими міжнародними і державними документами (соціальні кодекси). Гарантувати і практично здійснювати соціальний захист повинна соціальна інфраструктура суспільства.

Існують різні уявлення про суб'єкт соціального захисту і ті соціальні верстви, які насамперед його потребують. Так, відомі концепції “держави всезагального добробуту” (У. Ростоу), “демократичного соціалізму” та ін. Вони спрацювали на розвиток ідеї соціального захисту як однієї з функцій держави, як піклування останньої про соціальні права та потреби своїх громадян (робочі місця, освіта, пенсія, житло, медобслуговування тощо).

Так, для системи соціального захисту, яка обґрунтована теоретично й реалізована соціал-демократами ряду країн Європи, характерні розробка та впровадження різних соціальних програм, пільг, прогресивних форм оподаткування; ставка на розвиток сучасних технологій масового виробництва товарів, розвиток сфери послуг та асигнувань на соціальні потреби. Соціал-демократичні партії домагаються соціальної компенсації

шляхом розподілу національного доходу у формі державної добродійності, орієнтуючись при цьому на такі основні цінності соціал-демократичного руху, як свобода, справедливість і солідарність. Цим концепціям, зокрема, протистоїть концепція індивідуальної самозахищеності громадян, пропонована представниками неоконсервативних сил.

Ефективність заходів соціального захисту багато в чому залежить від рівня розвитку відповідної інфраструктури. Її слід формувати з урахуванням різних чинників, що зумовлюють захищеність населення від негативних наслідків економічних реформ, структурної трансформації виробництва, ринкової стихії. Соціальна політика повинна оперативно враховувати нові реалії й проблеми соціального життя (маргінали, “нові бідні”, мігранти, “соціальний демпінг”), орієнтуватись на тенденцію зростання рівня соціальних потреб, взаємодію процесів диференціації соціальних груп та їх інтеграцію в сучасний соціальний простір.

Треба відходити від сприйняття національної безпеки як тотожної державній безпеці, коли не враховуються інтереси різних соціальних груп, окремої людини, її сім'ї й народу в цілому. Спеціалісти підкреслюють, що однією з найбільших загроз для держави стає відсутність належної соціальної безпеки громадян.

Неефективність соціального захисту призводить до зростання соціальної невпевненості, посилення напруженості в суспільстві, наростання загрози соціальних конфліктів.

Якість життя – інтегральна характеристика всієї сукупності видів, форм, сфер життєдіяльності людей певного суспільства, зумовлених рівнем його виробництва, економічними відносинами, політичним устроєм та системою цінностей. На відміну від таких понять, як рівень життя, стандарт життя якість життя як соціологічна категорія фіксує, по-перше, своєрідний вектор цілеспрямованого розвитку певного суспільства, алгоритм його пріоритетних цінностей, і, по-друге, порівняльну ступеневу відмінність інтегральних характеристик життя в різних суспільствах.

Дуже часто термін „якість життя” застосовують у широкому розумінні поняття життєвого рівня через включення до нього характеристик доходів населення, витрат та споживання, вартості життя, матеріальної забезпеченості, зайнятості, умов праці, житлових умов, освіти, охорони здоров'я, екологічних показників, елементів соціальної інфраструктури, культури, організації відпочинку, соціальної напруги в суспільстві, соціального забезпечення, свободи людини.

Таким чином, якщо неможливо охарактеризувати якість життя за допомогою якого-небудь одного показника, доцільно оцінювати й

досліджувати цю категорію лише за допомогою системи статистичних показників. Міжнародні організації, оцінюючи рівень розвитку країни та регіонів, використовують деякі інтегральні показники, наприклад, індекс розвитку людини (індекс гуманітарного розвитку, або індекс розвитку людського потенціалу), розроблений у межах Програми розвитку ООН. Даний показник градує країни по висхідній від 0 до 1. Він інтегрує такі часткові показники, як довголіття (очікувана тривалість життя при народженні); рівень знань (освіченість дорослих і середній термін навчання); доходи з урахуванням купівельної спроможності валюти (ВВП на душу населення). За цим індексом двадцять перших місць у рейтинговій шкалі займають найрозвинутіші країни ОЕСР, а до першої десятки в 90-х рр. незмінно входили Канада, Франція, Норвегія, США та Ісландія.

У посткомуністичних країнах виражена тенденція падіння індексу людського розвитку. За цим фактом стоять цілком конкретні зміни, що відбулись в економічній та соціальній сферах, а саме значне скорочення обсягів виробництва, зростаюча диференціація доходів. Так, Україна в 1992 р. мала показник 0,842 та за рангом посідала 69 місце, а в 2000 – 0,740 (80 місце). Для нашої країни названа проблема злободенна у зв'язку з переходом до ринкових відносин, які сприятливі для найбільш забезпечених та економічно активних груп населення. Для більшості соціальних груп реформи 90-х років означали абсолютне зниження рівня життя, відставання темпів зростання доходів від зростання цін, ризик втрати роботи.

На сьогодні у країні наявні позитивні зрушення як в економічній, так й у соціальній сферах. Зросли темпи промислового виробництва, має місце позитивна динаміка доходів населення та його матеріального добробуту в цілому. Кожного року збільшуються асигнування на розвиток соціальної сфери; стабільно невисокою є частка безробітних у структурі працездатного населення.

Водночас, нагальними наразі залишаються такі проблеми:

- загальний рівень доходів є низьким за стандартами країн не тільки з розвиненою, але й з перехідною економікою;
- невисокою залишається частка заробітної плати в собівартості продукції;
- спостерігаються істотні регіональні розбіжності в рівнях доходів, передусім заробітної плати, що унеможливорює забезпечення єдиних національних стандартів рівня життя населення (найнижчий рівень заробітної плати – у регіонах з найбільшим відсотком сільського населення);

- попри істотне зниження абсолютних показників бідності не вдається забезпечити стабілізацію процесу розшарування населення за майновою ознакою;
- достатньо розвинутим залишається тіньовий сектор економіки.

Права і свободи громадянина, що гарантовані Конституцією України. Право регламентує всю систему прав, свобод і обов'язків особи. В Україні загальні засади цієї системи проголошені у розділі II Конституції України. Основним Законом держави закріплені головні права людини; їх можна розглядати як певні можливості, що необхідні для її існування та розвитку в конкретних історичних умовах. Систему прав і свобод в Україні можна поділити на такі групи: особисті; політичні; економічні; соціальні; екологічні; культурні.

В аспекті цієї теми найбільшу зацікавленість становлять соціальні права громадян, які проголошені у статтях 46 – 49 Конституції України.

Якщо говорити про соціальні права людини в нашому суспільстві, то можна зазначити, що сферою суспільства, яка забезпечує існування та розвиток людини, є економіка. Економіка впливає на право безпосередньо та опосередковано (через державу, політику, правосвідомість). Право завжди відповідає матеріальним умовам життя, є обумовленим ними. У зв'язку з цим неможливо вимагати встановити такі ж норми права, які діють, наприклад, у США щодо забезпечення старості, допомоги з безробіття та інші, оскільки, не маючи під собою реального економічного підґрунтя, вони не будуть реалізовані. Таким чином, право залежить від рівня економічного розвитку суспільства, фіксує його.

Право на соціальний захист. Законодавство України закріплює право громадян на соціальний захист та встановлює види соціального забезпечення. Зокрема, кожний громадянин має право на забезпечення у старості, при втраті годувальника, у разі повної чи часткової втрати працездатності (перехід на інвалідність), при тимчасовій утраті працездатності, а також у випадку безробіття, що сталося з незалежних від громадянина причин.

На підставах, визначених законодавством, громадяни мають право на отримання пенсій та інших видів соціальної допомоги. Це врегульовано законами України “Про пенсійне забезпечення”, “Про зайнятість населення”, “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” та іншими.

Право на житло. Громадяни України відповідно до законодавства мають право на одержання в установленому порядку жилого приміщення (квартири) у будинках державного житлового фонду, будинках громадського житлового фонду, фонду житлово-будівельних

кооперативів. Житлові будинки, побудовані громадянами або придбані ними на основі цивільно-правових угод, є їх власністю. Питання власності врегульовані законом України “Про власність” від 7 лютого 1991 р.

Право на достатній життєвий рівень. Основним чинником, що визначає життєвий рівень громадян, є одержувана ними заробітна плата – винагорода, яка за трудовим договором виплачується працівникам за виконану роботу. На жаль, розмір оплати праці в умовах переходу до ринкової економіки і кризи виробництва не завжди забезпечує достатнього життєвого рівня працівників і їх сімей. З метою гарантування певного розміру оплати праці працівникам за виконану ними роботу держава в законодавчому порядку встановлює мінімальну заробітну плату. Вона є соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для всіх суб'єктів господарювання різних форм власності. Залежно від темпів зростання споживчих цін підвищуватиметься мінімальний розмір заробітної платні, пенсій, стипендій, розмір грошової допомоги громадянам з мінімальними доходами.

Право на охорону здоров'я. Це невід'ємне право людини, проголошене ще в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. Цільовий комплексний підхід до вирішення проблем охорони здоров'я громадян України забезпечують відповідні соціально-економічні, медико-санітарні й оздоровчо-профілактичні програми, що фінансуються державою. Зміст права громадян на охорону здоров'я визначено в Основах законодавства України про охорону здоров'я.

Правовідносини, що виникають у процесі державного соціального страхування, регулюються Основами законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які були прийняті 14 січня 1998 р. Відповідно до **Основ загальнообов'язкове державне соціальне страхування** – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі старості, хвороби, повної, часткової або тимчасової утрати працездатності, утрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

2.2. Соціальне страхування як основа соціального захисту людини

Соціальне страхування – наріжний камінь системи соціального захисту, його базовий інститут. Виплати по соціальному страхуванню, як правило, становлять найбільшу частину коштів соціального забезпечення. Основною метою соціального страхування є забезпечення високого ступеня компенсації доходу трудящих на випадок утрати працездатності або роботи, а також у разі застосування реабілітаційних заходів. Через систему соціального страхування здійснюються виплати: допомога у разі загального захворювання; трудового каліцтва і професійного захворювання; у зв'язку з вагітністю й пологами; по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, по догляду за хворою дитиною; пенсії; допомоги на поховання; компенсація вартості путівок на лікування та відпочинок. Соціальне страхування виходить за межі системи соціального забезпечення, виконуючи не тільки реабілітаційну, а й профілактичну функцію – воно вирішує також завдання, пов'язані із збереженням та відновленням здоров'я, профілактикою професійної захворюваності й виробничого травматизму.

Основоположним принципом соціального страхування є страхова солідарність між представниками різних професійних груп, працюючими та безробітними, здоровими та хворими людьми, молоддю та літніми людьми.

Страхування як таке виникло за два тисячоліття до нашої ери. Спершу це була страхова взаємодопомога на основі тимчасових торговельних угод. Далі воно розвивалося шляхом утворення колегій з регулярними страховими сплатами, середньовічних цехових гільдій із страховими уставами, акціонерних страхових товариств і самоврядних пенсійних та ощадних кас і товариств – до сучасного обов'язкового і добровільного страхування, яке регулюється законодавством, колективними угодами і договорами. Соціальне страхування як складник системи соціального захисту вийшло із страхування взагалі. Тому воно успадкувало принципи й економічну природу останнього. Страхування завжди було засноване на простому принципі: “школа і втрати однієї особи в разі настання страхового випадку розподіляються між багатьма особами, для кожної з яких матеріальні затрати ледь відчутні, а становище потерпілого відновлюється швидко і повною мірою”. Вирішуючи це завдання, страхування звичайно виконує відновлювально-компенсаційну та охоронно-попереджувальну функцію.

Соціальне страхування, на відміну від звичайного, нерозривно пов'язане з трудовою діяльністю людини як члена суспільства і базується на понятті соціального ризику. Соціальним ризиком взагалі вважають ризик втрати заробітку в разі відсутності попиту на працю або втрати працездатності. Таким чином, через систему соціального страхування суспільство захищає трудящих та їх сім'ї від можливого зубожіння внаслідок неможливості отримання заробітку.

Відмінність соціального страхування від колективної взаємодопомоги полягає в тому, що соціальне страхування завжди завчасно визначає і ймовірність настання події, і величину завданої шкоди, а допомога надається після настання конкретного нещастя чи негативного явища.

Соціальне страхування визначається як система правових, економічних і організаційних заходів щодо компенсації окремих видів соціальних ризиків.

Кошти соціального страхування. Як це впливає з економічної природи страхування, система соціального страхування ґрунтується на сукупності форм та методів нагромадження коштів, призначених на покриття втрат доходу у зв'язку з соціальними ризиками. На відміну від звичайного страхування, страховий тариф (часом його називають страховою премією) у соціальному страхуванні є внеском, величина якого визначається в певній пропорції до заробітної плати. На противагу приватному страхуванню в соціальному страхуванні не застосовуються окремі тарифи для фізичних осіб. Норми відрахувань від заробітної плати поширюються на певні професійні групи або навіть на все працююче населення і встановлюються відповідно до виду соціального ризику. Оскільки останній меншою мірою залежить від людини, ніж від соціальних умов, логічним є поділ відповідальності за сплату страхових внесків між працедавцем, працівником та суспільством в особі держави.

У сучасній Україні видатки на програми соціального забезпечення в середньому на 70% складаються з грошей (готівкових і безготівкових) і на 30% – з товарів та послуг. Найбільш вагому частку (більше 40%) видатків у системах соціального забезпечення становлять пенсії за віком та пенсії і допомоги у зв'язку з утратою годувальника, які надаються переважно готівкою.

У рамках систем соціального страхування відбувається перерозподіл коштів принаймні у двох вимірах. По-перше, наявний горизонтальний перерозподіл – від осіб, з якими не відбулася страхова подія протягом певного часу, до тих, з ким вона відбулася. Різновидом горизонтального перерозподілу є перерозподіл від молодих працівників до літніх людей, який ще називають віковим. По-друге,

існує вертикальний перерозподіл – від осіб з вищим рівнем доходу до осіб з нижчим рівнем. Цей тип перерозподілу можливий завдяки існуванню певних обмежень розміру соціальних виплат та нижньої межі заробітної плати, з якої вони відраховуються. Вертикальний перерозподіл зазвичай передбачає участь держави. Найбільший ступінь перерозподілу забезпечується тоді, коли частка держави є найбільшою. Адже джерелом відрахувань у цьому випадку є надходження до бюджету (здебільшого податки, які мають прогресивний характер).

Страховання професійних захворювань та виробничого травматизму. Страховий захист від небезпек на виробництві має власні характерні особливості та завдання, що історично виділили цей вид страхування в окрему галузь. Нині цей вид страхування, поряд із страхуванням працівників, які зайняті на роботах з важкими, шкідливими і небезпечними умовами праці, охоплює працівників усіх сфер економічної діяльності – найманих працівників фізичної та розумової праці, домашню прислугу, надомників, тимчасових працівників, членів сім'ї, зайнятих на сімейних підприємствах, а також учнів.

Пенсійне забезпечення за цим видом страхування звичайно гарантує вищий рівень відновлення доходу, ніж пенсійне забезпечення в зв'язку з настанням інвалідності внаслідок загального захворювання. У цілому вони становлять від 2/3 до 4/5 попереднього заробітку за умови 100% та 1/2 заробітку – за умови 75% втрати працездатності.

На відміну від деяких інших видів страхування, внески по цьому виду сплачують, як правило, лише працедавці. Працеємці й держава не беруть участі у створенні страхових фондів. Страхові тарифи не є одноманітними й фіксованими для всіх галузей і підприємств. Головний критерій їх розміру – рівень професійного ризику в галузі та на підприємстві, який встановлюється відповідно до емпіричних даних щодо кількості нещасних випадків та професійних захворювань, ступеня втрати працездатності та рівня виробничої безпеки. Середні розміри відрахувань від фонду заробітної плати звичайно становлять 2 – 6%. Такий порядок створює стимули працедавцям до підвищення безпеки праці й охорони здоров'я працівників.

Медичне страхування. Виплати за цим видом страхування мають подвійний характер. По-перше, підлягає відновленню дохід, втрачений унаслідок тимчасової непрацездатності; по-друге, надаються кошти на оплату послуг для лікування хвороби. Право на допомогу в деяких країнах виникає одразу, тільки-но застрахований стає членом страхового фонду. В інших країнах таке право виникає за наявності певного

страхового і трудового стажу, які здебільшого не збігаються щодо їх тривалості.

Отримання допомоги пов'язується з певним “періодом очікування” – часу з моменту втрати заробітку до моменту набуття права на допомогу. Період очікування становить 1 – 3 дні і запроваджується як для економії коштів, так і для боротьби із зловживаннями. Наявність такого періоду передбачена також Конвенцією МОП № 130, яка рекомендує найбільший можливий термін виплати допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до 52 тижнів. Нині в зарубіжних країнах він варіює досить широко – від 24 – 26 тижнів до 78 тижнів. Розмір грошової допомоги коливається від 50% до 100% втраченого заробітку і змінюється в бік зменшення залежно від тривалості періоду непрацездатності. У межах цього виду страхування в деяких країнах сплачується також допомога у зв'язку з вагітністю й пологами. У цьому випадку розмір допомоги такий самий, як через хворобу, або вищий. Період виплати допомоги в різних країнах триває від 5 до 9 місяців.

У більшості країн застраховані, крім регулярних страхових внесків, оплачують із своїх коштів певну частку вартості медичних послуг (лікування зубів, ліки, виписка рецепту, перша консультація у спеціаліста, деякі види лікування, обстеження, аналізи). Тарифи на медичні послуги встановлюються згідно з угодами між асоціаціями медичних працівників та лікарняними касами. Відповідальність за внески до фондів медичного страхування розподіляється між працедавцями та працеемцями або в однаковій пропорції, або (що набуло більшого поширення) частка працедавців перевищує частку працеемців. Особи ненайманої праці відраховують на медичне страхування за вищим тарифом, ніж наймані працівники. Водночас для осіб ненайманої праці з низькими доходами передбачено державні субсидії. У зв'язку з неповним покриттям оплати медичних послуг фондами обов'язкового страхування в деяких країнах великого поширення набули системи добровільного медичного страхування та товариства взаємодопомоги.

Медичне страхування ґрунтується на надзвичайно високому ступені солідарності між соціальними групами з різним рівнем доходу та віком. Внески на медичне страхування сплачують навіть ті особи, які майже ніколи не хворіють, і ці внески їм не повертаються.

Допомоги на випадок смерті. До цих допомог належать одноразові виплати у випадку смерті годувальника або допомоги на поховання і щомісячні пенсії чи щорічні виплати вдовам та дітям (іноді допомоги і пенсії призначаються онукам, батькам та сестрам покійного). Отримання таких пенсій пов'язано з різними умовами: тривалістю шлюбу, віком утримувача, розрахунковою сумою, яку міг би заробити годувальник,

тривалістю страхового стажу. Останній найчастіше прирівнюється до того, який був би необхідний для отримання годувальником пенсії з інвалідності, якби він залишився живий. Невеликі за розміром пенсії можуть бути виплачені одноразово за весь період, на який призначена пенсія.

Допомога сім'ям з дітьми. Віднесення виплат на дітей до відомства системи соціального страхування лишається спірним питанням. Насамперед це свідчить про намагання суспільства полегшити сім'ям додатковий матеріальний тягар, пов'язаний з вихованням дітей, за рахунок усіх інших громадян. Право на отримання такої допомоги мають усі сім'ї з неповнолітніми дітьми, незалежно від рівня їх матеріального добробуту. У деяких країнах сума допомоги на кожну дитину не залежить від їх кількості в сім'ї; у деяких – залежить. Фінансування цього виду допомоги здійснюється або з державного бюджету (тобто за рахунок платників податків), або в їх фінансуванні беруть участь працедавці. Інколи замість отримання допомоги на дитину батькам надається право на відстрочку уплати податків (треба зазначити, що така система не враховує випадки, коли хтось чи обидва з батьків є безробітними; водночас значні переваги отримують заможні сім'ї, що сплачують великі податки). У більшості сучасних країн допомога на дітей покриває лише незначну частку сімейних видатків, пов'язаних з утриманням дітей. Тому в ряді країн запроваджена соціальна допомога сім'ям з низьким рівнем доходу.

Міжнародні норми соціального страхування. Міжнародна організація праці, не залишаючи діяльності в галузі вдосконалення соціальних гарантій, у повоєнний період прийняла низку конвенцій у цій сфері. Зокрема, Конвенція “Про мінімальні норми соціального забезпечення” (1952) визначає ці норми та рекомендує їх впровадження.

До найважливіших принципів, зафіксованих у документах МОП, слід віднести такі: загальний і обов'язковий характер соціального страхування, його доступність кожній людині; отримання обов'язкового і добровільного страхування, рівноправність та різноманітність його форм.

2.3. Державні соціальні гарантії особам з інвалідністю

Інвалідність є одним із важливих показників соціального неблагополуччя населення і відображає соціальну зрілість, економічну спроможність, моральну повноцінність суспільства.

Сьогодні чисельність інвалідів в Україні становить близько 2,5 млн осіб (для порівняння: у 1986 р. в Україні було 160 тисяч інвалідів). Усі вони потребують соціального захисту і всебічної підтримки.

Згідно із законом України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" інваліди в нашій країні володіють усією повнотою політичних, соціально-економічних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України та іншими законодавчими актами. Аналіз їх змісту дозволяє виокремити такі права осіб з обмеженнями:

1. Право на безоплатне проходження медико-соціальної експертизи.
2. Право на реабілітацію, тобто відновлення свого попереднього статусу, досягнення матеріальної незалежності і соціальну адаптацію.
3. Право на медичну допомогу.
4. Право на санаторно-курортне лікування.
5. Право на безкоштовний доступ до інформації.
6. Право на безкоштовний доступ до об'єктів соціальної інфраструктури.
7. Право на забезпечення засобами корекції, спеціальними засобами пересування, автомобілями. Указане право є деталізацією права на реабілітацію.
8. Право на транспортне обслуговування.
9. Право на сприяння у вихованні і навчанні дітей-інвалідів.
10. Право на професійну підготовку.
11. Право на працевлаштування.
12. Право на соціальне обслуговування у стаціонарних, напівстаціонарних і домашніх умовах. Перебуваючи у стаціонарних закладах соціального обслуговування вони мають право: 1) користуватися особистими речами за погодженням з адміністрацією; 2) за їх бажанням тимчасово прийматися на посади молодшого медичного та обслуговуючого персоналу на загальних підставах у цьому будинку-інтернаті; 3) за потреби бути направленими до відповідних лікувально-профілактичних закладів системи Міністерства охорони здоров'я; 4) за їх бажанням бути переведеними до будинку-інтернату іншого регіону за погодженням між обласними управліннями праці та соціального захисту населення; 5) на тимчасове вибуття з будинку-інтернату терміном до одного місяця.

При отриманні соціальних послуг інваліди мають право на: 1) гідне і гуманне ставлення з боку працівників установ соціального обслуговування; 2) вибір установи і форми соціального обслуговування з урахуванням можливостей відповідного регіону; 3) інформацію про свої права, обов'язки і умови надання соціальних послуг; 4) згоду на соціальне обслуговування; 5) відмову від соціального обслуговування; 6) конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою працівнику установи соціального обслуговування під час надання соціальних послуг; 7) захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку.

13. Право на термінове соціальне обслуговування (разове забезпечення гарячим харчуванням, продуктовим набором, одноразова матеріальна допомога, сприяння в отриманні тимчасового житла тощо).

14. Право на соціально-консультативну допомогу.

15. Право на створення громадських організацій.

16. Право на матеріальне забезпечення.

Таким чином, діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні, активній трудовій та громадській діяльності.

Порядок та умови визначення потреб у зв'язку з інвалідністю встановлюються на підставі висновку медико-соціальної експертизи та з урахуванням здібностей до професійної та побутової діяльності інваліда. Види і обсяги необхідного соціального захисту інваліда надаються у вигляді індивідуальної програми медичної, соціально-трудової реабілітації й адаптації, яка є обов'язковою для виконання державними органами, підприємствами, установами й організаціями.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах і організаціях із звичайними умовами праці, у цехах і на ділянках, де застосовується праця інвалідів, а також займатися індивідуальною та іншою трудовою діяльністю, яка не забороняється законом. Відмова в укладенні трудового договору або в просуванні по службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення інваліда на іншу роботу без його згоди з мотивів інвалідності не допускається за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан його здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб, або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу становить небезпеку для здоров'я інвалідів.

Працевлаштування інвалідів здійснюється органами Міністерства праці і соціальної політики України, місцевими радами народних депутатів, громадськими організаціями інвалідів. Зазначимо, що підбір робочого місця здійснюється переважно на підприємстві, де настала інвалідність, з урахуванням побажань інваліда, наявних у нього професійних навичок і знань, а також рекомендацій медико-соціальної експертизи.

Підприємства, установи й організації (незалежно від форм власності і господарювання), які використовують працю інвалідів, зобов'язані створити для них умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації і забезпечувати інші соціально-економічні гарантії,

передбачені чинним законодавством. Місцеві Ради народних депутатів спільно з підприємствами, громадськими організаціями інвалідів, за участю відділень Фонду України соціального захисту інвалідів на підставі пропозицій органів Міністерства праці та соціальної політики щорічно визначають нормативи робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів.

Нормативи робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів, визначаються для всіх підприємств, установ і організацій (незалежно від форм власності та господарювання) у розмірі не менше 4% від загальної чисельності працюючих; якщо на підприємстві працює від 15 до 25 осіб, то встановлюється норматив у кількості одного робочого місця. Підприємства, на яких кількість працюючих інвалідів є меншою за встановлені нормативи, зобов'язані щорічно відраховувати до відділень Фонду України соціального захисту інвалідів цільові кошти на створення робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів і здійснення заходів щодо їх соціально-трудової та професійної реабілітації. Розмір відрахувань визначається середньорічною заробітною платою на відповідному підприємстві, в установі й організації за кожне робоче місце, не зайняте інвалідом.

Підприємства, які використовують працю інвалідів, крім створення для них умов праці з урахуванням рекомендацій медико-соціальної експертизи та індивідуальних програм реабілітації, зобов'язані вживати додаткових заходів щодо безпеки праці, які відповідають специфічним особливостям цієї категорії працівників.

Не залишаються поза увагою і побутові проблеми інвалідів. За кошти відділень Фонду України соціального захисту інвалідів газифікуються їх будинки, надається допомога в ремонті житла, придбанні палива, одягу, взуття, продуктів харчування, в обробці присадибних ділянок, організуються благодійні обіди, оплачується навчання, вартість ліків і лікування.

Наступні кроки державної політики щодо осіб з інвалідністю такі:

- передбачення вільного доступу інвалідів до об'єктів соціальної інфраструктури при проектуванні і будівництві населених пунктів, формуванні житлових масивів, розробленні проектних рішень на нове будівництво, реконструкції будівель та споруд, аеровокзалів, залізничних і річкових вокзалів, морських портів, комплексів і комунікацій, а також розробленні та виготовленні транспортних засобів;
- забезпечення соціально-правової, трудової та медичної реабілітації інвалідів, професійного навчання і створення необхідної кількості робочих місць для їх працевлаштування;

- реструктуризація та переоснащення протезно-ортопедичних підприємств з метою вдосконалення вітчизняного виробництва сучасних засобів реабілітації інвалідів та повного забезпечення потреби в них;
- розвиток системи життєзабезпечення і соціального обслуговування інвалідів шляхом розширення мережі реабілітаційних і територіальних центрів, надання передбачених законодавством пільг та гарантій, посилення ролі адресних пільг та допомоги.

Значний внесок у побутове обслуговування інвалідів роблять територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян (надалі терцентри), відділення соціальної допомоги вдома та будинки-інтернати для престарілих та інвалідів, різні недержавні організації.

Територіальний центр приймає в підрозділи на обслуговування інвалідів I та II груп незалежно від віку, які потребують соціально-побутової та медико-соціальної допомоги, на підставі картки медичного огляду, акту обстеження матеріально-побутових умов проживання та особистої заяви.

До будинку-інтернату приймаються на повне державне утримання інваліди I та II груп, у тому числі з психоневрологічними захворюваннями, старші 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги і яким згідно з медичним висновком не протипоказане перебування в будинку-інтернаті, при цьому обов'язковою умовою повинно бути те, що вони не мають працездатних родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом. При наявності психоневрологічного захворювання прийом до будинку-інтернату відбувається незалежно від наявності батьків або родичів, зобов'язаних їх утримувати за законом.

Органи соціального захисту населення забезпечують відповідну категорію інвалідів протезно-ортопедичними виробами, ортопедичним взуттям, інвалідними колясками й індивідуальними засобами реабілітації. Протезування зубів, очей, а також забезпечення слуховими та мовними апаратами здійснюється спеціалізованими закладами охорони здоров'я. Відповідне обслуговування надається інвалідам у кімнатах медико-соціальної допомоги. Тут медичні сестри Червоного Хреста здійснюють заходи з первинної медико-санітарної допомоги, виконують нескладні медичні процедури, навчають населення догляду за хворими інвалідами. Крім медико-соціальної допомоги, передбачене надання побутових послуг з прокату предметів догляду за хворими, транспортних засобів, милиць тощо.

2.4. Пенсійне забезпечення як індикатор якості життя людини

У сучасній літературі досить докладно розглянуто питання пенсійного забезпечення, зміст поняття “пенсія” та її суттєві ознаки. Пенсія – це регулярна грошова виплата, яка виконує функції матеріальної допомоги за віком, з інвалідності, за вислугу років, у разі втрати годувальника.

Поняття **пенсія** з так званого **соціального забезпечення** зазвичай визначається як періодичні виплати за рахунок коштів соціального страхування з метою матеріального забезпечення робітника, службовця чи його сім'ї у зв'язку з завершенням певного великого циклу його трудової діяльності або у зв'язку з остаточним чи тривалим вибуттям його з числа повноцінних робітників.

Після здобуття незалежності Україна, як і інші республіки колишнього СРСР, успадкувала сформовану фактично 50 років тому і вдосконалену на початку 90-х років минулого століття солідарну пенсійну систему, яка фінансово ґрунтувалася на розподілі бюджетних коштів у вигляді пенсій, орієнтувалася на планову модель економіки, переважно адміністративне регулювання і, крім того, передбачала багато пільг і соціальних гарантій, скоріше властивих системі соціальної допомоги, ніж власне пенсійній системі. Не дивно, що така система в умовах ринкових змін в економіці, що супроводжувалися кризовими явищами – падінням виробництва, інфляцією, від'ємним приростом населення, скороченням кількості зайнятих у реальному секторі економіки, сама почала зазнавати кризи. Так, скорочення народжуваності та від'ємне сальдо зовнішньої міграції призвело до зростання демографічного навантаження на працездатне населення: кількість пенсіонерів за останні тридцять років зросла з 8,9 до 15 млн, а зайнятих працівників формального сектора економіки (саме платників страхових внесків) стало менше; як результат показник демографічного навантаження зріс з 0,4 до 0,67 (станом на 1997 р.) і залишився на такому ж рівні на початок 2003 р.

Одним із перших кроків у побудові нової пенсійної системи в Україні стало створення у грудні 1990 р. Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР, яке з січня 1992 р. перетворено у Пенсійний фонд України. Цей факт засвідчив революційну зміну ідеології функціонування пенсійної системи, яка відтепер в основному фінансово не спиралася на державний бюджет, а одержала цільові джерела поповнення коштів, власні механізми їх акумуляції та розподілу і головне: залучила інших соціальних партнерів – роботодавців та

працівників до фінансової участі у вирішенні питань пенсійного забезпечення.

У світовій практиці традиційним є поділ пенсій на трудові (які випливають з природи працездатності людини та її трудових відносин з конкретним працедавцем) і соціальні (не пов'язані із трудовим стажем особи, але з огляду на досягнення нею встановленого пенсійного віку чи інвалідності є певною безеквівалентною соціальною виплатою).

Згідно з чинним законодавством **трудова пенсія** призначаються:

1. За віком, у тому числі
 - на загальних підставах;
 - як пільгові (за списком 1, за списком 2, багатодітним матерям та матерям дітей-інвалідів, чорнобильцям, інвалідам війни, учасникам бойових дій, сім'ям загиблих військовослужбовців, інвалідам по зору І групи та деяким іншим категоріям громадян);
 - дострокові (за 1,5 року до досягнення пенсійного віку, у тому числі пільгового, за скороченням штатів, за станом здоров'я).
2. З інвалідності
 - від загального захворювання;
 - від трудового каліцтва чи профзахворювання;
 - з дитинства;
 - через катастрофу на ЧАЕС;
 - інвалідам війни;
 - інвалідам армії.
3. У разі втрати годувальника
 - від загального захворювання;
 - через катастрофу на ЧАЕС;
 - від трудового каліцтва;
 - від каліцтва, пов'язаного із службою в армії;
 - сім'ям померлих пенсіонерів.
4. За вислугу (працівникам цивільної авіації, льотно-випробувального та льотно-диспетчерського складу, залізничного транспорту та метрополітенів, закладів освіти, охорони здоров'я, соцзабезпечення, спортсменам, артистам, прокурорам, слідчим, суддям, митникам, військовослужбовцям, працівникам органів внутрішніх справ та деяким іншим категоріям громадян).

Соціальні пенсії призначаються за віком у випадку інвалідності та у разі втрати годувальника.

Перед пенсійним забезпеченням стоять три головні мети: захист від бідності при настанні старості; гарантування певного рівня доходу після завершення трудової діяльності, і який звичайно становить певну суму,

пропорційно сумі заробітку, який сплачується безпосередньо перед виходом на пенсію; захист цього доходу від подальшого абсолютного й відносного зниження реального рівня життя внаслідок інфляції та зростання реальної середньої заробітної плати. Найчастіше для індексу встановлюють певну межу (поріг індексації). Якщо прив'язати середній розмір пенсії до середньої номінальної зарплати, то індексація одночасно враховуватиме два фактори – інфляцію і підвищення життєвого рівня (звичайно, якщо зростання заробітної плати не було повністю інфляційним). Тоді життєвий рівень пенсіонерів ітиме в парі з життєвим рівнем працюючого населення. Це дуже важливий момент у соціальній політиці держави, і співвідношення середньої пенсії та середньої заробітної плати – показник, який завжди відстежується урядом.

У сучасному світі держава гарантує пенсію і тим, хто має достатній стаж роботи (через законодавче встановлену обов'язковість пенсійного страхування), і тим, хто такого стажу не має (надаються так звані соціальні пенсії, які нерідко фінансуються з держбюджету, тому що не мають страхової природи). Само собою зрозуміло, що соціальні пенсії уніфіковані щодо розміру, тому що не пов'язані з величиною заробітку.

Прибуток у пенсійних системах гарантується завдяки нагромадженню певних фінансових коштів. Спосіб фінансового забезпечення є принциповим моментом, який відрізняє пенсійні системи одна від одної. Системи, побудовані на класичному принципі страхування, вимагають відрахування внесків до пенсійного фонду протягом усього трудового життя. Пенсія в цьому випадку надається за наявності страхового стажу, під яким розуміють період сплати внесків до фондів пенсійного страхування. Частка трудящих у фінансуванні пенсійних фондів становить у середньому 30 – 40% від їх обсягів. Основну частину внесків сплачують працедавці (частково держава). Розмір пенсійних внесків для трудящих коливається від 6 – 7% (Бельгія, Великобританія, Італія) до 12% (Нідерланди) від величини заробітної плати. Іншою умовою надання пенсії є досягнення пенсійного віку. Пенсійний вік у більшості західноєвропейських країн для чоловіків дорівнює 65 і більше років. Жінки в деяких країнах ідуть на пенсію на 3 – 5 років раніше за чоловіків (Великобританія, Бельгія, Португалія), в інших – одночасно з чоловіками.

У державних схемах пенсійного забезпечення, як правило, використовується розподільчий метод. Це означає, що сума страхових внесків, відрахованих від заробітної плати працюючого населення, розподіляється серед їх сучасників-пенсіонерів у вигляді пенсій. Такі системи є обов'язковими, їх гарантом виступає держава. У них досягається не тільки горизонтальний, але й вертикальний перерозподіл

коштів. Позитивною рисою цих систем слід вважати ті тверді гарантії, які вони надають працівникам, незалежно від фінансового стану фондів (гарантом виступає держава) та суб'єктивної здатності їхніх керівників забезпечувати не тільки нагромадження, але й відтворення коштів. Кошти мають відтворюватися, по-перше, щоб утримувати адміністративний апарат; по-друге, щоб мати хоч якийсь резерв, по-третє, щоб захистити цей резерв від інфляції. Саме в цих системах забезпечується індексація пенсій згідно з інфляцією та їх адаптація до поточного життєвого рівня населення.

Професійні і приватні пенсійні системи будуються здебільшого на принципах капіталізації внесків і персоніфікації пенсійних рахунків. Вони дістали назву накопичувальних. Капіталізація означає, що внески кожної особи не витрачаються, поки вона не досягне пенсійного віку, а нагромаджуються на пенсійному рахунку застрахованого й інвестуються з метою отримання від них прибутку. Прибуток так само, як і в першій системі, необхідний для утримання апарату управління і захисту внесків від інфляції (адже мине не одне десятиріччя, поки нагромажені кошти почнуть використовуватися для виплати пенсії). Персоніфікація означає наявність у кожного застрахованого окремого рахунку, який відображає процес внесення страхових платежів. При цьому заздалегідь встановлюється розмір пенсії і відповідна норма відрахувань від заробітку з урахуванням відсотка їх збільшення завдяки капіталізації. На ці рахунки нараховуються відсотки протягом життя застрахованого, а після його виходу не пенсію цей капітал використовується для виплати пенсії (ренти). Таким чином, у пенсії відображена не тільки заробітна плата працівника, а й відсотки на накопичений ним протягом страхового періоду капітал. Такі системи не користуються урядовими гарантіями, не індексують пенсії, а покладаються тільки на вигідне інвестування коштів, хоча ця діяльність регламентується законодавством. Найбільш захищеним від ризику, хоча і найменш прибутковим, є інвестування коштів у державні цінні папери. Треба відзначити, що для деяких західних країн властива тенденція поступового зменшення розміру державних пенсій. Зокрема, у Великій Британії ця тенденція повинна привести до повного скасування державних пенсій у найближчий час.

Між цими двома принципово різними моделями пенсійних систем є велика кількість проміжних варіантів, багато з яких націлені на те, щоб послабити недоліки кожної з систем і посилити їх переваги. Ось чому в багатьох країнах утворилися пенсійні системи, що складаються з кількох рівнів, доповнюючих один одного.

Прикладом цього є **трирівнева система пенсійного забезпечення**, передбачена законами України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Перший рівень – солідарна система, що функціонує й сьогодні. Вона забезпечуватиме певний гарантований державою мінімум для будь-якого громадянина країни, що досяг пенсійного віку, і буде добре спрацьовувати для низькооплачуваних працівників, бо забезпечує їм високий коефіцієнт заміщення.

Другий рівень – загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, тобто система обов’язкових накопичень громадян. Введення цієї системи передбачає акумулявання особистих пенсійних внесків громадян на індивідуальних накопичувальних рахунках, облік яких вестиме Державний пенсійний фонд. При виході на пенсію кошти з накопичувального рахунку додаються до соціальної пенсії, гарантованої державою.

Третій рівень – це недержавне пенсійне забезпечення громадян, добровільне додаткове пенсійне страхування. Основними суб’єктами недержавного пенсійного забезпечення будуть недержавні пенсійні фонди, компанії з управління активами, банківські депозитарні установи, страхові компанії.

Відповідно до закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» пенсії обчислюють диференційовано з урахуванням страхового стажу і заробітної плати, з якої сплачено внески до Пенсійного фонду України. Крім того, пенсії щорічно індексуватимуться відповідно до законодавства про індексацію грошових доходів населення. Крім індексації, передбачено щорічне підвищення розміру пенсії на коефіцієнт, який відповідає не менш ніж 20% темпів зростання середньої зарплати в Україні порівняно з попереднім роком.

Проведення пенсійної реформи не можна розглядати як якийсь одномоментний акт. Процес переходу до багаторівневої пенсійної системи, за оцінками експертів, займе 25 – 30 років. Протягом цього часу необхідно здійснювати копітку щоденну роботу з пошуку оптимальних варіантів її втілення, детально вивчати досвід зарубіжних країн, провадити активну роз’яснювальну роботу з населенням. І, нарешті, неможливо не підкреслити той факт, що пенсійна реформа невіддільна від комплексу інших реформ в економіці і політичній сфері, що проголошені керівництвом нашої держави.

Отже, після проголошення незалежності України розпочато створення національної системи соціального захисту населення. Закладаються основи правової та нормативної бази соціального захисту, розроблені механізми, які, виходячи з реальних можливостей економіки, повинні забезпечувати

дотримання державних гарантій з соціального захисту та стимулювати відтворення якості життя кожної людини в нашому суспільстві.

Ефективність заходів у цьому напрямку багато в чому визначається мірою досконалості правових гарантій, адресністю соціальної допомоги, практикою використання суспільних фондів, системою перерозподілу суспільного багатства, активністю діяльності таких соціальних інститутів, як профспілки, благодійні фонди, соціальні служби, а також соціальною стабільністю суспільства. Важливим кроком є наближення національного законодавства до міжнародних стандартів, установлених Європейською соціальною хартією, рішеннями ООН, конвенціями МОП, іншими міжнародними нормами.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Дайте визначення поняттю «якість життя» та охарактеризуйте якість життя в умовах сучасної України.
- Розкрийте зміст поняття «соціальна безпека».
- Охарактеризуйте основні соціальні права громадянина України.
- Визначте зміст понять «соціальний ризик» та «соціальне страхування».
- Що таке медичне страхування?
- Назвіть основні джерела фінансування заходів із соціального страхування.
- Охарактеризуйте види соціальної допомоги, передбачені законодавством України.
- Визначте зміст поняття «інвалід».
- Які правові й нормативні документи спрямовані на захист інвалідів?
- Якими нормативними документами гарантується право інвалідів на працевлаштування?
- У чому полягають особливості гарантій працевлаштування інвалідів на підприємствах?
- Стисло опишіть завдання та зміст діяльності державних організацій та установ, що надають побутову соціальну допомогу інвалідам.
- Назвіть передумови та напрямки реформування системи пенсійного забезпечення в Україні.
- Назвіть основні види соціальних пенсій та дайте визначення їх особливостей.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Положення Конституції України, що стосуються соціального захисту населення // Соціальний захист. – 1996. – № 4. – С. 39 – 43.

Закон України “Про зайнятість населення” // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – С. 170.

Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21. – С. 252.

Закон України “Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16. – С. 200.

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23.

Закон України “Про збір на обов'язкове державне страхування” // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – С. 249.

Закон України “Про прожитковий мінімум” // Урядовий кур'єр. – 1999. – 18 серп.

Закон України “Про загальні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку” // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 35.

Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” // Фінанси і право. – 2001. – № 6.

Закон України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 150. – С. 5 – 18.

Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення” // Праця і зарплата. – 2003. – № 33. – С. 6 – 23.

Закон України «Про соціальні послуги» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст.358.

Указ Президента України “Про заходи щодо впровадження персоналізованого обліку відомостей системи обов'язкового державного пенсійного страхування” // Офіційний вісн. України. – 1998. – № 10.

Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 // Праця і зарплата. – 2003. – № 10. – С. 4.

Указ Президента України “Про стратегію подолання бідності” // Урядовий кур'єр. – 2001. – 18 серп.

Варецька О. Міжнародний досвід реформування пенсійного забезпечення // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1. – С. 8 – 15.

Лібанова Е. Демографічні передумови реформування системи пенсійного забезпечення // Соціальний захист. – 2000. – № 2. – С. 48 – 57.

Піковий М. Соціальне обслуговування одиноких непрацездатних громадян // Соціальний захист. – 2000. – № 5. – С.18 – 23.

Права інвалідів в Україні: Збірн. правових документів. – К.: Сфера, 1998. – 300 с.

Скुरатівський В.А. Основи соціальної політики: Навч. посіб. / В. А. Скुरатівський, О. М. Палій. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.

Соціальна робота / Під ред. В. П. Андрущенко та ін. – К.: ДЦССМ, 2002. – Книга.4: Короткий енциклопедичний словник. – 536 с.

Сташків Б.І. Правове регулювання праці інвалідів // Соціальний захист. – 2000. – № 4. – С. 54 – 63.

Ярская-Смирнова Е. Р. Социальная работа с инвалидами / Е. Р. Ярская-Смирнова, Э. К. Наберушкина. – СПб: Питер, 2004. – 316 с.

ТЕМА 3. СІМ'Я І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

3.1. Теоретичні аспекти сімейної політики	51
--	-----------

3.2. Формування і здійснення сімейної політики в сучасній Україні	55
--	-----------

Контрольні запитання і завдання	65
--	-----------

Список рекомендованої літератури	65
---	-----------

3.1. Теоретичні аспекти сімейної політики

Важливою складовою частиною соціальної політики багатьох розвинутих країн є **сімейна політика**, тобто заходи, спрямовані на підтримку певних категорій сімей або сім'ї в цілому як соціального інституту. Чим викликається така необхідність?

За останні півтора століття спостерігаються зміни у функціонуванні сім'ї. Унаслідок об'єктивного ходу історичного процесу (насамперед переходу багатьох суспільств до індустріального способу виробництва, урбанізації, поліпшення санітарно-гігієнічних умов життя й розвитку охорони здоров'я та ін.) трансформувалися форми сімейного життя. Зокрема, збільшилася "вартість" ціннісних орієнтацій індивіда. Особливо це простежується на зменшенні кількості дітей у сім'ї, яке зумовлюється не тільки матеріальними труднощами, але й конфліктом, конкуренцією пріоритетів, коли цінність сім'ї та дітей девальвується, а перевагу отримують інші інтереси. Сім'я нерідко сприймається як зосередження безлічі справ, які вимагають сил, нервів, часу. Орієнтованість індивідуальних систем цінностей на позасімейні сфери діяльності все частіше асоціюється з перешкодою до особистого успіху.

Названі процеси так чи інакше негативно позначаються на всьому суспільстві, що виявляється передусім у спаді народжуваності, зменшенні укладених шлюбів, зростанні частки дітей, народжених поза шлюбом, підвищенні рівня дитячої та підліткової злочинності, значному збільшенні кількості людей, для яких самотність стає актуальною життєвою проблемою.

Глобальні зміни в інституті сім'ї можна розглядати з двох позицій: модернізації сім'ї і кризи сім'ї. **Парадигма модернізації сім'ї** інтерпретує все, що відбувається із сім'єю, як прояви прогресивних і неминучих процесів, які мають місце у суспільстві. Трансформація сім'ї розглядається як елемент модернізації всього суспільства. Так звані кризові явища вважаються такими, що викликані відставанням сімейних змін від змін у суспільстві. Теорія модернізації сім'ї орієнтує суспільство на окремі заходи соціальної підтримки сім'ї, у тому числі на певне реагування відносно демографічної ситуації, на соціальну допомогу окремим категоріям сімей тощо.

Інший концептуальний підхід оцінює процеси, які відбуваються із сім'єю, як її кризу, рівновелику екологічним проблемам. Така парадигма орієнтує громадськість, політиків, учених на ліквідацію негативів соціальної

організації ринково-індустріального типу і вважає безперспективною орієнтацію соціальної політики на усунення чи корекцію негативних наслідків спонтанної еволюції сім'ї. **Концепція кризи сім'ї** розглядає сімейну політику як діяльність держави, політичних партій, громадських організацій, груп тощо, спрямовану на підтримку, зміцнення сім'ї як соціального інституту, сімейного способу життя. Іншими словами, вони виступають за активні дії в напрямку зміцнення сім'ї в суспільстві.

У кожній з названих концепцій розуміння стану сучасної сім'ї (концепція модернізації сім'ї й концепція кризи сім'ї) є свої сильні сторони. Однак перша парадигма страждає певною пасивністю. Друга, навпаки, спрямована на активні дії, однак у ній присутня й утопічна віра в широкі можливості соціальних перетворень. Існує також загроза, що ці перетворення можуть заважати соціально-природній поліфункціональності шлюбу і сім'ї. Таким чином, вироблення сімейної політики потребує різнобічного обґрунтування: соціального, економічного, світоглядного, політичного. Цілком логічно, що воно буде залежати від орієнтації тих, хто займається розробкою соціальної політики. Тому не дивно, що у країнах західної демократії існують різні, у тому числі й альтернативні, підходи до здійснення сімейної політики.

У багатьох сучасних суспільствах сімейна політика, як правило, формується тими провідними політичними силами, які здобули перемогу на виборах, при цьому вони враховують певні традиції та альтернативні чи взаємодоповнювальні пропозиції інших політичних, громадських, релігійних організацій, які також розробляють свої проекти заходів щодо досягнення мети й вирішення завдань сімейної політики в інтересах тих чи інших верств населення.

Концепція модернізації сім'ї часто використовується у країнах Європейського Співтовариства і США. При цьому одні країни, зокрема Франція, розробили й певним чином законодавчо оформили сімейну політику, інші, такі, як Великобританія, США, Нідерланди, не мають виразно унормованої загальнодержавної сімейної політики. Існує різниця і щодо визначення пріоритетів у підтримці сім'ї. Наприклад, США та Ірландія віддають перевагу захисту дітей з бідних сімей, у Данії підтримують усі типи сімей. Акценти сімейної політики зміщуються також залежно від економічної кон'юнктури, соціальних змін, демографічної ситуації. Зростання безробіття, спад виробництва можуть призводити до скорочення фінансування системи соціального забезпечення через зменшення надходжень у бюджет.

Нині у країнах Заходу в рамках соціальної допомоги здійснюються як мінімум такі заходи: медичне обслуговування жінок у період вагітності й народження дитини, надання й оплата декретних відпусток,

відпусток для виховання дітей (так звана відпустка батьків, або відпустка для догляду за дитиною), спостереження за здоров'ям немовлят і дітей молодшого віку, сімейна допомога на дітей, податкові пільги, позики під низькі проценти (або субсидії) для придбання або оренди житла та деякі інші. Зазначимо, що подібні заходи існували або існують і в нашій країні, однак, зрозуміло, кількісні й якісні показники їх здійснення не можна порівнювати, а реальні можливості надання деяких з них вкрай обмежені (наприклад надання кредитів на будівництво житла, виплата допомоги при народженні дитини та ін.). Незважаючи на те, що країни Європейського Співтовариства прагнуть виробити уніфіковану сімейну політику (це важливо передусім з огляду на досить вільне пересування робочої сили в цих країнах, певні взаємні зобов'язання), система соціальної допомоги в кожній з них має свою складну диференціацію, застереження щодо умов, термінів, вікових обмежень тощо.

В останні роки у країнах Західної Європи почала формуватися концепція сімейної політики, спрямована на зміцнення сім'ї як соціального інституту. Ставиться завдання про створення таких соціальних умов, які б повніше задовольняли потреби батьків і дітей. Ця концепція передбачає покращення умов праці батьків, які мають дітей, а саме: збільшення тривалості відпустки для догляду за дитиною із збереженням права повернення на колишнє місце роботи, ширше застосування гнучкого графіка роботи, неповної зайнятості, залучення батьків до роботи в дитячих дошкільних закладах, розширення системи пільг на дітей.

Українське суспільство 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. одержало у спадок від радянської держави систему соціальної підтримки сім'ї, яку не можна оцінювати однозначно. За радянських часів політика стосовно сім'ї була суперечливою. З одного боку, ставилися завдання повністю усунути нерівне становище чоловіка і жінки в побуті, створити всі соціально-побутові умови для поєднання материнства з усе активнішою й творчою участю жінок у суспільній праці і громадській діяльності, занятті наукою, мистецтвом тощо. Для цього планувалося: надавати жінкам відносно легші й у той же час достатньо оплачувані види робіт; збільшити відпустки у зв'язку з вагітністю; забезпечити умови для скорочення й полегшення жіночої праці в домашньому господарстві; створити можливості для заміни цієї праці суспільними формами задоволення матеріально-побутових потреб сім'ї; розширити мережу громадського харчування; забезпечити щасливе дитинство кожній дитині шляхом широкого розгортання мережі дошкільних дитячих закладів, шкіл з продовженим днем, піонерських таборів, шкіл-інтернатів з безплатним утриманням дітей.

У цілому держава, насамперед через державні підприємства, установи, колективні господарства в селі, інші "удержавлені" інституції, на яких працювала абсолютна більшість населення країни, здійснювала соціальний захист сім'ї, звичайно, у межах можливостей продуктивних сил країни. Проводилися також ідеологічні, культурно-просвітницькі та інші заходи щодо підтримання сімейних цінностей у суспільстві відповідно до соціалістичних та загальних гуманістичних принципів.

З іншого боку, невисока продуктивність праці в промисловості та сільському господарстві вимагала все більшого й більшого залучення працівників. Поповнення трудових ресурсів було можливе насамперед за рахунок жіночої частини населення. До того ж економічна політика держави дозволяла підтримувати певний матеріальний рівень сім'ї за умови, що вона буде дводоходною (двокар'єрною), тобто коли будуть працювати в суспільному виробництві і чоловік, і дружина. Отже, така доктрина об'єктивно була спрямована на позасімейні орієнтації людини. Основним первинним колективом, з яким пов'язувалося задоволення досить широкого кола потреб, для дорослої людини виступав трудовий колектив, для дитини – дитячий садок, школа. Таким чином, сім'я як соціальний інститут так чи інакше послаблювалася.

Треба додати, що держава порушила також духовні, насамперед християнські основи шлюбу, і намагалася перебрати на себе роль унормування й контролю за приватним життям людей за допомогою дитячих, молодіжних та дорослих комуністичних організацій. Після того, як тотальний державно-комуністичний контроль на початку 90-х років ХХ ст. перестав існувати, у суспільстві утворився стан аномії, коли чимало громадян байдуже або негативно ставляться до обов'язкових норм. Це стосується і сфери шлюбно-сімейних відносин.

Сучасна українська сім'я зазнає трансформацій, які, з одного боку, властиві європейським країнам (спад народжуваності, зменшення кількості укладених шлюбів, зростання кількості розлучень тощо), з іншого боку, таких, які можна вважати специфічними "українськими" проблемами. Якщо в європейських економічно розвинутих країнах у цілому падіння народжуваності йде одночасно із зростанням тривалості життя, то в Україні спостерігається падіння народжуваності, зменшення тривалості життя, більшість населення відноситься до категорії бідних. Соціально-економічні процеси 90-х років ХХ – початку ХХІ ст., насамперед болісний перехід до ринкових відносин, ще більш загострили кризові явища в суспільстві; не обминули вони і сім'ю.

Найболючішою проблемою України початку ХХІ ст. стала бідність, яка охопила широкі верстви населення. За даними Інституту соціології НАН України у 2002 році більше 70% люду України відносили себе до

бідних, 64% сімей страждали від нестачі м'ясопродуктів, 54% – риби, 42% – фруктів, 54% – взуття, 52% – одягу, 43% – ліків. Найбільш уразливими стали сім'ї з дітьми, особливо багатодітні; неповні сім'ї, у яких дітей виховує одна мати або один батько; сім'ї з дітьми-інвалідами; сім'ї людей похилого віку; сім'ї, у яких немає годувальника. Досить великою є також частка працездатних членів сім'ї, які не мають регулярного доходу, що ускладнює економічне становище сім'ї. Переважна більшість сімей в Україні мешкає в житлі, площа й комфортність якого не задовольняє елементарних потреб. Викликає занепокоєння низька культура планування сім'ї, що призводить до внутрісімейних конфліктів, дестабілізації сім'ї, небажаної вагітності, безпліддя, збільшення захворюваності. Дедалі більше сімей обирають бездітність або відкладають народження дітей. Знижується народжуваність та зростає смертність населення, погіршується здоров'я дорослих і дітей, скорочується середня тривалість життя.

Багато сімей недостатньо реалізує свої виховні функції. Сімейні тяготи, обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми призводять до розриву внутрісімейних зв'язків, обмежують можливість батьків і дітей разом проводити дозвілля й відпочинок. Унаслідок зниження престижу сім'ї, нестабільності сімейних стосунків, відсутності необхідної культури сімейного життя, пияцтва батьків зростає кількість сімей, що розпадаються, та дітей, які потрапляють до спеціальних дитячих закладів, жебракують, бродяжать.

Нині в Україні відбуваються процеси, які характеризуються пошуком шляхів розв'язання питань соціальної політики щодо сім'ї.

3.2. Формування і здійснення сімейної політики в сучасній Україні

На початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні почали розроблятися й прийматися нові спеціальні нормативні акти щодо соціальної підтримки сімей, зокрема сімей з дітьми. У листопаді 1992 р. був прийнятий Закон "Про державну допомогу сім'ям із дітьми". Він установлював гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямовувався на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми в загальній системі соціального захисту населення.

У вересні 1999 р. Верховна Рада України схвалила Концепцію державної сімейної політики. Цей документ ґрунтувався на новій

Конституції України 1996 р., узгоджувався з основними положеннями Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, конвенцій ООН "Про права дитини", "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок" та підсумковими документами IV Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 1995 р.), а також документами Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної організації праці, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та інших міжнародних організацій. Важливий внесок у розробку Концепції внесли Державний комітет у справах сім'ї та молоді України, Державний інститут проблем сім'ї та молоді (Український інститут соціальних досліджень).

Концепція державної сімейної політики розроблена з метою створення належних умов для життєдіяльності сім'ї в Україні і визначає загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї. Відповідно до цього документа державна сімейна політика мала стати складовою частиною всієї соціальної політики України.

Основна мета державної сімейної політики на сучасному етапі полягає в забезпеченні сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї та її членів, найповнішої реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства. До найважливіших напрямів державної сімейної політики насамперед віднесено: розв'язання проблеми зайнятості працездатного населення, в першу чергу молоді, скорочення рівня безробіття, посилення соціального захисту працівників у сфері зайнятості і на ринку праці; сприяння забезпеченню життєвого рівня членів сім'ї не нижче, ніж прожитковий мінімум; подальший розвиток і вдосконалення системи соціальної підтримки сімей з дітьми; забезпечення умов для фактичного встановлення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на ринку праці; удосконалення системи правової та економічної підтримки підприємницької ініціативи сімей, індивідуальної трудової діяльності, фермерства; підвищення гарантій матеріального забезпечення дітей шляхом посилення державного контролю за своєчасною і повною виплатою аліментів; забезпечення безоплатного медичного обслуговування вагітних жінок, породіль та дітей у державних і комунальних закладах охорони здоров'я; упровадження сімейної та страхової медицини; поновлення практики загальної щорічної диспансеризації з метою поліпшення здоров'я населення; удосконалення медико-генетичної служби; забезпечення розвитку системи медико-соціальної допомоги по догляду за дітьми-інвалідами, особами похилого віку, хворими членами сім'ї; створення на громадських засадах інформаційно-консультативних центрів для надання сім'ям правової та інформаційної допомоги; створення закладів (кризових центрів) для тимчасового проживання вагітних жінок, матерів з

дітьми, одиноких неповнолітніх матерів, а також надання їм правової та медико-психологічної допомоги; запровадження загальнообов'язкового консультування молодих пар, які готуються до укладення шлюбу, і ознайомлення подружжя з основами планування сім'ї; збільшення кількості постійно діючих теле- та радіопередач з питань сімейного життя, виховання дітей та налагодження випуску друкованих засобів масової інформації та видань з цієї тематики; сприяння сім'ям у вихованні дітей та їх всебічному розвитку; створення умов для дозвілля, культурного відпочинку і оздоровлення всієї сім'ї.

З позицій часу, який пройшов після прийняття Концепції державної сімейної політики, можна констатувати, що цей документ у чомусь був, можливо, і недосконалий, деякі накреслені шляхи страждали утопічністю, однак у цілому він уперше узагальнено визначив певну перспективу здійснення соціальної політики держави щодо сім'ї, і його положення стали "філософсько-ідеологічною" підставою для розроблення інших важливих рішень законодавчої та виконавчої гілок влади.

Помітним кроком щодо розвитку та удосконалення сімейної політики має стати Сімейний кодекс України, прийнятий як Закон України 10 січня 2002 р., взамін Кодексу про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 р. Це один із найголовніших законодавчих актів країни, що регулює практично всю діяльність людини від дня її народження до смерті. Новий Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, конкретизує підстави їх виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Слід підкреслити, що регулювання сімейних відносин здійснюється цим Кодексом з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Сімейний кодекс України має багато нових положень порівняно з Кодексом про шлюб і сім'ю; він регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком.

Ціла низка документів була прийнята на рівні Президента України, Кабінету Міністрів України. Виходячи з Концепції державної сімейної політики, були розроблені та реалізуються Програма "Українська родина", яка спрямовується на підтримку багатодітності, поширення сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, Національна програма "Діти України", спрямована на підвищення рівня виховання дітей, створення умов для їх фізичного, духовного, морального становлення, збереження здоров'я, оптимізацію мережі спеціальних закладів соціального захисту дітей. Інша національна програма – "Репродуктивне здоров'я", яка розрахована на 2001 – 2005 рр., мала на меті посилення соціального захисту, поліпшення умов життя, підвищення рівня державної підтримки багатодітних і неповних сімей, створення більш сприятливих умов для народження та виховання дітей.

Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002 – 2012 роки була затверджена постановою Кабінету Міністрів України в липні 2002 р. Ця програма спрямована на створення додаткових умов для забезпечення житлом молоді, активізації інвестиційної діяльності у сфері житлового будівництва для молодих сімей та одиноких громадян. На момент прийняття Державної програми забезпечення молоді житлом приблизно третина населення України проживала в незадовільних житлових умовах. Основними завданнями названої Програми є: ужиття заходів до розширення обсягів будівництва житла для молоді, удосконалення системи пільг щодо забезпечення житлом молодих сімей, багатодітних сімей, сімей з інвалідами, інших соціально незахищених категорій; створення ефективних фінансово-кредитних механізмів, що забезпечують економічну доступність житла для молодих сімей, молодих спеціалістів, підтримку незаможних молодих громадян у поліпшенні житлових умов; запровадження додаткових економічних механізмів стимулювання розвитку молодіжного житлового будівництва та використання потенційних можливостей вторинного ринку житла, сприяння здешевленню вартості житла, яке будується для молоді із залученням коштів населення; створення відповідних умов для придбання і спорудження житла молодими сім'ями, одинокими молодими громадянами в сільській місцевості, облаштування їх домашнього господарства; подальший розвиток довгострокового кредитування на будівництво (реконструкцію) та придбання житла для молодих сімей та одиноких молодих громадян, залучення з цією метою додаткових позабюджетних джерел фінансування; розвиток системи молодіжних житлових комплексів, створення соціотехнополісів, діяльність яких спрямована на максимальну реалізацію творчого, інтелектуального та професійного потенціалу молоді.

Теоретично кожна сім'я може зустрітися з так званими нормативними й ненормативними кризовими явищами. **Нормативними** називають **кризові явища в сім'ї**, пов'язані із змінами сімейної структури: утворення шлюбної пари; народження першої дитини; діти вперше ідуть до школи; викликана роботою присутність/відсутність батьків чи подружжя в сім'ї; підліток покидає дім; поява в сім'ї нерідних дітей; утрата чоловіка/жінки; утрата батька/матері; утворення нової пари; неодруженість. Нормативне ускладнення життя сім'ї породжується її власним розвитком. Існують кризові явища, викликані випадковими явищами, і називаються вони **ненормативними кризовими явищами в сім'ї**. До них належать: хвороба; передчасна смерть; тривала розлука; розлучення; утрата роботи; тюремне ув'язнення; стихійні лиха, політичні/економічні кризи; військові дії тощо.

При виникненні складних життєвих обставин (нормативних і ненормативних) сім'я має мобілізувати свої ресурси, змінюватися ради самозбереження або в інтересах її членів. Однак немало сімей не в змозі самотійно подолати труднощі. Об'єктами соціальної підтримки повинні бути не всі й не будь-які сім'ї, а тільки ті, які дійсно потребують допомоги.

Зарубіжні й вітчизняні соціологи, спеціалісти-практики соціальної роботи виділяють такі **типи сімей, з якими ведеться соціальна робота**: неповні сім'ї; багатодітні сім'ї; сім'ї, які мають дітей-інвалідів; сім'ї, які мають малих дітей; молоді сім'ї; сім'ї з проблемними шлюбними взаєминами; сім'ї алкоголіків; сім'ї безробітних; сім'ї, де чоловік і жінка розлучаються; сім'ї, у яких один із членів перебуває в місцях позбавлення волі або психіатричній лікарні; сім'ї, у яких спостерігається насилля над дітьми або іншими членами сім'ї; сім'ї з вітчимою або мачухою; сім'ї з прийомними батьками; сім'ї з підлітками, схильними до суїциду; мультипроблемні сім'ї (сім'ї, де поєднуються дві і більше проблеми) та деякі інші типи сімей.

У кожного типу сімей є свої, специфічні проблеми. На сучасному етапі розвитку наше суспільство намагається здійснювати сукупність заходів, які гарантують сім'ї (або окремій особі) надання адресної диференційованої допомоги в особливо складних життєвих обставинах у вигляді готівкової чи безготівкової грошової допомоги, допомоги в натуральній формі, а також допомоги у вигляді пільг, послуг, консультацій тощо. Метою соціальної допомоги є створення умов для подолання складних життєвих обставин та забезпечення можливості участі особи в житті суспільства.

Державна політика щодо сім'ї здійснюється центральними та місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Важливу роль у здійсненні сімейної політики відіграє **Міністерство праці та соціальної політики України**, яке є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зайнятості, соціального захисту населення, соціального страхування, оплати, нормування та стимулювання праці, охорони і умов праці, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування населення, соціально-трудова відносин, трудової міграції. Саме установи та заклади соціального захисту населення на місцях надають різні види соціальної допомоги.

В умовах економічної нестабільності, повільного зростання економіки з особливою гостротою для нас постають питання соціального захисту населення в цілому, особливо бідних верств населення. Основну частину бідних становлять сім'ї, у яких є діти до 18 років.

На даному етапі суспільного розвитку для того, щоб вишукати кошти на допомогу тим, хто найбільше цього потребує, здійснено певне скорочення видів соціальної допомоги сім'ям, які були проголошені раніше. За десять років відповідний Закон України щонайменше п'ять разів зазнавав змін, із 11 видів державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми у 2002 р. залишилося 5 видів: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; одноразова допомога при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням; допомога малозабезпеченим сім'ям із дітьми. При цьому три види допомоги (у зв'язку з вагітністю та пологами, одноразова допомога при народженні дитини, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) надаються без урахування сукупного доходу сім'ї. Допомога на дітей малозабезпеченим сім'ям та на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, має адресний характер і призначається з урахуванням доходів сім'ї, її складу та віку дітей.

Адресність у соціальній допомозі є однією з найважливіших особливостей надання сучасної матеріальної допомоги сім'ям. З 1 січня 2003 року відповідно до закону України від 24 жовтня 2002 р. № 208 "Про внесення змін до деяких законів України з питань надання допомоги малозабезпеченим сім'ям" всім малозабезпеченим сім'ям – з дітьми чи без них – допомога надається тільки згідно із законом від 1 червня 2000 р. № 1768 "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям". Для деяких родин ця допомога є сновним джерелом доходів.

Особливу тривогу викликає демографічна ситуація в Україні, вона нині визначається як кризова. Рівень дітородної активності вкрай низький. Показник народжуваності в середньому для сім'ї зменшився з

1,9 дитини в 1989 р. до 1,09 – у 2000 р. Сучасний рівень дітородної активності населення найнижчий за весь період післявоєнної історії України. З європейських країн такий рівень народжуваності й плідності мають лише Чехія й Болгарія. Розвинуті країни світу мають значно вищі показники, ніж Україна. Особливо сприятлива ситуація у країнах Півночі, а також в Англії, де показник сумарної народжуваності 1,7 дитини. Така ж ситуація спостерігається у Франції, де дітородна активність раніше була надзвичайно несприятливою.

Демографічні розрахунки на 1996 – 2026 рр. показують, що найбільш імовірним сценарієм для України до 2026 р. (за період, рівний приблизно довжині одного покоління, тобто часу між народженням матері й доньки) буде зменшення населення держави до 42 млн чоловік. Якщо вікова структура населення стабілізується відповідно до існуючого режиму народжуваності (одна дитина на жінку), то кількість населення може зменшуватись наполовину приблизно кожних 25 – 30 років.

В економічно розвинутих країнах також спостерігається падіння народжуваності, однак воно супроводжується підвищенням середньої тривалості життя. В Україні тривалість життя зменшується. За показниками 2000 р. очікувана тривалість життя при народженні становила в середньому 68 років, у тому числі 63 роки в чоловіків і 74 роки в жінок. За цим показником наша країна знаходиться у дванадцятому десятку із 198 держав (на рівні таких країн, як Марокко, Туніс, Киргизстан, Таджикистан). Відставання від країн Західної Європи за середньою тривалістю життя складало 9 років, від Японії (країни найвищої тривалості життя) – 12 років. Перспективи збільшення середньої тривалості життя проблематичні через віддалені наслідки Чорнобильської катастрофи й швидке поширення ВІЛ (СНІД). Демографічні процеси позначаються й іншими явищами, які матимуть досить глибокі наслідки. Зокрема, у сімейній сфері спостерігається зменшення й нестабільність одружень і поява консенсуальних союзів (співжиття чоловіка й жінки "на віру"), що не сприяє дітонародженню.

Негативні тенденції відтворення нашого населення з'явилися не тепер. Їх можна вважати наслідком еволюційного процесу, що бере початок у минулому. Процес зменшення народжуваності, який почався під впливом індустріалізації й ідеологій, що проголосили індивідуалістичні цінності, продовжується тепер завдяки власній внутрішній динаміці. Науковий, технологічний прогрес не тільки дав змогу людині опанувати природні процеси, уключаючи свою власну репродукцію, а й привів до того, що колишні бажання кількості дітей замінюються бажанням якості. Індивідуалістичні цінності заступають родинні, колективні, тобто ті, які вели до зміцнення почуття

невмирущості роду, його збільшення і які забезпечували в минулому високу народжуваність. Значно розширились можливості вибору – мати чи не мати дітей – з появою високоефективної контрацептивної технології.

Слід відзначити й подвійний наслідок вступу жінок у ринок праці: з одного боку, він підняв ціну на материнство, а з іншого – створив для жінки й для суспільства в цілому конфлікт між її материнськими, родинними та професійними обов'язками. Суспільство, орієнтоване на пошук усе вищого рівня життя, змусило працювати обох – чоловіка й дружину, перетворило *більшість сімей у двокар'єрні*. Для нашого суспільства додалось ще й безпрецедентне для мирних часів *падіння рівня життя більшості* населення.

Універсальних рецептів діяльності урядових структур, громадських організацій щодо впливу на демографічні процеси не може бути через багатовекторність дії репродуктивних чинників, обмеженість матеріальних ресурсів, широкий плюралізм світоглядних поглядів на цю проблему. Якщо вірити у процес спонтанного саморегулювання репродуктивної поведінки людей (тобто такий, що виникає не під впливом зовнішніх дій і причин, а внаслідок внутрішніх причин), то він може йти чотирма шляхами: 1) шляхом втручання держави, соціально активного цілеспрямованого регулювання демографічних процесів (про що вже говорилося вище); 2) шляхом економічного закону, коли дитину прирівняти до товару, і її вартість для сім'ї і суспільства буде зростати в міру того, як зменшуватиметься кількість дітей; 3) шляхом надії на циклічні хвилі відпливу і припливу, маятникові коливання, коли на змїну спаду може прийти підвищення народжуваності й відродження родинних цінностей; 4) розуміння того, що теперішня демографічна ситуація у високорозвинених країнах відповідає вимогам екологічної рівноваги, відношенню між людською спільнотою та природним середовищем, і з часом може знову настати демографічне зростання. (Нашу країну хоч і не можна зараз віднести до високорозвинених країн за економічним рівнем, зате за рівнем техногенного навантаження таку кореляцію можна зробити).

Перспектива оцінки демографічних процесів в Україні може відбуватися на основі синтезу названих теоретичних узагальнень. При цьому важливим напрямом демографічної політики (поряд з мобілізацією людських ресурсів, зокрема людей старшого віку, збільшенням віку їх виходу на пенсію та імміграцією) повинна стати реабілітація сім'ї, підвищення її соціальної і репродуктивної функції, визнання материнства як професії в найвищому розумінні цього слова (матір має заслуговувати на зарплату і на пенсію за віком). Деякі вчені-демографи навіть вважають, що на даному етапі розвитку України пріоритетним напрямком має бути якісна сторона – здоров'я, зокрема дітей і молоді,

навіть ціною тимчасового зменшення населення. Багатодітність як масове явище навряд чи є бажаним. Завдання демографічної політики – сприяти таким репродуктивним механізмам, які б забезпечили на довгу перспективу народжуваність дітей на рівні заміщення поколінь.

Кардинальним заходом у сприянні збільшенню народжуваності в Україні стало істотне підвищення допомоги батькам при народженні дитини. З 1 квітня 2005 р. Урядом України встановлена допомога при народженні дитини в сумі, кратній 22,6 розміру прожиткового мінімуму (відповідно до чинних на цей час норм ця сума становила 8497 грн). До 1 квітня 2005 р. розмір одноразової допомоги складав 764 грн. Такий крок, безумовно, заслуговує на схвалення. Одночасно треба зауважити, що він все ж не вирішить багатьох проблем, пов'язаних з демографічною ситуацією. Складні природно-соціальні процеси, пов'язані з життям людини, вимагають вироблення довгострокових комплексних соціальних заходів щодо впливу на демографічну ситуацію, сприяння функціонуванню інституту сім'ї в цілому.

Державна соціальна підтримка сім'ї має бути спрямована не тільки на допомоги, пільги для різних категорій сімей. Такі дії дуже потрібні й нині вони так чи інакше відповідають логіці розвитку суспільства. Однак це так званий пасивний спосіб надання соціальної допомоги. Існує також і активний спосіб підвищення соціальної захищеності населення – необхідно створювати працездатним верствам населення відповідні умови для самостійного розв'язання проблем у підвищенні власного добробуту, формувати дієву систему "доходи – податки – кредити", за якої громадяни могли б самі ефективно підтримувати сімейний спосіб життя.

Одним із провідних державних органів, що має впроваджувати державну політику стосовно сім'ї, є **Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту**. У встановленому порядку воно вносить пропозиції щодо формування державної політики з питань сім'ї, жінок, дітей і молоді, забезпечує її реалізацію, здійснює управління в цій сфері, узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення цього законодавства, у межах своєї компетенції організовує виконання актів законодавства, здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.

Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту бере участь у формуванні державної політики з питань сім'ї, жінок, дітей і молоді, забезпеченні її реалізації та підготовці разом з іншими центральними органами виконавчої влади науково обґрунтованих пропозицій з цих питань; забезпеченні соціального захисту неповнолітніх, запобіганні вчиненню ними правопорушень, здійсненні заходів, спрямованих на запобігання насильству в сім'ї, підвищення ролі жінок у суспільно-

політичному житті, забезпеченні рівних можливостей для участі жінок і чоловіків у політичному, економічному, культурному і соціальному житті, сприянні соціальному становленню та розвитку молоді; здійснює міжгалузеву координацію заходів центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань реалізації державної політики щодо забезпечення прав та інтересів сім'ї, жінок, дітей і молоді; розробляє пропозиції з удосконалення законодавства України стосовно забезпечення прав та інтересів сім'ї, жінок, дітей і молоді відповідно до вимог міжнародного права. Під орудою Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту функціонує 27 обласних управлінь з питань молоді та спорту, Автономної Республіки Крим, м. Києва та м. Севастополя, 735 районних, міських та районних у містах відділів, 755 служб у справах неповнолітніх, 643 центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Серед спеціальних державних закладів, які беруть участь у реалізації державної сімейної політики шляхом проведення соціальної роботи з дітьми та молоддю є **центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді**. З практичного боку ці заклади беруть участь у реалізації державних, галузевих, регіональних програм соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями; забезпечують соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді через надання їм соціально-педагогічних, психологічних, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних та інформаційних послуг; здійснюють соціальний супровід прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, соціальний патронаж молоді, що відбуває чи відбула покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк; проводять соціально-профілактичну роботу із запобігання правопорушенням та іншим негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі, подолання їх наслідків, пропагує здоровий спосіб життя; здійснюють соціально-реабілітаційні заходи, спрямовані на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах (у тому числі, які постраждали від насильства в сім'ї), допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, психологічного, соціального рівня для досягнення соціальної адаптації.

У цілому сімейна політика має включати механізм політичних, економічних, духовних, ідеологічних, освітніх заходів, поєднувати зусилля державних органів, установ, закладів, різних неурядових організацій, спрямовані на зміцнення інституту сім'ї в нашому суспільстві.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Чим викликані зміни у функціонуванні сучасної сім'ї?
- На яку соціальну політику орієнтує парадигма модернізації сім'ї?
- Як формулюється сімейна політика відповідно до концепції кризи сім'ї?
- Які характерні риси має сімейна політика у країнах Заходу?
- Чим викликані труднощі у формуванні сімейної політики в нашому суспільстві?
- Які основні напрями державної сімейної політики в Україні?
- Яка роль державних інституцій у здійсненні державної сімейної політики?
- Охарактеризуйте сучасну демографічну ситуацію в Україні.
- Які існують шляхи розв'язання демографічної проблеми?
- Узагальніть, у чому може полягати державна соціальна підтримка сім'ї в цілому.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2002. – 222 с.

Глазунов С. В. Соціологія сім'ї. – Д.: РВВ ДНУ, 2000. – 140 с.

Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. № 1126 // Урядовий кур'єр. – 2004. – 10 вересн.

Концепція державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17 вересня 1999 р. № 1063 // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 46 – 47.

Порядок призначення і виплати допомоги при народженні дитини особам, застрахованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2005 р. № 315 // Урядовий кур'єр. – 2005. – 28 квіт.

Про внесення змін до деяких законів України з питань надання допомоги малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 24 жовтня 2002 р. № 208 // Голос України. – 2002. – 21 листоп.

Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1768 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35. – С. 290.

Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. № 1126 // Урядовий кур'єр. – 2004. – 10 вересн.

Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки: Постанова Кабінету міністрів України від 29 липня 2002 р. № 1089 // Урядовий кур'єр. – 2002. – 21 серп.

Сімейний кодекс України // Голос України. – 2002. – 26 лют.

Соціальна робота / Під ред. В. П. Андрущенко та ін. – К.: ДЦССМ, 2002. – Книга.4: Короткий енциклопедичний словник. – 536 с.

ТЕМА 4. ОСНОВНІ ФОРМИ ТА НАПРЯМКИ РОБОТИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ З РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

4.1. Державна молодіжна політика та соціальна робота з молоддю	67
---	-----------

4.2. Пріоритетні напрямки діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	77
---	-----------

4.3. Професійна орієнтація та працевлаштування як інструмент соціального захисту молоді	84
--	-----------

Контрольні запитання і завдання	94
--	-----------

Список рекомендованої літератури	94
---	-----------

4.1. Державна молодіжна політика та соціальна робота з молоддю

Молоде покоління, його ідеали, цінності, життєві орієнтири багато в чому визначають майбутнє суспільства. Інтеграція молоді до системи соціальних зв'язків завжди привносить у них нову якість, що обумовлено як закономірностями природного характеру, так й інноваційним потенціалом молодіжної свідомості: молодь є соціально-демографічною групою, найбільш сприйнятливою до змін у соціальному середовищі. Означені особливості підкреслюють важливість тих заходів держави, які спрямовані на підтримку молоді, сприяння реалізації її інтелектуального, творчого, професійного потенціалу. Грамотність та продуманість державної політики щодо молодого покоління суттєво впливає на продуктивність участі його представників у державному будівництві.

Початок формування та здійснення молодіжної політики в умовах незалежної української держави був покладений прийнятою Верховною Радою України Декларацією “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” (15 грудня 1992 р.).

Державна молодіжна політика в Україні є пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави і здійснюється: в інтересах молодої людини, суспільства, держави; з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді.

Вік громадян України, на яких поширюється державна молодіжна політика, спочатку обмежувався 15 – 28 роками, зараз він складає 14 – 35 років.

Декларація визначає **головні завдання державної молодіжної політики**, серед яких:

- вивчення становища молоді, створення необхідних умов для зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, діяльності молодіжних організацій з метою повноцінного соціального становлення та розвитку молоді;
- допомога молодим людям у реалізації й самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив, широке залучення юнаків і дівчат до активної участі в національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій та національно-етнічних особливостей;

- залучення молоді до активної участі в економічному розвитку України;
- надання державою кожній молодій людині соціальних послуг з навчання, виховання, духовного і фізичного розвитку, професійної підготовки;
- координація зусиль усіх організацій та соціальних інститутів, що працюють з молоддю.

Декларацією також визначені складові механізму здійснення державної молодіжної політики:

- прийняття на рівні держави законодавчих та нормативних актів, що регламентують державну молодіжну політику;
- діяльність державних органів влади, безпосередньо відповідальних за державну молодіжну політику на всіх рівнях;
- створення та розширення молодіжної інфраструктури (загальнодержавних закладів та установ з філіями в регіонах та на місцях);
- сприяння розвитку молодіжних громадських організацій та об'єднань (всеукраїнських, місцевих та міжнародних);
- фінансування державної молодіжної політики з державного бюджету шляхом залучення позабюджетних коштів, безпосереднє фінансування органами державної влади, фінансування через молодіжні фонди, стимулювання здійснення державної молодіжної політики через дотації, субсидії, проведення конкурсів програм тощо.

Подальший розвиток державна молодіжна політика набула з прийняттям Верховною Радою України закону від 5 лютого 1993 р. “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, який протягом 90-х років неодноразово підлягав змінам; 23 березня 2000 р. його було затверджено в новій редакції. Закон, зокрема, закріплює право працездатної молоді на перше робоче місце, квоту робочих місць при працевлаштуванні молоді, пільгову плату за реєстрацію підприємств, створених молодими громадянами та молодіжними громадськими організаціями, стипендіальне забезпечення, пільговий проїзд у транспорті для студентів і учнів, пільгові довгострокові державні кредити на будівництво та придбання житла, безоплатне та пільгове користування об'єктами культури тощо. Закон акцентує на тому, що будь-які прями або непрямі обмеження прав і свобод молоді залежно від віку, крім передбачених законодавством (наприклад, Законом про вибори), є протиправними та тягнуть за собою відповідальність. Зміни до цього Закону, внесені 18 листопада 2004 р., закріпили існуючі вже впродовж кількох років гранти та премії, які присуджували Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України.

З набуттям Україною статусу незалежної держави почалася нормотворча діяльність Президента України в галузі молодіжної політики; **укази та розпорядження Президента** охопили такі її напрямки:

- сприяння зміцненню соціально-економічного становища молоді (“Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів” – 23 січня 1996 р.; “Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики” – 4 грудня 1996 р.; “Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості” – 19 березня 1999 р.; “Про сприяння розвитку молодіжного житлового будівництва” – 6 жовтня 1999 р.; “Про соціально-економічну підтримку студентської сім’ї” – 4 серпня 2000 р.; “Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики “ – 29 березня 2001 р.; “Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім’ями” – 23 червня 2001 р., “Про поліпшення соціального статусу малозабезпечених сімей” – 18 квітня 2001р., “Про стратегію подолання бідності” – 15 серпня 2001 р.);
- формування здорового способу життя молоді, розвиток її духовності, патріотичне виховання, боротьба з негативними явищами в молодіжному середовищі (“Про комплексну профілактику злочинності на 2001 – 2005 роки” – 25 грудня 2000 р.; “Про заходи щодо подальшого вдосконалення системи патріотичного виховання молоді” – 29 червня 2001р.; “Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з ВІЛ-інфекцією” – 28 серпня 2001 р., “Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту; поліпшення військово-патріотичного виховання молоді” – 21 лютого 2002р.; “Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя в суспільстві” – 4 лютого 2003 р.;
- підтримка творчої та обдарованої молоді та молодіжних громадських організацій (“Про стипендії Президента України для найбільш обдарованих молодих митців України” – 29 червня 1995 р.; Про затвердження Положення про порядок надання грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва та кінематографії для створення і реалізації творчих проєктів” – 6 лютого 1999 р.; “Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді” – 24 квітня 2000 р.; “Про гранти Президента України для обдарованої молоді” – 2 серпня 2002 р.; “Про стипендії для найбільш обдарованих

студентів” – 24 січня 2001 р.; “Про додаткові заходи щодо підтримки молодих вчених” – 9 квітня 2002 р.) та ін.

Указами Президента було затверджено ряд **загальнодержавних програм**, зокрема Національну програму “Діти України” (Указ від 18 січня 1996 р.); Програму роботи з обдарованою молоддю (Указ від 8 лютого 2001р.); Національну програму “Репродуктивне здоров’я” (Указ від 26 березня 2001 р.). З прийняттям закону України від 18 березня 2004 р. “Про державні цільові програми” була запроваджена класифікація державних програм, їх основні характеристики, питання розроблення та виконання тощо. Це, безумовно, сприятиме більш чіткій регламентації програмної діяльності, у тому числі й у сфері сприяння соціальному ставленню та розвитку молоді.

Значний розвиток державна молодіжна політика отримала завдяки **законотворчій діяльності Кабінету Міністрів України**. 4 липня 1992 р. була прийнята Постанова “Про сприяння розвитку молодіжного житлового будівництва”, 16 серпня 1994 р. – “Про стипендії Кабінету Міністрів для молодих вчених”, 3 грудня 1997 р. – “Про додаткові заходи щодо реалізації молодіжної житлової політики”, 22 лютого 1999 р. – “Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім’ям”, 13 червня 2000 р. – “Про премію Кабінету Міністрів за внесок молоді у розбудову держави”, 24 січня 2001 р. – “Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці”, 29 травня 2001 р. – “Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім’ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) житла”, 27 грудня 2001 р. – “Про затвердження Порядку призначення та виплати державної допомоги сім’ям з дітьми”, 12 квітня 2002 р. – “Про затвердження Державної програми підтримки молодіжного підприємництва на 2002 – 2005 роки”. Постановою № 348 від 20 березня 1998 р. Урядом України була ухвалена Національна комплексна програма “Молодь України”, Постановою від 30 липня 2000 р. – Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002 – 2012 роки, Постановою від 10 січня 2002 р. – Міжгалузєва комплексна програма “Здоров’я нації” на 2002 – 2011 роки”. Постановою Уряду від 4 червня 2003 р. затверджений Порядок часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім’ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла; Постановою від 16 червня 2003 р. – Порядок надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти.

На розвиток освітньої галузі з урахуванням її важливості у становленні та розвитку молоді спрямовані правові акти Верховної Ради, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і

науки України, зокрема Укази Президента України “Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти в Україні” (17 лютого 2004 р.), “Про додаткові заходи щодо вдосконалення професійно-технічної освіти в Україні” (18 вересня 2004 р.). У червні 2004 р. відбулися парламентські слухання “Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні” з подальшою розробкою відповідних рекомендацій. У 2004 р. відповідно до змін в Указі Президента України “Про гранти Президента України для обдарованої молоді” чисельність таких грантів збільшилася до 60, а максимальний розмір досяг 75 тис. грн. Покращенню матеріального становища студентської молоді сприяла Постанова Кабінету Міністрів України “Питання стипендіального забезпечення” від 12 липня 2004 р. У цьому ж році Постановами Кабінету Міністрів України були схвалені “Державна програма розвитку вищої освіти на 2005 – 2007 роки” та “Державна програма інформатизації та комп’ютеризації вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації на 2005 – 2008 роки”.

Необхідність розв’язання ряду соціальних проблем, які останнім часом знайшли розповсюдження перш за все у молодіжному середовищі, обумовили прийняття Верховною Радою України таких актів: закону України “Про ратифікацію угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі попередження розповсюдження хвороби, що спричиняється вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ-інфекції)” (4 лютого 2004 р.), Постанов “Про рекомендації парламентських слухань на тему “Соціально-економічні проблеми ВІЛ-СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні та шляхи їх розв’язання” (3 лютого 2004 р.), “Про рекомендації парламентських слухань “Духовна криза суспільства і шляхи її подолання” (20 квітня 2004 р.) та ін.

З метою підвищення ефективності боротьби з поширенням ВІЛ-інфекції 4 березня 2004 р. Кабінет Міністрів України затвердив “Концепцію стратегії дій Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції /СНІДу на період до 2011 року” та “Національну програму забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004 – 2008 роки”, у яких особливо виокремив завдання та заходи для молоді у віці 15 – 24 років.

На реалізацію державних, національних і галузевих програм допомоги і підтримки дітей та молоді спрямована діяльність **центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді**. Це, зокрема, “Національна програма “Діти України”, “Національна програма “Репродуктивне здоров’я”, “Програма роботи з обдарованою молоддю”, “Соціальний супровід неблагополучних сімей”, “Про комплексну профілактику злочинності”, Комплексні програми “Соціальна підтримка сім’ї” та

“Профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі” та ін.

Законом України від 24 січня 1995 року “Про органи і служби у справах неповнолітніх” були визначені правові засади діяльності **органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх**, відповідальних за здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Згідно із Законом вік неповнолітніх окреслюється з 14 до 18 років, у зв’язку з чим означений Закон можна розглядати як складову частину державного молодіжного законодавства.

Здійснення соціального захисту і превенції правопорушень серед неповнолітніх покладається Законом на Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту, Республіканській комітет у справах сім’ї, молоді та спорту АР Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх закладів охорони здоров’я; притулки для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх; суди; кримінальну міліцію у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ; виховно-трудова колонія Державного департаменту України з питань виконання покарань.

З прийняттям у грудні 1998 р. закону України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” було визначено організаційні та правові засади утворення та діяльності об’єднань молодих громадян та державні гарантії забезпечення їх діяльності. Молодіжні громадські організації об’єднують молодих громадян з метою забезпечення задоволення та захисту соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів. Вступати до дитячих організацій дозволено у віці 6 – 18 років. Одночасно Законом дозволяється членство в означених організаціях осіб старшого віку в кількості, яка не перевищує третину загальної кількості членів організації. Право засновувати молодіжні та дитячі об’єднання мають громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах. У 2003 р. в Україні діяло понад 100 молодіжних організацій.

Законом України від 21 червня 2001 р. “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” регламентується діяльність органів влади, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, підприємств, установ і організацій, окремих громадян із забезпечення всебічного розвитку дітей та молоді, захисту їх прав та

інтересів, задоволення соціальних потреб. У Законі визначено **основні форми соціальної роботи з дітьми та молоддю**. Ними є:

1) соціальна профілактика – робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді й запобігання такому впливу. Соціальна профілактика передбачає здійснення системного обліку та догляду за дітьми і молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки, інформаційно-просвітницьку, пропагандистську та агітаційну роботу серед дітей та молоді за місцем проживання або роботи;

2) соціальна реабілітація – робота, спрямована на відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей і молоді, їх соціальних функцій, співвіднесення індивідуальної чи колективної поведінки із загальноновизнаними суспільними правилами та нормами. Соціально-реабілітаційна робота щодо дітей та молоді здійснюється у таких напрямках:

- навчально-виховна реабілітація в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей та молоді, які потребують соціальної допомоги; у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) для дітей та молоді, які потребують корекції фізичного й розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних школах (школах-інтернатах) для дітей, які потребують тривалого лікування;
- соціально-лікувальна та психологічна реабілітація у відповідних закладах охорони здоров'я дітей і молоді, які зазнали жорстокості, насильства, постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;
- фізична реабілітація дітей та молоді з фізичними, розумовими вадами у спеціалізованих фізкультурно-оздоровчих закладах (клубах, центрах тощо);
- медико-соціальна реабілітація неповнолітніх, які зловживають алкоголем, наркотиками і які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації;
- соціально-освітня реабілітація у школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації неповнолітніх, які скоїли правопорушення.

3) соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення нагляду, експертизи, контролю за реалізацією соціальних програм, проектів, умовами життєдіяльності, моральним, психічним та фізичним станом дітей і молоді, забезпечення захисту їх прав, свобод та законних інтересів. Соціальне інспектування здійснюється представниками ЦСССДМ та уповноважених органів виконавчої влади,

які за його результатами мають право порушувати клопотання про застосування санкцій до підприємств, установ та організацій усіх форм власності, громадян, накладання дисциплінарних та адміністративних стягнень на посадових осіб у разі порушення ними законодавства стосовно дітей та молоді.

4) соціальне обслуговування – робота, спрямована на задоволення потреб, які виникають у процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійний та різнобічний розвиток дітей та молоді шляхом надання соціальної допомоги і різноманітних соціальних послуг. Серед означених послуг – сприяння у доборі роботи та працевлаштуванні; послуги у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку, добродійні послуги для задоволення духовних, культурних, естетичних, виховних, освітніх, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних та інших потреб.

5) соціальний супровід – здійснення опіки та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу. Він передбачає системний облік та догляд представниками ЦСССДМ, служб у справах неповнолітніх тих дітей і молоді, які опинилися у складній життєвій ситуації; сприяння подоланню життєвих труднощів, а також різних видів залежностей, які завдають шкоди психічному і фізичному здоров'ю дітей та молоді.

У ряді законодавчих актів, що були розроблені останніми роками з метою визначення пріоритетів державної політики щодо молоді (зокрема, у законі України “Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004 – 2008 роки”), провідним засобом забезпечення її соціального становлення та розвитку визнано посилення координації зусиль держави і громадськості у цьому напрямі. Одним з основних завдань Загальнодержавної програми підтримки молоді проголошено сприяння її ініціативі та активності, розширення участі у формуванні та реалізації державної політики щодо розв'язання соціальних проблем молоді. Таким чином, ефективність державної молодіжної політики поставлена у пряму залежність від підтримки державою громадських ініціатив молоді та ступеня скоординованості дій органів влади та громадських організацій.

Зміна акцентів у державній молодіжній політиці є цілком закономірне явище. По-перше, поступово в нашій державі формуються осередки громадянського суспільства, певну частину повноважень держави приймають на себе неурядові, у тому числі громадські утворення. По-друге, саме молодь є тією соціальною групою, яка

демонструє найбільші тенденції до колективної діяльності та здатність активно діяти в нових соціальних умовах.

Працюючий за радянських часів механізм нав'язування молоді “зверху” ідейно виверених та чітко визначених ініціатив сьогодні поступово призупиняє свою дію. Держава вже не вирішує за конкретну молоду людину, у яку організацію їй вступати, як структурувати своє дозвілля. До того ж наявні в масовій свідомості патерналістські установки поступаються раціональним намірам орієнтуватися на власні міркування в кожному життєвому виборі. Звичайно, це є проявом плюральності того соціального простору, у який сьогодні інтегрується молодь; з іншого боку, певна соціальна автономія пов'язана з більш відповідальним ставленням до індивідуальних життєвих виборів та більшою зваженістю тих рішень, що визначають індивідуальну біографію.

За новою логікою значна кількість соціальних проектів та програм, спрямованих на розв'язання проблем молоді, її окремих підгруп, ініціюватимуться та здійснюватимуться за безпосередньою участю активістів молодіжного громадського руху. Безумовно, моніторинг молодіжних проблем – це справа державного значення, прерогатива фахівців – досвідчених та високопрофесійних, але при цьому не менш важливим є те, як визначає характер цих проблем їх безпосередній носій та якими він бачить шляхи їх розв'язання чи пом'якшення.

Молодь, завдяки своєму величезному інноваційному потенціалу, здатна бути не тільки об'єктом, але й провідником молодіжної політики. До того ж далеко не всі соціально важливі напрямки молодіжної політики держава здатна сьогодні фінансувати в повному обсязі. Це робить доцільним наділення МГО додатковими повноваженнями з використання коштів, що передбачені державою на фінансування молодіжних програм і уможливорює залучення також і альтернативних фінансових джерел на їх розробку та реалізацію.

Питання розширення – як організаційно, так і фінансово – повноважень молодіжних громадських організацій щодо розробки та впровадження соціальних проектів та програм стосовно молоді ще потребує детального обговорення і може бути вирішено лише поступово, зокрема шляхом інкорпорації відповідних положень у чинне молодіжне законодавство. Певного часу потребує і процес зміцнення позицій молодіжних громадських організацій як суб'єктів формування та реалізації державної молодіжної політики, підвищення рівня правової грамотності їх представників, налагодження більш тісної співпраці між молодіжними громадськими об'єднаннями, органами влади та бізнесовими структурами. Пропоновані молоддю проекти потребуватимуть експертної оцінки щодо їх науково-методичної

обґрунтованості, необхідних затрат та ресурсів, потенційної та реальної ефективності.

Більшій частині молоді зараз потрібні скоріше не інвестиції, не матеріальна допомога, а певні аванси для життєвого старту, тому основним принципом державного ставлення повинен бути принцип кредиту довіри та певної фінансової підтримки; “політика для молоді” не буде ефективною, якщо формуватиметься без її участі.

Система органів державної влади з розробки та реалізації молодіжної політики. Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань молодіжної політики є Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту. Завданням Міністерства та його структурних підрозділів є сприяння молодіжним громадським, освітнім, культурним, благодійним ініціативам; участь у вирішенні питань працевлаштування молоді, реалізації підприємницьких починань, заходів з організації дозвілля, охорони здоров’я, виховання і правового захисту молоді. Так, на Дніпропетровщині комітетом, а пізніше – управлінням у справах сім’ї, дітей та молоді облдержадміністрації забезпечено підготовку та прийняття низки соціальних програм, зокрема обласної програми “Молодь Дніпропетровщини: 2004 – 2006 роки”, “Програми щодо поліпшення становища сімей та жінок у Дніпропетровській області на 2004 – 2006 роки”. Розпорядженням голови обласної державної адміністрації затверджена і функціонує комплексна програма “Діти Дніпропетровщини”: до її складу, зокрема, входять програми “Співпричетність” (має за мету поліпшення умов життя дітей, які перебувають в особливо складних і надзвичайних умовах) та “Позитивна життєва орієнтація” (спрямована на поліпшення умов розвитку та виховання дітей). За ініціативою управління у справах сім’ї, дітей та молоді надається активна підтримка культурним, науково-освітнім, спортивним та іншим молодіжним заходам (фестиваль молодіжних театрів “Рампа”, акція “Студентська республіка”, міжнародні скаутські та волонтерські табори, “Ярмарок соціальних технологій” тощо). У місті діє Дніпропетровський центр молодіжного співробітництва, молодіжний центр праці.

Указом Президента України від 3 грудня 1995 року № 1129 був створений новий координаційний та консультативно-дорадчий орган – **Національна Рада з питань молодіжної політики при Президентові України.** Основні завдання, які ставить перед собою даний орган, – це вивчення, прогнозування соціальних, морально-політичних процесів у молодіжному середовищі, наукове обґрунтування пріоритетних напрямів державної молодіжної політики, участь у підготовці законодавчих та нормативних актів, програм, координації дій усіх зацікавлених

структур. 21 травня 1999 р. з метою вдосконалення діяльності Національної ради з питань молодіжної політики було затверджене нове Положення про неї та прийнято рішення щодо створення рад з питань молодіжної політики при Раді міністрів АР Крим, обласних держадміністраціях.

У складі Верховної Ради України діє **Комітет з питань молодіжної політики, фізичної культури, спорту та туризму**, у сферу компетенції якого входить законотворча діяльність за означеними напрямками, підготовка та проведення парламентських слухань з актуальних питань життя та діяльності сучасної молоді.

Науково-дослідне забезпечення впровадження державної молодіжної політики в Україні здійснює **Державний інститут проблем сім'ї та молоді** (у 1991 – 1997 рр. – Український науково-дослідний інститут проблем молоді, 1997 – 2001 рр. – Український інститут соціальних досліджень). Крім дослідницької діяльності, фахівці інституту беруть участь у виданні наукових матеріалів за результатами досліджень – монографій, підручників, навчальних посібників, часописів, проведенні конференцій та семінарів, розробці проектів законів (зокрема закону України “Національна програма підтримки молоді на 2003 – 2008 роки”).

На сьогодні в Україні створена достатньо розгалужена структура органів, які сприяють упровадженню соціальної молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях. Її основу створюють такі заклади та організації:

- соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді;
- структури з працевлаштування та запобігання безробіттю серед молоді;
- позашкільні навчально-виховні заклади та заклади за місцем проживання;
- структури і заклади з організації дозвілля;
- клубні заклади;
- молодіжні фонди;
- молодіжні заклади оздоровчо-лікувального характеру;
- заклади, що мають за мету профілактику девіантної поведінки дітей, підлітків та молоді.

Провідною ланкою цієї організаційної структури є соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, які надають соціальну допомогу, послуги й забезпечують розв'язання проблем сім'ї, дітей і молоді безпосередньо на місцях.

4.2. Пріоритетні напрямки діяльності Центрив соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Згідно із ст. 6 закону України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” та Постановою Кабінету Міністрів України № 648 від 13 серпня 1993 року “Про соціальні служби для молоді” в Україні почала діяти мережа центрив соціальних служб для молоді (ЦССМ). 27 серпня 2004 р. Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова “Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю”, згідно з якою спеціальними закладами, що надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (зокрема, і на регіональному рівні) є центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Згідно з іншою Постановою уряду від 27 серпня, правонаступником Державного центру соціальних служб для молоді визнається Державна соціальна служба у справах сім'ї, дітей та молоді.

Мережа цих центрив складається з республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міських, районних у містах, селищних та сільських центрив.

Республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, Київський та Севастопольський міські центри:

1) здійснюють контроль за діяльністю районних, міських, районних у містах, селищних та сільських центрив з виконання загальнодержавних та інших соціальних програм стосовно сім'ї, дітей та молоді;

2) забезпечують впровадження державних соціальних стандартів і нормативів, нових форм, методів та інноваційних технологій проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю;

3) проводять науково-практичні конференції, семінари, засідання, “круглі столи” з питань, що належать до його компетенції;

4) здійснюють разом з відповідними місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування контроль за цільовим та ефективним використанням коштів, що виділяються центрам з місцевих бюджетів на виконання програм і здійснення заходів, спрямованих на проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю;

5) здійснюють в установленому порядку заходи з метою залучення міжнародних організацій до проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю;

6) виконують інші функції відповідно до покладених на них завдань.

Районний, міський, районний у містах, селищний та сільський центри:

1) забезпечують соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді шляхом надання їм соціально-педагогічних, психологічних, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних та інформаційних послуг;

2) здійснюють соціальний супровід прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, соціальний патронаж молоді, що відбуває чи відбула покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк;

3) проводять соціально-профілактичну роботу із запобігання правопорушенням та іншим негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі, подолання їх наслідків, пропагують здоровий спосіб життя;

4) здійснюють соціально-реабілітаційні заходи, спрямовані на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах (у тому числі, які постраждали від насильства в сім'ї), допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, психологічного, соціального рівня для досягнення соціальної адаптації;

5) виконують інші функції відповідно до покладених на них завдань.

У Дніпропетровській області станом на 1 серпня 2004 р. діяло 44 центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а саме: 1 обласний, 22 районних, 13 міських та 8 – районних у містах. За планом розвитку мережі цих центрів до 2010 р. в області буде створено додатково 23 селищних та 178 сільських центрів, що сприятиме більш ефективній соціальній підтримці сільських родин, адже спеціалізованим формуванням центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є соціальна служба підтримки сім'ї.

Основне завдання центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді полягає в активній участі у формуванні та реалізації державної політики у сфері соціальної роботи з дітьми, молоддю, жінками та різними категоріями сімей з метою покращення їхнього становища, розв'язання актуальних соціальних проблем і виховання молодого покоління на засадах гуманності.

Сьогодні працівниками ЦСССДМ із застосуванням власних та апробованих закордонних методик та принципів роботи виконується значна практична, методична, наукова робота. У переважній кількості регіонів налагоджено взаємодію з іншими інфраструктурами, які займаються соціальною роботою з населенням, зокрема з органами влади та недержавними установами та організаціями.

Надання соціальної допомоги та послуг клієнтам центрів здійснюється за такими принципами: диференційованість, системність, індивідуальний підхід; доступність, конфіденційність; додержання етичних і правових норм; добровільність у прийнятті допомоги.

За останні роки значно розширився контингент осіб, на яких спрямовують свою діяльність ЦСССДМ. Не залишаються без уваги працівників центрів діти (це в першу чергу бездоглядні, “діти вулиць”, утриманці дитячих будинків, інтернатів), різні категорії сімей та інші групи населення.

Розширення спектру завдань та видів діяльності ЦСССДМ пов’язано як із збільшенням кола соціальних проблем, з якими сьогодні стикається молодь та які потребують нагального вирішення, так і з накопиченням досвіду роботи працівниками центрів, підвищенням рівня їх професіоналізму, зміцненням контактів з колегами у країні та за кордоном, популяризацією діяльності ЦСССДМ серед населення.

Одним із пріоритетних завдань ЦСССДМ є **робота з сім’єю**. Діяльність фахівців центрів у цьому напрямку визначається Комплексною програмою “Соціальна підтримка сім’ї”. Вона втілюється в життя через спеціалізовані формування, а саме:

- служби соціальної підтримки сімей “Родинний дім”;
- кризові центри соціально-психологічної допомоги різним категоріям сімей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
- служби психологічної допомоги “Телефон довіри” та “Гаряча лінія”;
- консультативні пункти для ін’єкційних споживачів наркотиків “Довіра”;
- служби соціального супроводу молоді, яка перебуває у місцях позбавлення волі чи повернулась з місць позбавлення волі;
- мобільні консультативні пункти;
- служби вторинної зайнятості молоді.

Через кризові центри та телефони довіри психологами та педагогами ЦСССДМ надається соціально-психологічна допомога особам, які опинилися у скрутній життєвій ситуації (жінкам та дітям – жертвам насильства, підліткам з суїцидальною поведінкою та ін.). У грудні 2004 р. кризовий центр був створений у Дніпропетровську. Протягом року в ньому отримали соціально-психологічну допомогу понад 30 сімей (молодь з числа сиріт та особи, які постраждали від насильства в сім’ї).

На відміну від стаціонарних консультпунктів, що створюються при ЦСССДМ, закладах Міносвіти, Міністерства внутрішніх справ, виїзні консультативні пункти дозволяють надавати консультативну допомогу в

містах та районах, де відсутні соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді. Можна з впевненістю сказати, що ці утворення залишаються ефективною і майже єдиною формою соціальної роботи в сільській місцевості з надання індивідуальної та групової допомоги. У 2004 р. у Дніпропетровській області діяли мобільні консультативні пункти (МКП) обласного та районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (усього 22), які протягом 2004 р. здійснили 262 виїзди; кількість проведених групових заходів досягла 373.

Однією з форм соціальної роботи з сім'ями є **соціальний супровід**, який здійснюється щодо прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та неблагополучних сімей. Він передбачає надання психологічної, соціально-педагогічної, юридичної, матеріальної допомоги клієнтам центрів. Означені заходи реалізуються ЦСССДМ та Кримінальною міліцією у справах неповнолітніх Міністерства внутрішніх справ України в межах програми “Соціальний супровід неблагополучних сімей”, мета якої – відпрацювання та впровадження в регіонах України механізму соціального супроводу неблагополучних сімей спільно з відповідними структурними підрозділами, які займаються профілактикою бездоглядності та правопорушень серед дітей та молоді. Останнім часом дуже активно на практиці запроваджується патронажне обслуговування тих сімей, чиї діти перебувають на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх за епізодичне вживання алкоголю, наркотичних речовин чи за скоєні правопорушення. З батьками та дітьми проводяться індивідуальні бесіди, їм надають кваліфіковану допомогу педагоги, психологи, лікарі.

При спеціалізованих службах підтримки сімей “Родинний дім” створюються консультпункти в РАГСах, вечірні жіночі гімназії, клуби сімейного виховання, батьківські школи тощо.

Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі є сьогодні одним із важливих напрямів діяльності ЦСССДМ. Вона запроваджується у межах комплексної програми “Профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі” та програм “Мобільний консультативний пункт”, “Соціальний супровід неповнолітніх та молоді, які відбувають покарання та звільняються з місць позбавлення волі”, “Профілактика ВІЛ/СНІДу серед осіб, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом”, “Профілактика розповсюдження наркотиків, ВІЛ-інфекції серед дітей та молоді”. Протягом 2004 р. у Дніпропетровську проводилися акції “Твій вибір – твоє майбутнє”, заходи до Міжнародного дня боротьби зі СНІДом; у рамках Всеукраїнської акції “Творча молодь проти наркоманії та СНІДу” взяли участь 600 студентів вищих навчальних закладів.

У межах угоди з Державним департаментом України з питань виконання покарань ЦСССДМ здійснюють соціальний супровід неповнолітніх та молоді, які перебувають у місцях позбавлення волі та звільнилися з них. На сьогодні склалася своєрідна система передачі під патронат ЦСССДМ тих осіб, які перебували в пенітенціарних закладах. Спеціалісти центрів сумісно з адміністрацією ВТК повідомляють про звільнення засудженого ЦСССДМ того регіону, куди від'їжджає звільнений. Отримавши повідомлення, фахівці ЦСССДМ обстежують матеріально-побутові умови сім'ї, куди має повернутися звільнений підліток, надають психолого-педагогічні консультації батькам. Особи, які звільняються з місць позбавлення волі, одержують психологічну, соціально-педагогічну, юридичну допомога, інформаційні послуги, зокрема, з ними провадяться індивідуальні консультації, їм допомагають у працевлаштуванні, влаштуванні на навчання, побутовому влаштуванні, отриманні документів та в прописці тощо.

Ще одним напрямком діяльності ЦСССДМ є **робота з безпритульними дітьми**. Вона розгортається через мережу консультативних пунктів у притулках для неповнолітніх, школах-інтернатах, де надаються індивідуальні психологічні консультації дітям, проводяться тренінги, лекції, ігри, профілактичні бесіди; для працівників притулків та шкіл-інтернатів влаштовуються навчально-практичні семінари. Соціально-психологічна допомога фахівцями ЦСССДМ надається і під час проведення спеціальних рейдів з метою виявлення бездоглядних дітей, неповнолітніх жебраків, дітей, які не відвідують школи, дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, у незаконні дії з наркотичним речовинами. З таким контингентом дітей ведеться психокорекційна робота, спрямована на зняття агресивності, тривожності, розвиток їхніх комунікативних здібностей.

Спільно з Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй ЮНІСЕФ заради виконання програми "Профілактика ВІЛ / СНІДу серед осіб, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом" створені консультативні пункти для ін'єкційних споживачів наркотиків "Довіра" в різних регіонах України. Основними формами їх роботи є обмін та утилізація використаних шприців; надання соціально-медичних, психолого-педагогічних, юридичних, інформаційних консультацій; розповсюдження серед клієнтів інформаційно-просвітницьких матеріалів; організація груп самопідтримки; направлення потребуючих допомоги до спеціалістів; організація підготовки волонтерів.

При ЦСССДМ працюють клуби спілкування дітей і молоді з вадами здоров'я. У Дніпропетровській області створено 15 таких клубів, у яких проходять соціальну адаптацію біля 400 дітей та молоді. Для них у 2004 р.

проведено обласний фестиваль “Повір у себе і в тебе повірять інші”, 12 переможців нагороджені путівками до МДЦ “Артек”. Спеціалізовані служби ЦСССДМ надають консультації сім’ям, що мають дітей-інвалідів, з між особистісних питань, з проблем здоров’я, зайнятості, з соціально-економічних, психолого-педагогічних та інших питань.

Діяльність ЦСССДМ також поширюється на **призовну молодь та військовослужбовців** щодо виконання Комплексної програми “Соціальна робота з призовною молоддю та військовослужбовцями”. Цей напрям роботи передбачає надання клієнтам ЦСССДМ психологічної, соціально-педагогічної, юридичної допомоги, інформаційних послуг. Відповідно до означеної Програми при військових комісаріатах та військових частинах діють консультативні пункти ЦСССДМ, відбуваються заходи у межах Всеукраїнської акції “Психологічний десант”, а саме: надаються індивідуальні консультації призовникам, військовослужбовцям строкової служби, офіцерам та членам їх сімей з питань психологічної адаптації до умов служби у збройних силах України, підвищення згуртованості військових колективів, виховання дітей тощо.

З метою сприяння працевлаштуванню та вторинній зайнятості молодих громадян реалізується відповідна комплексна програма, головною метою якої є працевлаштування учнівської, студентської та безробітної молоді на тимчасову та сезонну роботу, організація трудових об’єднань молоді.

У зв’язку з тим, що в Україні діє розгалужена мережа служб зайнятості, головним завданням якої є працевлаштування громадян на постійну роботу, система ЦСССДМ спрямовує свою діяльність на забезпечення вторинної зайнятості молоді. Реалізація цього напрямку роботи відбувається через систему спеціалізованих соціальних служб вторинної зайнятості молоді.

Активно співпрацюють ЦСССДМ з Асоціацією трудових об’єднань молоді, завдяки чому кількість останніх суттєво збільшується. Основними сферами застосування трудового потенціалу молоді є сільськогосподарські роботи, громадські роботи з упорядкування та озеленення вулиць міст, надання допомоги соціально незахищеним верствам населення, робота на будівництві тощо. Протягом 2004 р. у Дніпропетровській області проводилися заходи у рамках акції “Молодіжні трудові загони Дніпропетровщини”. З метою координації роботи з працевлаштування молоді та розвитку молодіжного підприємництва у січні 2005 р. розпочав роботу Дніпропетровській регіональний молодіжний центр розвитку підприємництва.

У цілому можна відзначити, що, незважаючи на складні соціально-економічні умови діяльності, сьогодні ЦСССДМ являє собою осередок соціальної роботи з різними категоріями дітей, молоді, сімей. Висока ефективність їх діяльності досягається не тільки завдяки професіоналізму працівників, їх відданості своїй справі, але й конструктивній співпраці з іншими державними органами та недержавними структурами, а також залученню у професійну практику інноваційних методів та технологій роботи.

4.3. Професійна орієнтація та працевлаштування як інструмент соціального захисту молоді

Найважливішим напрямом сучасної молодіжної політики є розробка та впровадження заходів із працевлаштування та запобігання безробіттю серед молоді, а також сприяння свідомому професійному самовизначенню молоді, її трудовому становленню та самореалізації.

Належно відлагоджена система профорієнтації оптимізує ситуацію із зайнятістю, сприяючи більш об'єктивній самооцінці молодими людьми індивідуальних здібностей, реальному зіставленню своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами професій та кон'юнктури ринку праці. У розробленій в Україні Концепції державної системи професійної орієнтації населення підкреслюється, що саме професійна орієнтація через науково обґрунтовану систему форм, методів та засобів повинна забезпечити допомогу особистості у свідомому професійному самовизначенні.

Питання профорієнтації підростаючих поколінь завжди були в центрі уваги держави і суспільства. Профорієнтаційна робота розглядається як процес цілеспрямованого впливу на особистість з метою оптимізації її професійного самовизначення, як двобічний процес, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відносини між особою, яка самовизначається, та суспільними інститутами, що скеровують цей процес.

Професійне самовизначення розглядається як одна із сторін особистісного самовизначення. Це знайшло своє відображення у формуванні особистісного підходу до професійної орієнтації. Такий підхід відображений і у визначенні професійної орієнтації, прийнятої експертами ЮНЕСКО з питань освіти на нараді у Братиславі в 1979 році: “Під професійною орієнтацією розуміється допомога особистості у використанні своїх особистісних особливостей, надання їй можливості розвивати їх так, щоб вона була у змозі вибрати для себе галузь навчання та праці у динамічних умовах життя з метою бути, з одного боку, корисною суспільству, а з іншого – досягти самореалізації”.

Поняття “професійне самовизначення особистості” тісно пов’язане з поняттям “соціальна зрілість особистості”, основу якого складає співвідношення молодою людиною своїх потреб, інтересів, схильностей, здібностей з реальними умовами їх реалізації, усвідомлене визначення свого місця і ролі в житті суспільства.

Основним протиріччям, що виникає у процесі професійного самовизначення на соціально-економічному рівні, є протиріччя між потребою суспільства в кадрах і реальними професійними планами молоді. Розв’язання цього протиріччя неможливе без впливу на процес професійного самовизначення. Заходи, що реалізують певну соціальну політику, складають основу системи соціально-економічної професійної орієнтації, створюють об’єктивні умови професійного самовизначення та визначають основні тенденції цього процесу. Водночас об’єктивні умови не завжди відповідають інтересам конкретної людини, а отже вони не можуть однозначно визначати індивідуальний вибір.

Вирішальним етапом у розвитку професійного самовизначення, на думку вчених, є період отримання загальної освіти, тобто допрофесійний період розвитку молодої людини. Це період вибору професії (від 11 – 12 до 14 – 18 років), який характеризується як стадія оптації (підготовка до "життя", до праці, до планування професійного шляху, до вибору професії).

Аналізуючи еволюцію профорієнтаційної роботи в умовах перехідного періоду, слід зазначити, що цей напрям соціальної політики дотепер не став пріоритетним для органів державного управління, які мали щонайменше здійснювати координацію організаційних питань профорієнтації молоді. Це стосується також місцевих органів влади, які реально провадять цю політику на місцях. Крім існуючої Концепції державної системи професійної орієнтації населення, яка була схвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 р., діють з 1995 року Положення про професійну орієнтацію учнівської молоді та інші нормативні документи з питань профорієнтаційної роботи. Не зважаючи на це, профорієнтаційна робота зберігає тенденцію до згортання.

Передусім підрозділи Державної служби зайнятості (ДСЗ) за новою стратегією розвитку, що відповідає закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", орієнтуються на роботу лише з тими, хто звертається до них, зазвичай – з безробітними. Тому 2000 р. став, очевидно, останнім, коли служба зайнятості активно працювала з молоддю, яка навчається. Досить поширеним у цій діяльності було проведення масових, здебільшого формальних заходів, що частково може пояснити високі кількісні

показники охоплення профорієнтаційною роботою не лише Державною службою зайнятості, а й іншими структурами, які мають її здійснювати й звітувати про неї. Під час проведення таких профорієнтаційних акцій не враховується послідовність, вікові й індивідуально-психологічні особливості молоді, специфіка її пізнавальних потреб, ігнорується системність у доборі профорієнтаційних матеріалів. Із загального обсягу профорієнтаційних послуг служб зайнятості майже три чверті становлять профінформаційні й лише чверть припадає на такі важливі напрями, як професійна консультація, професійний добір, професійний відбір, професійна адаптація.

Одним із важливих об'єктивних чинників, які обумовлюють сучасний стан роботи з молоддю, стала невиправдана реорганізація центрів професійної орієнтації служби зайнятості, створених ще за радянських часів, спочатку у відповідні відділи, які потім були об'єднані з відділами професійної підготовки. Така трансформація призвела до втрати системою значної кількості кваліфікованих спеціалістів, до фактичного зникнення матеріально-технічної бази для проведення в повному обсязі профорієнтаційної роботи з молоддю.

В умовах згортання службою зайнятості профорієнтаційної роботи з молоддю все більшого значення набуває діяльність молодіжних центрів праці та соціальних служб для молоді. За ініціативою та підтримкою СССДМ створюється мережа клубних об'єднань, які за формою своєї організації приваблюють молодь та сприятимуть її самовизначенню під час вибору професії.

Усе менше уваги профорієнтаційній роботі приділяє освітня галузь. Практично відсутні у школах і професійних навчальних закладах кабінети профорієнтації, сучасні науково-методичні матеріали і профорієнтаційні технології. Посади практичних психологів-профконсультантів не вводяться через брак коштів. Здебільшого профорієнтаційну роботу ведуть ентузіасти, які не мають необхідної спеціалізованої підготовки. Педагогічні колективи не ставлять за мету правильно зорієнтувати своїх випускників на виважений і свідомий вибір професії. Досить часто учні обирають напрям професійної освіти або перше місце роботи імпульсивно, під впливом випадкових факторів.

Розширення додаткових форм освіти молоді, створення соціальних програм, доступних всім бажаючим для одержання трудових навичок, є найважливішим напрямком забезпечення зайнятості. Розв'язання проблеми, що знаходиться на стику сфер діяльності різних міністерств, відомств, підприємств, навчальних закладів, вимагає від них проведення ґрунтовного аналізу ринку праці, використання виявлених тенденцій щодо координації, коректування діяльності навчальних закладів,

збалансованості підготовки фахівців з вимогами ринку праці. Використовуючи закордонний досвід регулювання сфери зайнятості молоді і з огляду на те, що працевлаштовувати випускників навчальних закладів у край важко, слід опиратися на стратегію збереження контингентів підлітків у рамках системи загальної і професійної освіти щодо їх відповідної підготовки до праці. Загальний зміст цієї політики полягає в тім, що молоді люди втрачають підтримку освітнього закладу чи спеціальної соціальної програми, не маючи трудових навичок вони беззахисні перед стихією ринку. Це і повинно бути критерієм роботи "освітньої вертикалі".

Стоять осторонь від профорієнтації й молодіжні організації. Їх більше цікавлять політичні, культурологічні, екологічні та інші проблеми сучасного життя. У кращому випадку питання підготовки молоді до вибору професії вони (за залишковим принципом) відносять до другорядного напрямку своєї роботи.

Фактично відсутня профорієнтація сільської молоді. Це стає не лише додатковим чинником зростання безробіття в селах, а і значно ускладнює процес трудової адаптації молодих сільських мігрантів у містах. Відсутня системність у професійній орієнтації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Незадовільно така робота ведеться з молоддю, яка має вади розвитку.

За підрахунками західних економістів, на один долар, витрачений на профорієнтацію, можна отримати 24 долари прибутку. Між тим Україна через залишковий принцип фінансування й неналежне ставлення з боку державних структур усе більше втрачає свої профорієнтаційні позиції й сьогодні значно відстає за цим напрямом соціальної політики від сучасних стандартів (за оцінками деяких експертів – на 30 – 40 років). Це, безумовно, призводить до збільшення кількості помилок у виборі молоддю професії, зростання кількості нерозкритих талантів, нереалізованих обдарувань, а отже – матеріальних і моральних втрат у загальнонаціональному масштабі.

Але поки що офіційна система профорієнтації, яка сформувалася у 70 – 80-х роках минулого ст., не має суттєвого впливу на формування необхідних умов для свідомого і компетентного професійного вибору. Головним джерелом професійної інформації для молоді є родина та родичі. Цей неформальний канал має у своєму складі органічні елементи зворотнього зв'язку і є найбільш доступним і гнучким. Але він далеко не універсальний (батьки та родичі можуть дати вичерпну інформацію переважно тільки про ті види діяльності, які вони добре знають) і завжди певним чином орієнтований, що призводить часто до формування у дітей

неадекватних, викривлених уявлень про соціальну значущість, зміст та умови праці робітників окремих професій.

Профорієнтаційну роботу можна вважати ефективною тільки тоді, коли кожний учень (або принаймні більшість учнів): 1) знайомий з суспільною значимістю та перспективами зайнятості, змістом та умовами праці найбільш поширених професій і з тими вимогами, що висуваються до особистих характеристик робітників; 2) знає свої задатки, здібності, професійно значимі фізичні, психофізіологічні та інтелектуальні характеристики; 3) має можливість вибрати з числа необхідних для підприємств регіону професій ту, яка найбільше відповідає його особистим якостям, задаткам. Реальна практика профорієнтаційної роботи поки що обмежується вирішенням переважно тільки профінформаційних завдань.

Як правило, молоді люди на етапі попереднього вибору певної бажаної сфери професійно-трудової діяльності орієнтуються не тільки, а часто і не стільки на зміст певних трудових операцій та їх відповідність особистим психофізіологічним характеристикам, здібностям та нахилам, скільки на соціальний статус такої діяльності. Вибір професії пов'язаний з перспективною орієнтацією на певне соціальне становище, соціальну позицію, місце в соціальній структурі суспільства. Отже, професійна орієнтація є за своєю суттю соціально-професійною, тобто передбачає соціальну захищеність молоді.

Результати соціологічного опитування дітей віком 9 – 17 років, яке проводилось у жовтні 2000 р. Центром “Соціальний моніторинг” за сприяння Представництва ЮНІСЕФ, ще раз підтверджують цю думку. Третина з числа опитаних дітей визнали найголовнішим життєвим досягненням здобуття якісної вищої освіти, на другому місці в переліку життєвих здобутків – бажання стати багатим, мати престижну роботу (31%), на третій позиції – прагнення займатися улюбленою справою, стати професіоналом, на четвертій – гармонійне сімейне життя. Майже третина опитаних зазначили, що їм бракує впевненості у своєму майбутньому. 45% опитаних дітей планують здобути вищу освіту і впевнені, що це їм під силу, 35% респондентів бажають отримати вищу освіту, але не впевнені, що це їм вдасться, кожен десятий хотів би навчатися у вузі, але не сподівається до нього вступити, 6% не визначилися або не замислювалися над цим.

Диспропорція між прагненнями більшості учнів займатися в перспективі більш престижною, переважно розумовою діяльністю і потребами народного господарства в робітниках переважно фізичної праці низької та середньої кваліфікації зафіксована ще першими в Радянському Союзі дослідниками цієї проблеми в 70-х роках ХХ ст.

Спеціалістам у галузі профорієнтації добре відома побудована соціологом В. Н. Шубкіним "перевернута" відносно реальної структури зайнятості піраміда життєвих планів молоді. Багато дослідників у 70 – 80-х рр. звертали увагу на ненормальність такої ситуації й намагалися знайти такі форми та методи профорієнтації молоді, які гармонізували б піраміду бажань і піраміду зайнятості. Ці зусилля виявилися марними. Як і 20 років тому, молодь орієнтується не на широку нижню частину "піраміди зайнятості", а на її більш вузькі верхні поверхи. І це цілком природне і нормальне явище. Неприродною і ненормальною з погляду на сучасні соціологічні концепції соціальної стратифікації суспільства була б така ситуація, коли бажання, перспективні життєві плани молоді повністю співпадали б з нинішньою структурою зайнятості. Це, по-перше, не відповідало б перспективним потребам народного господарства, з огляду на чітко виражену тенденцію до все більшої інтелектуалізації праці, а по-друге, значно обмежило б базу для конкурентного відбору найбільш здібних, талановитих та енергійних людей на "верхні поверхи" піраміди зайнятості.

Чинним законодавством України передбачені широкі правові гарантії працевлаштування молоді, сприяння її підприємницькій діяльності та самозайнятості на випадок безробіття. Передусім кожна людина відповідно до Конституції України (ст. 43) має право на працю, яке передбачає можливість заробляти собі на життя тією працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан.

Зазначені конституційні норми створюють правову основу розвитку галузі трудового права України і знаходять своє безпосереднє втілення в чинному законодавстві, зокрема в Кодексі законів про працю України, законах України "Про зайнятість населення", "Про охорону праці", "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" тощо. З 2001 р. вступив у дію закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття".

Законодавством визначено мінімальний вік працевлаштування. Згідно із статтею 118 Кодексу законів про працю не дозволяється приймати на роботу осіб молодше шістнадцяти років. Як виняток можуть прийматись на роботу неповнолітні, які досягли п'ятнадцяти років, за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається приймати на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої праці, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює.

З метою створення більш сприятливих умов для розвитку молодіжного підприємництва і самозайнятості протягом останніх років до чинного законодавства внесені певні зміни. Це стосується, зокрема, статі 7 "Праця молоді" та статті 8 "Підтримка підприємницької ініціативи молоді" закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні". Відповідно до них держава бере на себе зобов'язання сприяти створенню молодіжних центрів праці, молодіжних громадських організацій (агентства, біржі, бюро та інші) для забезпечення працевлаштування молоді, її професійного навчання та самовдосконалення, молодіжних бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів для реалізації програм підготовки молоді до підприємницької діяльності, надання їй інформаційних та консультативних послуг. Цими ж статтями визначається, що органи місцевого самоврядування можуть запроваджувати пільгову плату за реєстрацію підприємств, створених молодими громадянами та молодіжними громадськими організаціями, реалізовувати програми підготовки та перепідготовки молоді, яка займається підприємництвом, у тому числі за кордоном.

На виконання цього Закону спрямоване й Типове положення про молодіжний центр праці, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2001 р. № 40, у якому зазначається, що головною метою діяльності центру є вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перепідготовка та підвищення кваліфікації молоді.

Законом України "Про зайнятість населення" передбачаються додаткові гарантії працевдатним громадянам щодо працевлаштування у працевдатному віці, які потребують соціального захисту й не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, зокрема молоді, яка закінчила або припинила навчання в середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних та вищих закладах освіти, звільнилася зі строкової військової

або альтернативної (невійськової) служби і якій надається перше робоче місце, дітям (сиротам), які залишилися без піклування батьків, а також особам, яким виповнилося п'ятнадцять років і які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть як виняток прийматися на роботу, а також їм гарантовано певний соціальний захист на випадок безробіття.

Окрема увага трудовим законодавством України приділяється правовим гарантіям щодо зайнятості та праці окремих вразливих категорій молоді (неповнолітніх, матерів із дітьми тощо). Згідно з вимогами статті 189 Кодексу законів про працю на кожному підприємстві, в установі, організації має вестися спеціальний облік працівників, які не досягли вісімнадцяти років, із зазначенням дати їх народження. Законодавчо установлені певні вікові обмеження щодо праці неповнолітніх на роботах, що можуть негативно впливати на фізичний, розумовий розвиток молоді. Кодексом законів про працю (статті 63, 190, 192) та законом України "Про охорону праці" (ст. 15) введені обмеження щодо прийому на роботу неповнолітніх.

Отже, чинним законодавством передбачена значна кількість гарантій для молоді, яка прагне працювати, декларується підтримка її підприємницької діяльності та самозайнятості. Проте складність полягає в тому, що наявність багатьох правових передумов ще не забезпечує їх реального виконання. Унаслідок недосконалого механізму реалізації цих державних гарантій вимоги законодавства не виконуються. Передусім ідеться про недостатню зацікавленість роботодавців забезпечувати роботою молодь, особливо недостатньо освічену й без досвіду роботи, на рівноправній основі з іншими категоріями населення, а в певних випадках (це стосується неповнолітніх) – на пільгових умовах. Проблему соціального захисту молоді на ринку праці слід вирішувати через державні правові заходи в поєднанні з оновленими економічними та організаційними механізмами реалізації цих гарантій.

Працевлаштування є основним заходом активної політики ринку праці. Це єдиний захід, що безпосередньо забезпечує реалізацію економічної активності незайнятого населення шляхом надання робочих місць. Завдання державної політики зайнятості населення, зокрема стосовно сприяння працевлаштуванню молоді, визначаються Державною і територіальними Програмами зайнятості.

Однією з державних структур, яка на різних рівнях займається питаннями працевлаштування молоді, є центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. З кожним роком збільшується кількість відповідних масових заходів, видів соціальних послуг для молоді, зростає чисельність кваліфікованих спеціалістів-психологів, профконсультантів, юристів,

педагогів для роботи з молоддю. Регіональні, міські та районні центри СССДМ працюють за угодами з державними центрами зайнятості. Спільними зусиллями ДСЗ, СССДМ, громадських організацій у багатьох містах проводяться "ярмарки вакансій", "дні соціального захисту молоді", "дні відкритих дверей", "дні кар'єри", метою яких є профінформаційна та профконсультативна робота з молоддю.

У той же час центри СССДМ не підміняють і не дублюють діяльність інших установ, а шукають і впроваджують специфічні форми і методи роботи з молоддю та підлітками. З різними підприємствами, установами, організаціями вони укладають угоди, започатковують спільні проекти, заходи з метою надання допомоги молоді в орієнтації на сучасному ринку праці.

Одним із напрямків державної політики розвитку економічної активності молоді є сприяння тимчасовому працевлаштуванню безробітних, учнів і студентів, а саме: організація учнівських і студентських загонів, таборів праці та відпочинку, громадських робіт. З одного боку, тимчасова суспільно корисна праця зазначених категорій молоді забезпечує їм більш прийнятний рівень добробуту. З іншого – громадські роботи запобігають соціальній дезадаптації і втраті зв'язків з ринком праці молодих безробітних, сприяють формуванню перших трудових навичок, умінь співпрацювати з іншими людьми, більшій самостійності й відповідальності молоді, яка навчається.

Що стосується громадських робіт як форми соціального захисту безробітної молоді, то цей напрямок політики зайнятості має бути ретельно виваженим, з урахуванням різноспрямованих економічних та соціальних ефектів. Оскільки організація громадських робіт передбачає створення додаткових робочих місць (не принципово, на кого саме вони орієнтовані), цей сектор ринку праці, безумовно, є елементом активної політики. Але треба мати на увазі, що ним забезпечується певною мірою лише квазі-зайнятість, що жодна людина не сприймає свою участь у громадських роботах як нормальну трудову діяльність. Практично всі розглядають їх як можливість одержання доходів, вищих за звичайну допомогу через безробіття. Тому організацію громадських робіт можна розглядати як проміжний засіб між активною та пасивною політикою.

Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики" спрямований на створення більш сприятливих умов для здобуття молоддю освіти, розвитку інтелектуального і творчого потенціалу молодих громадян, їх самовизначення й самореалізації, це.

Таким чином, на участь у громадських роботах доцільно орієнтувати передусім найменш захищену на ринку праці молодь, наприклад тих, хто

тривалий час не працює; до них має бути застосований, наскільки це можливо, компонент професійного навчання; участь у програмах повинна бути обумовлена активним пошуком роботи.

Розв'язати окреслені проблеми можна, послідовно здійснюючи державну політику зайнятості щодо молоді на всіх рівнях ринку праці (локальному, регіональному, всеукраїнському, включаючи й міжнародний). Це передбачає передусім реалізацію комплексу заходів, спрямованих на професійну орієнтацію, мотивацію молоді та адаптацію її до трудового життя. З одного боку, раннє залучення молоді до праці виховує в неї самостійність, ініціативність, формує мобільність та готовність до багатопрофільної трудової діяльності. Але, з іншого боку, відсутність закінченої загальної або спеціальної середньої і вищої освіти призводить до заниження стартового рівня якості робочої сили, що доведеться згодом надолужувати вже у процесі трудової діяльності.

Оцінка особливостей уходження підлітків та молоді в трудове життя показує їх нерівне порівняно з іншими категоріями положення на ринку праці. Це вимагає ефективного механізму регулювання їхньої зайнятості, який визначається сукупністю взаємозалежних правових, економічних і організаційних заходів. Реалізація цих заходів дозволить розширити можливості молоді і підлітків здійснити своє право на працю, професійну підготовку і перепідготовку, на вільний вибір роботи.

В умовах, коли на кожне робоче місце претендує до 26 чоловік, влаштуватися на роботу надзвичайно складно для будь-якої вікової групи претендентів. Молоді люди часто не знаходять собі місця ні в навчальних закладах, ні на виробництві, а шансів знайти застосування своїх здібностей у неформальному секторі економіки в них значно менше, ніж у досвідчених працівників. Рівень безробіття серед молоді в Україні вищий, ніж серед інших категорій населення, а рівень безробіття серед дівчат значно вищий, ніж серед юнаків.

Безробіття молоді, зареєстроване і приховане, знижує й без того низький її життєвий рівень. Передусім від матеріального і соціального благополуччя населення і добробуту сімей залежать можливості забезпечення загального й генеративного здоров'я, статевого виховання дітей і підлітків, а також демографічна культура і сексуальна поведінка молоді й населення в цілому.

Отже, однією з необхідних умов соціального самовизначення особистості є професійна орієнтація. Професійна орієнтація являє собою важливий елемент соціального захисту підлітків і молоді, їх психологічної підтримки, соціальної адаптації до умов ринку праці. Кардинальні перетворення економіки, що впливають на сферу праці, якісним образом змінюють роль і місце профорієнтації в первинному

розподілі молодих людей по майбутніх сферах застосування праці, а також вимагають корінних змін в її змісті. Насамперед змінюються цілі профорієнтаційної роботи: вона повинна створити умови для розвитку і використання індивідуальних особливостей підлітків, виходячи з майбутнього пошуку роботи в умовах конкуренції за робоче місце. Це означає, що завдання профорієнтаційної роботи полягають не тільки в наданні допомоги підлітку в правильному виборі професії, виходячи з його інтересів, психофізіологічних можливостей, рівня знань, але й у тім, щоб допомогти визначитися у виборі професії, яка допоможе йому бути більш конкурентноздатним на ринку праці, дасть можливість одержувати більший дохід, забезпечуючи особисте благополуччя, зробити вибір між самозайнятістю і роботою за наймом, щоб відчувати свою соціальну захищеність.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Дайте визначення поняття “державна молодіжна політика”. Чому, на вашу думку, діяльність державних органів та інших структур щодо молоді становить окремий напрямок державної політики?
- За якими напрямами проводиться соціальна робота з молоддю в Україні?
- Назвіть законодавчі акти, що складають нормативну базу державної молодіжної політики в Україні.
- Назвіть основні форми роботи з дітьми та молоддю, які визначені молодіжним законодавством.
- За якими соціальними програмами працюють ЦСССДМ?
- Які спеціалізовані формування створюються для підвищення ефективності роботи ЦСССДМ?
- Назвіть законодавчі акти, які надають підліткам та молоді гарантії у сфері зайнятості. Які категорії молоді мають право на додаткові гарантії при працевлаштуванні?
- Які державні заклади здійснюють роботу з профорієнтації молоді?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Декларація “Про загальні засади державної молодіжної політики” // Відомості Верховної ради. – 1993. - № 16. – С. 166.

Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” // Відомості Верховної ради. – 1993. - № 16. – С. 167; ВВР. – 1994. – № 23. – С.160; ВВР. – 1995. – № 16. – С. 111; ВВР. – 1996. – № 16. – С. 71; ВВР. – 1999. – № 26. – С. 220; ВВР. – 1999. – № 31. – С. 247; Урядовий кур’єр. – 2000. – 26 квіт.; Офіційний вісн. України. – 2004. - № 15. – С. 37.

Закон України “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 6. – С. 35; ВВР. – 1999. – № 36. – С. 318.

Закон України "Про молодіжні та дитячі громадські організації" // Офіційний вісн. України. – 1998. – № 51. – С. 1870.

Закон України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" // Офіційний вісн. України. – 2001. – № 29. – С. 1293.

Постанова Кабінету Міністрів України "Концепція державної системи професійної орієнтації населення". – К., 1994. – 11 с.

Постанова Кабінету Міністрів України "Про внесення змін та доповнень до Положення про дитячий будинок сімейного типу" // Урядовий кур'єр. – 1998. – 14 трав.

Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження положень щодо застосування Закону України "Про зайнятість населення" // Офіційний вісн. України. – 1998. – № 17. – С. 635; Офіційний вісн. України. – 2000. – № 31.

Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Типового положення про Молодіжний центр праці" // Урядовий кур'єр. – 2001. – 14 лют. (Інформ. додаток) – С. 4 – 14.

Указ Президента України "Про затвердження заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків" // Урядовий кур'єр. – 1997. – 6 листоп.

Наказ Мін-ва Освіти України, Мін-ва праці України, Мін-ва у справах молоді і спорту України "Про затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається" // Інформ. зб. Мін-ва освіти України. – К.: Освіта, 1995. – № 15. – С. 2 – 7.

Балакірева О. Діти України про свої права / О. Балакірева, О. Бабак // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. – № 2. – С. 3 – 8.

Волянская Е. В. Социокультурная детерминация подростковой агрессии / Е. В. Волянская, В. Е. Пилипенко, Е. В. Сапелкина. – К.: ПЦ Фолиант, 2004. – 174 с.

Державна молодіжна політика у 2004 році: Зб. нормативно-правових актів. – Д.: Герда, 2004. – 614 с.

Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: Зб. док. – Ч. 1 – 2. – К.: АТ "Столиця", 1998.

Дікова-Фаворська Д. М. Особливості формування майбутнього фахівця в умовах вищої приватної освіти // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. пр. – Х.: Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 552 – 555.

Інтеграція молоді в сучасні економічні відносини: Щорічна доповідь Президентіві України, Верховній Раді, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2000р.) – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2001. – 166 с.

Жизненные пути одного поколения / Под ред. Л. Коклягиной, В. Семеновй, М. Титмы. – М.: Наука, 1992. – 324 с.

Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2001. – 242 с.

Приходько Т. Мотиваційна поведінка молоді за ринкових умов // Розбудова держави. – 1998. – № 11 – 12. – С. 44 – 51.

Теоретичні аспекти та практичні шляхи залучення волонтерів до соціальної роботи: Звіт ТТК. – К.: УІСД, 1998. – 102 с.

ТЕМА 5. ГУМАНІТАРНИЙ РОЗВИТОК ТА ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

5.1. Зміст та загальні принципи стратегії гуманітарної політики української держави	97
--	-----------

5.2. Головні напрями гуманітарної політики в Україні	99
---	-----------

5.3. Культурна політика та її значення для демократизації суспільства	102
--	------------

Контрольні запитання і завдання	107
--	------------

Список рекомендованої літератури	107
---	------------

5.1. Зміст та загальні принципи стратегії гуманітарної політики української держави

Необхідність реформування всіх складників гуманітарної сфери в умовах розбудови української держави обумовлена роллю науки, освіти, культури в життєдіяльності суспільства. Їх можна розглядати як базові цінності державності.

Гуманітарна політика держави – це система принципів, цілей, механізмів, послідовних заходів, які спрямовані:

- *на створення умов для гуманітарного розвитку суспільства;*
- *соціодинаміку освіти, науки, культури;*
- *збереження соціально-духовних засад життєдіяльності соціальних спільнот;*
- *реалізацію гуманітарних, духовних потреб людини;*
- *формування й збагачення творчого потенціалу особи;*
- *всебічну самореалізацію сутнісних сил особистості, її духовності.*

Головне завдання гуманітарної політики – створення умов для всебічного розвитку творчого, освітнього, наукового, культурного потенціалу кожної особистості й суспільства в цілому, для послідовної інтелектуалізації суспільства як джерела його прогресу, збагачення та піднесення його духовності.

Провідною засадою здійснення гуманітарної політики в Україні є реформування духовного життя суспільства, насамперед освіти, науки, культури на ґрунті базових національних і загальнолюдських цінностей. Останнє створює об'єктивну потребу в переорієнтації суспільства на особистість, у формуванні людини мислячої в контексті української та світової історії, прищеплення їй почуття причетності до української держави, її культури, народу, збереження культурної спадщини, забезпечення доступності всіх цінностей для громадян, активне сприяння ініціативам і проектам творчих працівників. Формуючи систему гуманітарної політики в Україні, треба виходити з об'єктивних можливостей стану духовного життя нашого суспільства. Складниками цієї політики є:

- створення умов для подолання глибоких деформацій духовного життя суспільства, що виникли в попередні десятиріччя;

- подолання негативних явищ, що суперечать ідеалам гуманізму і духовній свободі людини, тобто остаточне подолання наслідків стандартизації духовних цінностей, абстрактного підходу до історичного минулого, національної культури України, бюрократичного прагнення до одноманітності духовної культури народів, її централізації та монополізації, адміністрування в керівництві культурою тощо;
- вироблення й закріплення нової системи ціннісних, у тому числі й ідейно-світоглядних орієнтацій, які були б своєрідною духовною субстанцією українського суспільства. Її серцевину складатимуть свобода, демократія, вільна праця, соціальна справедливість, духовний розвиток на основі національних і загальнолюдських базових цінностей. Саме цінності повинні консолідувати і зміцнити державу, дати їй можливість зайняти гідне місце в системі сучасних цивілізованих держав.

Духовним, ідейно-гуманістичним ядром суспільного життя України та водночас домінантною ідеологічною основою стратегії гуманітарної політики має бути національна ідея.

Ідеологія державного будівництва повинна засновуватися на кращих національних і на загальнолюдських цінностях, але не бути державним ідеологічним імперативом, тому що жодна ідеологія згідно з Конституцією України не може визнаватися державою як обов'язкова.

Національна ідея ґрунтується на давніх гуманістичних традиціях Київської Русі, Галицько-Волинського Князівства, козацької держави. Це ідея сильної і процвітаючої України, ідея державності, патріотизму, солідарності, ідея духовності, Конституції, порядку, добробуту, відкритості світу.

Національна ідея – це не етнічна ідея, що акцентує національну винятковість. Вона передбачає органічну єдність власне національного й загальнолюдського. Прогресивний розвиток національного веде до збагачення й посилення загальнолюдського, і навпаки.

Мета національної ідеї – побудова громадянського суспільства, що ґрунтується на єдності національного й загальнолюдського. Національна ідея здатна консолідувати суспільство. Тому здійснення гуманітарної політики треба пов'язувати з національною інтегративною ідеєю. Водночас її функції мають бути сприйняті й усвідомлені більшістю громадян країни заради забезпечення єдності і цілісності держави.

У системі духовних ціннісних орієнтацій українського суспільства, що становлять сутність національної ідеї і повинні відображатись у гуманітарній політиці держави, важливе місце належить зростанню національної самосвідомості людини.

Першочерговим завданням гуманітарної політики є прискорення процесу формування як індивідуального самоусвідомлення особистості, так й етнічної індивідуальності державного самоврядування всього народу, його державотворчого самоосягнення.

Сьогодні відчутна другорядність гуманітарної політики й гуманітарної сфери взагалі, деформація цінностей. Це актуалізує необхідність упровадження якісно нової гуманітарної політики, яка повинна протистояти духовному спустошенню і сприяти знаходженню смислу буття. Пріоритетним має бути культурний компонент ціннісних орієнтацій людей, який формується елітними групами. Саме еліта виконує функцію носія соціальних цінностей, вона проголошує та ініціює певні стандарти поведінки.

У наш час для успішної реалізації нової гуманітарної політики треба закріпити в системі ціннісних орієнтацій людини й суспільства морально-етичні норми, базові духовні цінності національної культури і загальнолюдські духовні, моральні цінності, забезпечити їх органічну єдність.

5.2. Головні напрями гуманітарної політики в Україні

Майбутнє України можливе лише з умови розвитку освіти, науки, культури. Таким чином, сприяння розвитку освіти правомірно вважати одним із пріоритетних напрямів гуманітарної політики в Україні.

Освітній потенціал слід зміцнювати на основі подолання негативних процесів у сфері підготовки фахівців з технічних, природничих, економічних та юридичних спеціальностей. Актуальним завданням сьогодення постає й подальший розвиток системи альтернативних закладів освіти, зокрема недержавних.

Освіта – це царина, де формується інтелектуальний потенціал суспільства.

Реформування системи освіти на базі нової концепції передбачає втілення в життя таких заходів:

1. Збереження позитивних досягнень в економічній сфері.
2. Вивчення й упровадження зарубіжного досвіду.
3. Подолання ідеологізації та уніфікації середньої й вищої школи, стандартизації ціннісних орієнтацій підростаючого покоління.

Конституція України, закон України “Про освіту” визначили концепцію розвитку освіти та основні принципи її формування.

Стаття 53 Конституції України проголошує: кожен має право на освіту. Повна загальна освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої й післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних закладах на конкурсній основі.

Важливою тенденцією останнього десятиліття стала інтеграція України в європейській та світовий освітній простір. Одним із інструментів такої інтеграції є *Болонський процес – діяльність європейських країн, спрямована на узгодження їх систем вищої освіти*. Приєднання України до Болонського процесу спрямовано на забезпечення відповідності вітчизняних освітніх стандартів наднаціональним нормативам. Зокрема це стосується системи академічних/наукових ступенів, змісту та форми документів, які засвідчують їх отримання, термінів навчання, оцінювання його результатів та можливостей їх перезарахування в вузах іншої країни, вимог до навчальних планів.

Особливої значущості в контексті Болонського процесу набувають питання розширення автономії університетів, приведення у відповідність до світових стандартів переліку спеціальностей, за якими здійснюють підготовку вітчизняні освітні заклади. Потребує зміцнення трьохстороннє партнерство між університетами, установами (фірмами), що виступають у ролі замовників фахівців, та службами, де студенти набувають практичних навичок під час навчання, з можливим утворенням спеціальних консорціумів.

Маючи загальну позитивну спрямованість, зміни в системі освіти України актуалізують і низку проблем. Серед них – забезпечення доступності вищої освіти для особливо вразливих категорій молоді, підвищення привабливості вузів України для молоді з інших європейських країн, механізми «визнання раніше здобутої освіти» для країн – учасниць європейського освітнього простору та ін.

Умови сучасного розвитку нашої держави вимагають реформування науки. **Наука** – це рушій суспільного прогресу. Кризові явища в суспільстві негативно позначилися на його науковому потенціалі. Саме тому в сучасних умовах дуже актуальним є реформування вітчизняної науки й визначення стратегічних напрямів її розвитку відповідно до світової практики.

Напрями реформи науки:

- формування самостійної національної наукової системи й органічне її входження у світовий науковий простір;
- посилення взаємної затребуваності науки й економіки;
- подолання диспропорцій у структурі українського наукового потенціалу;
- удосконалення мережі науково-дослідних інститутів та вузів, їх структури, чисельного складу;
- суттєве покращення кадрової роботи, підвищення авторитету науки в суспільстві;
- розробка нових підходів до фінансування науки.

Особливої уваги потребує система соціально-гуманітарного знання.

Суспільні науки зараз перебувають у кризовому стані. Раніше пріоритетним вважався розвиток технічного знання, яке обслуговувало військово-промисловий комплекс. У цій структурі мізерну частину становили суспільствознавці (філософи, юристи, соціологи, психологи – по 0,1%, історики – 0,3%, економісти – 1,5%). Сформувався стереотип вторинності цих наук і взагалі всієї гуманітаристики. Нині у виступах політичних лідерів держави, доповідях на семінарах, науково-практичних конференціях, нарадах з питань реформування науки підкреслюється значущість гуманітарного впливу на науку й освіту, що неодмінно дасть свої результати.

Створення умов для вільного саморозвитку національної культури – один із чинників посилення гуманітарного напрямку державної політики. Сьогодні у країні треба створити єдиний культурний простір.

Гуманітарна політика має олюднити весь соціокультурний простір, забезпечити розвиток національно-культурного буття людини. Саме людина з її багатогранними культурними запитами, культурною неповторністю, національною самобутністю повинна відігравати провідну роль та одночасно бути метою процесу національного відродження та культурного оновлення суспільства.

Вагомою складовою частиною системи гуманітарної політики української держави є створення всебічних умов для розширення духовного простору, плюралістичного вибору особистістю форм і способів творчої духовної самореалізації.

У такій політиці суттєвим має бути створення умов для розширення меж діяльності людини у сфері духовного буття, формування засобів особистого гуманістичного самовираження, гуманізація державних структур, визначення пріоритету індивідуальних духовних запитів кожної особистості.

Потрібно сформувати гуманітарний простір, правовою основою якого виступатиме Конвенція прав і свобод людини, створити механізми захисту духовних прав людини незалежно від її національності.

5.3. Культурна політика та її значення для демократизації суспільства

ЮНЕСКО визначає культурну політику як комплекс адміністративних та фінансових принципів, видів діяльності й процедур, які визначають дії держави у сфері культури.

Культурна політика – це політика держави, політичних партій, громадян, об'єднань і рухів у сфері науки, освіти, літератури й мистецтва, діяльності культурно-освітніх і релігійних установ, засобів масової інформації, організації дозвілля тощо.

Спрямованість політики в галузі культури визначається характером її взаємодії з політикою в галузях освіти, науки, техніки, охорони довкілля й масової комунікації.

Культурна політика за своїм змістом віддзеркалює інтереси держави, нації, панівних соціальних груп. Вона покликана задовольняти культурні потреби різних верств населення, сприяти культурному прогресу.

У тоталітарних суспільствах культурна політика відзначається жорстким контролем з боку держави, намаганням підпорядкувати культуру політичним інтересам і указам існуючого режиму, панівній ідеології.

У демократичному суспільстві забезпечується свобода культурної творчої діяльності.

Цілі культурної політики:

1. Забезпечення кожній людині доступу до культурного життя та активної участі в ньому. Такий доступ має забезпечити держава як юридично, фінансово, так і технічно.

2. Розвиток культури як складника загального розвитку суспільства та як частини світового культурного процесу.

3. Збереження самобутності національних культур.

В Україні в 1992 році прийняті "Основи законодавства про культуру", де визначені об'єкти культурної політики та її цілі. Разом з тим відсутні закони про авторське право, пільгове оподаткування діяльності в означеній сфері, про некомерційні інститути. Політика України щодо культури носить ще інерційний характер. Відсутня

провідна роль держави у формуванні та реалізації культурної політики, вихованні національно-свідомого громадянина.

Розуміння впливу культури на формування політичних відносин неможливе без розгляду питання про цілісність культури. Частиною культури виступає політика, тому що в політичній діяльності проявляються певні цінності і взірці поведінки. Влада теж виступає частиною світу культури. Погляд на політику крізь призму культури дозволяє зрозуміти, яка влада, у якому ступені, коли і для кого є цінністю, а також які взаємовідносини існують між різними цінностями, наприклад, між владою і власністю, владою і престижем, владою й релігійною совістю, владою і мораллю. Без їх урахування не можна розглядати політичний процес. Різноманітність культур у часі і просторі дозволяє зрозуміти, чому деякі політичні системи зазнали краху відповідно до певних умов, чому деякі дії відносно одного народу дають очікуваний ефект, а відносно іншого призводять до невдачі.

Соціальний прогрес великою мірою залежить від культури. На Заході давно зрозуміли, що без культури не можна виростити технічний талант. Професійне, компетентне, технократичне суспільство без гуманізації не формується. Де немає поваги до культури, там не може бути поваги до свободи. Країна, де культура не в шані, залишається без духовної їжі, на якій будується милосердя.

Культурна політика випливає з політичної системи суспільства, політичного режиму, політичної ситуації в суспільстві.

Загальноприйнятим є підхід, згідно з яким виділяють два типи культурної політики (відповідно до двох типів суспільства) – тоталітарна й демократична.

Теорія масової культури – складова частина концепції "масового суспільства", яку сформулював Д. Белл (професор соціології Колумбійського університету) у працях "Масова культура і сучасне суспільство", "Америка як масове суспільство". Згідно з його визначенням, масове суспільство – це суспільство масового виробництва й масового споживання. Засилля масової культури, комерціалізація культури, необхідність переходу до нового політичного мислення привели до того, що розвинуті капіталістичні країни стали на шлях духовного й культурного відродження, мета якого – гуманізувати внутрішню й зовнішню політику держави.

Нове мислення як феномен культури в міжнародному контексті передбачає визначення світу як позитивної цінності, основаної на рівноправ'ї й культурному обміні.

Релігія – частина загальної культури нашого народу. Саме тому заборона релігії – явище недопустиме.

Головне завдання культурної політики – пропаганда загальнолюдських цінностей, протистояння комерціалізації сфери культури, поширенню масової культури.

Невід’ємним атрибутом реформування культурної сфери має стати входження України до єдиного економічного й культурного простору Європи, формування повноти української культури, збереження культурної стабільності (стратегія компромісів).

Важливим засобом реалізації цієї стратегії виступають правові механізми недержавної фінансової підтримки української культури, реформування державних структур управління, корпоратизація, роздержавлення, приватизація, державно-приватне фінансове партнерство, здоровий протекціонізм, подолання неповноти української культури.

Визначальними рисами української культури є ментальність і світогляд.

Ментальність є поняттям, що дозволяє надати інтегральну характеристику людям, які живуть у конкретній культурі, та описати своєрідність бачення цими людьми довкілля й пояснити специфіку їх реагування на нього. Це настанова розуму сприймати світ так, а не інакше.

Ментальність – це складна, ієрархізована система, яка визначає спрямованість особи, соціальних груп, нації в соціумі, їх цілі та мотиви життєдіяльності.

Ментальність українського народу має чотири системотвірні ознаки:

1. Інтроверсивність – зосередженість людини на факторах і проблемах свого внутрішнього світу.
2. Кордоцентричність (серцевість); вона знаходить прояв у любові до природи, у фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі і культуротворчості.
3. Анархічний індивідуалізм – прагнення людини до особистої свободи без належного устремління до дисципліни й організації.
4. Перевага емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом.

Концентрованим виразом ментальності є **національний світогляд**, тобто сукупність поглядів на світ, на людину, на місце людини у світі. Світогляд знаходить відображення у самосвідомості особи, нації та способі духовного перетворення світу.

Українській культурі притаманні західне спрямування, слабкий традиціоналізм та елементи трагічності.

Культурне життя в Україні тривалий час було бездержавним, до того ж його треба розглядати не як додаток до культурного розвитку Росії, а як цікаву грань європейської і світової культури.

Такі ідеї і традиції української культури, як діяльність релігійно-культурних братств XVI – XVII ст., Запорізька Січ, Гетьманщина, сприяли збагаченню світового досвіду демократичної самоорганізації людства. Сюди можна додати й такі проекти, як намагання піднести статус української жінки, Конституція Пилипа Орлика, ідея федеративного устрою Кирило-Мефодіївців, програми українських демократичних і соціальних рухів кінця XIX – поч. XX ст. Це і творчість видатних українських діячів культури, а саме: феміністичні ідеї О. Кобилянської, зразки "потоків свідомості" у творчості М. Коцюбинського, творчість О. Курбаса, Б. Малевича, О. Довженка, ранніх Тичини, Бажана, музика Сильвестрова, Грабовського, Станкевича, живопис Марчука, народні малярства К. Білокур та ін.

Довгочасна відірваність від світової культурної атмосфери заважає сьогодні Україні входити у світовий культурний простір. Протягом тривалого часу сформувалися певні негативні стереотипи сприйняття української культури як сільської, провінціальної, вторинної, непрестижної, які тепер важко долати.

Ступінь ізоляції від культурного світу завжди був й буде ступенем не лише економічного, а й духовного зубожіння.

Слід зазначити, що культура – рушійна сила гуманізації економічного й технічного прогресу. Економічні, соціальні й культурні фактори тісно взаємопов'язані, і лише їх сукупна дія може сприяти прогресу суспільства.

Важливим завданням кожного етносу є відтворення культури та її захист перш за все шляхом передачі набутого культурного досвіду з покоління в покоління. Генетика, біологія посідають у цьому процесі другорядне місце. Забрати у народу самобутню культуру – і народ загине. Етнокультура не є простим відображенням умов життя соціуму, вона є виявом творчих тенденцій цього соціуму, який перебуває у процесі свого етноутворення. Усі чинники, усі детермінанти – географічні, біологічні, економічні, соціальні – відіграють свою роль, але їх складна взаємодія не дозволяє повністю редукувати (звести) особливості культури до впливу окремих чинників, бо поміж зовнішніми умовами і твором культури стоїть людська уява, гра фантазії, творчий порив, і тому не завжди логіка розвитку культури визначається означеною системою детермінації.

Досвід показує, що традиції, які має кожна конкретна культура, можна вдало сполучати з найсучаснішими економічними й науковими досягненнями, технологічними новаціями. Країни Східної Азії, що залишилися вірними своїм цінностям, змогли досягти не менш високого рівня життя, ніж розвинені країни промислового світу. У наш час важливо взяти на озброєння новий спосіб мислення, новий спосіб дій,

визнаючи, що саме культурні чинники формують сприйняття суспільством його власного майбутнього та визначають засоби для побудови такого майбутнього.

Сучасна українська культура спирається на історичну традицію. На наших землях переплелися різні цивілізаційні світи, православне християнство, католицизм, іудаїзм, іслам. В умовах бездержавності українська культура, з одного боку, мала певну незавершеність, напівколоніальний характер, а з іншого – була орієнтована на демократичні цінності. Зміни в суспільному житті в умовах незалежності України сприяють її реформуванню. Конституція України 1996 року гарантує людині свободу мистецької творчості й доступ до культурних надбань без огляду на політичні переконання. На сьогодні в Україні діють закони про бібліотеки, творчі спілки, музеї, кінематографію, благодійництво. Реалізується конституційна гарантія свободи совісті, активно йде процес повернення віруючим культових споруд, відродження нових храмів.

Реформування системи організації культурного життя означає, що поступово визначаються пріоритети державної політики в галузі культури, багато чого робиться для збереження й підтримки центрів духовного життя країни.

Концепцією розвитку сфери культури визначено, що вона є важливим чинником національної безпеки, протистоїть моральній деградації, і першорядне значення надається підтримці й розвитку культур національних меншин, усіх етногруп, які мешкають в Україні.

Протягом останніх років зроблені перші кроки в напрямку формування нової структури культурної сфери, подолання залишків тоталітаризму, розвитку демократичних засад, забезпечення пріоритетності загальнолюдських цінностей, відчутною стала творча свобода (з'явилися незалежні театри, приватні галереї, проводяться різностильові мистецькі акції). Посилилась увага до збереження національної культурної спадщини. Узяті під охорону 123 тисячі пам'яток історії та культури. Створено ряд нових державних заповідників та музеїв, які присвячені великим постатям та подіям національної історії (Гетьману України Івану Мазепі, ученому й політичному діячу Михайлу Грушевському та ін.). Готується до друку енциклопедія історії української церкви.

Пожвавився інтерес до народної творчості, до відродження традиційних ремесел. Приділяється увага проблемам розвитку культур, мов, традицій національних меншин. Українці складають 73% населення і переважають на всій території України, окрім Криму. Своєю рідною мовою 88% українців вважають українську. Другі за чисельністю є

росіяни, 22% яких зосереджено в містах сходу і півдня України. Така значна етногрупа, як євреї, відродила мережу шкільництва, культурних товариств, преси. Ще 130 етногруп, для яких Україна є їх рідною домівкою, одержали можливість для задоволення своїх національно-культурних потреб. Реалізація нацменшинами своїх прав (у т. ч. права на розвиток самобутньої культури) забезпечується національним законодавством про нацменшини. За ними визначено право вільного розвитку їх мов. У школах з українською мовою викладання в Україні навчаються більше 50% усіх учнів, крім цього створені школи, у яких навчання ведеться польською, румунською, угорською, болгарською, кримсько-татарською, на івриті.

На сьогодні в Україні налічується 1600 аматорських колективів, які пропагують культуру меншин, сприяють збереженню їх культурних цінностей, злагоді й взаєморозумінню в суспільстві.

Щодо інтеграції України у світове демократичне співтовариство, то цей процес здійснюється завдяки налагодженню обміну культурними цінностями, установленню контактів із зарубіжними країнами, створенню інформаційно-культурних центрів у зарубіжжі. Україну залучено до розробки низки правових актів у сфері культурного обміну та збереження культурної спадщини.

Упровадженню активної та прогресивної політики в області культури суттєво заважає економічна криза. З цієї причини в Україні не реалізується повною мірою прийнятий ЮНЕСКО “План дій”, який містить пропозицію щодо бюджетного фінансування культури на рівні 1% валового національного продукту. Передбачені вітчизняним законодавством пільги щодо оподаткування закладів культури сягають лише 0,7 % .

Проблема кризи духовних цінностей є не тільки проблемою культури. Це проблема якості життя сучасного суспільства в усіх його вимірах. Процеси у сфері культури віддзеркалюються й на культурі політичних відносин, культурі демократії. Сьогодні не відповідають стандартам цивілізованого суспільства принципи ведення політичного діалогу та в цілому ті моральні засади, на яких будується у країні політичний процес. На жаль, до цих проблем причетні й окремі діячі культури, які використовують свій суспільний авторитет в особистих політичних цілях.

Виховання людини з високим моральним цензом є одним із найважливіших завдань демократичного суспільства. Водночас треба враховувати, що запровадження нової системи цінностей не буде відбуватися автоматично; цієї мети можна досягнути через усвідомлення потреби в кардинальних змінах старих стереотипів минулого досвіду.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Розкрийте зміст і назвіть пріоритетні напрями гуманітарної політики в Україні.
- У чому полягає сутність культурної політики в умовах духовного відродження України?
- Назвіть пріоритетні напрямки реформування вітчизняного освітньо-наукового простору.
- Дайте визначення поняття “моральний ценз”.
- Що є духовним та ідейно-гуманістичним ядром суспільного життя України?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Конституція України.* – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
- Закон України про бібліотеки і бібліотечну справу* // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.
- Закон України про видавничу справу* // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 32. – Ст. 206.
- Закон України «Про внесення змін до Основ законодавства України про культуру»* // Урядовий кур'єр . – 2001. – 31 жовт.
- Закон України про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів* // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 50. – Ст. 302.
- Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні* // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1; 1993. – № 46 – Ст.427; 1997. – № 15. – Ст. 115.
- Закон України про загальну середню освіту* // Закони України: офіційне вид. – К., 1999.
- Закон України про інформацію* // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
- Закон України про кінематографію* // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 22. – Ст. 114.
- Закон України про мови* // Україна: інформація і свобода слова. – К., 1996. – С. 378.
- Закон України про музеї та музейну справу* // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.
- Закон України про освіту* // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – 1993. – №10, № 26. – 1994. – № 29, № 45. – 1996. – № 21.
- Закон України про професійних творчих працівників та творчі спілки* // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 52. – Ст. 312.
- Закон України про телебачення і радіомовлення* // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
- Основи законодавства України про культуру* // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21; ВВР. – 1994. – № 41; ВВР. – 1996. – № 3; ВВР. – 1997. – № 8.

Спільна декларація Міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» від 19.06.1999 // zakon.rada.gov.ua.

Комюніке Міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти «Загальноєвропейський простір вищої освіти – досягнення цілей» від 20.05.2005 // zakon.rada.gov.ua.

Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації благодійних організацій” // Урядовий кур’єр. – 1998. – 14 трав.

Постанова Кабінету Міністрів України "Про Програму відтворення видатних пам'яток історії та культури України" // Урядовий кур’єр. – 1999. – 6 трав.

Андрющенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрющенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 578 с.

Белл Д. Мятуж против современности // Социол. исслед. – 1989. – № 5.

Бідак В. Гуманістична складова соціальної політики в умовах економічних трансформацій // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 5.

Вдовенко С. Управління освітою в перехідний період // Вісн. УАДУ. – 1998. – № 3.

Дзюба І. Культура – це самовідтворення нації в часі та просторі // Літературна Україна. – 2000. – 13 квіт.

Євтух В. Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти. – К.: Стилос, 2001. – 206 с.

Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала // Урядовий кур’єр. – 2000. – 26 лют.

Литвин В. Українська культура і освіта в контексті суспільних трансформацій // Урядовий кур’єр. – 2002. – 2 вересн.

Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. – 2004. – № 60 – 61. – С. 1 – 11.

Остапенко Д. Культурна політика в умовах реформування України // Українська культура. – 1998. – № 6.

Середа Г.П. Міжнародні відносини // Урядовий кур’єр. – 2000. – 28 верес.

Скуратівський В. Концептуальні засади гуманітарної політики в Україні // Вісн. УАДУ. – 1996. – № 2.

Скуратівський В. Гуманітарна політика в Україні: Навч. посіб. / В. Скуратівський, В. Трощанський, С. Чукут. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 262 с.

Фролов С. С. Социология: Учебник. – М.: Гардарики, 1997. – Гл. 3. Культура и общество. – С. 38 – 67.

З М І С Т

Вступ	3
Тема 1. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ, ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ЗАВДАННЯ	4
1.1. Загальна характеристика основних моделей соціальної політики	5
1.2. Історичні корені і традиції розвитку благодійності та меценатства в Україні	13
1.3. Основні завдання, напрямки та особливості реалізації соціальної політики в Україні	17
1.4. Розвиток державної соціальної допомоги в сучасних умовах	22
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	26
<i>Список рекомендованої літератури</i>	27
Тема 2. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ	28
2.1. Поняття “соціальний захист” та “якість життя людини ”	29
2.2. Соціальне страхування як основа соціального захисту людини	34
2.3. Державні соціальні гарантії особам з інвалідністю	38
2.4. Пенсійне забезпечення як індикатор якості життя людини	43
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	48
<i>Список рекомендованої літератури</i>	48
Тема 3. СІМ'Я І СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА	50
3.1. Теоретичні аспекти сімейної політики	51
3.2. Формування і здійснення сімейної політики в сучасній Україні	55
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	65
<i>Список рекомендованої літератури</i>	65
Тема 4. ОСНОВНІ ФОРМИ ТА НАПРЯМКИ РОБОТИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ З РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ	66
4.1. Державна молодіжна політика та соціальна робота з молоддю	67
4.2. Пріоритетні напрямки діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	78
4.3. Професійна орієнтація та працевлаштування як інструмент соціального захисту молоді	84
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	94
<i>Список рекомендованої літератури</i>	94
Тема 5. ГУМАНІТАРНИЙ РОЗВИТОК ТА ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ	96
5.1. Зміст та загальні принципи стратегії гуманітарної політики української держави	97
5.2. Головні напрями гуманітарної політики в Україні	99
5.3. Культурна політика та її значення для демократизації суспільства	102
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	108
<i>Список рекомендованої літератури</i>	108

Навчальне видання

Володимир Васильович Васильєв
Юлія Володимирівна Борисова
Станіслав Васильович Глазунов
Володимир Петрович Ключєв
Людмила Валеріївна Міхненко
Людмила Анатоліївна Пірог
Алла Павлівна Гірман

Соціальна і гуманітарна політика

Навчальний посібник

Редактор	Ю. Г. Захаренко
Коректор	Ю. Г. Захаренко
Оригінал-макет	Ю. В. Борисової

Підписано до друку Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Ум. друк. арк. 6,51. Ум фарбо-відб. 6,51. Обл.-вид. арк. 8,06.
Тираж 100 пр. Зам. №

РВВ ДНУ, вул.Наукова, 13, м. Дніпропетровськ, 49050.
Друкарня ДНУ, вул.Наукова, 5, м. Дніпропетровськ, 49050